

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЈА И ПРАКТИКА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

просветно дело

3

2020

JOURNAL FOR THEORY AND PRACTICE OF THE EDUCATION

**PROSVETNO
DELO**

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЈА И ПРАКТИКА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

год. LXXIII

**просветно
дело**

Скопје, 2020

Издава: Здружение за теорија и практика на образованието „ОБРАЗОВНИ РЕФЛЕКСИИ“ - Скопје

ГЛАВЕН УРЕДНИК

Проф. д-р Никола Петров

РЕДАКЦИЈА

проф. д-р **Зорица Станисављевиќ-Петровиќ**,

Србија

проф. д-р **Иван Фербержер**,

Словенија

проф. д-р **Наталија Сафонова**,

Русија

проф. д-р **Садета Зекиќ**,

БИХ

проф. д-р **Фатбарда Ѓини**,

Албанија

проф. д-р **Раденко Круљ**,

Косово

проф. д-р **Анжела Николовска**,

Македонија

проф. д-р **Васил Дрвошанов**,

Македонија

проф. д-р **Томислав Таневски**,

Македонија

Ѓорѓи Илиевски,

Македонија

ЛЕКТОР

Д-р Васил Дрвошанов

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Д-р Томислав Таневски

Списанието започна да излегува како весник од 1945 година под име „Просветно дело“, а како списание започна да излегува од 1947 година со истото име.

Прв уредник на списанието беше Блаже Конески.

* * *

Претплатата се испраќа на:
Здружение за теорија и практика
на образованието
„ОБРАЗОВНИ РЕФЛЕКСИИ“,
ж-сметка: 300 0000035805 97
Комерцијална банка АД Скопје
со ознака ЗА СПИСАНИЕТО

* * *

*Списанието излегува во пет
броја годишно.*

*Ракописите не се враќаат.
Претплатата трае се додека не
се откаже и тоа најдоцна во
декември тековната година.*

* * *

ИЗДАВАЧ

Здружение за теорија и практика
на образованието
„ОБРАЗОВНИ РЕФЛЕКСИИ“
Скопје, Македонија

e-mail: obrazovni_refleksii@hotmail.com

Д-р Васил ДРВОШАНОВ	5	ЗНАЧЕЊАТА НА ЛЕКСЕМИТЕ ОРО, КОЛО И ТАНЕЦ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ
Ана ПАНОСКА Д-р Томислав ТАНЕВСКИ	17	ПОГЛЕД НА НЕВРОТСКО- ДЕПРЕСИВЕН ПСИХОЛОШКИ ПОРТРЕТ НИЗ ОРТОДОКСНА ПРИЗМА
Д-р Анжела НИКОЛОВСКА	33	ОСВРТ КОН ИСТРАЖУВАЊАТА НА СТРАТЕГИИТЕ ЗА УЧЕЊЕ ЈАЗИЦИ КАРАКТЕРИСТИЧНИ ЗА УСПЕШНИТЕ УЧЕНИЦИ
Д-р Ѓорѓина ЌИМОВА	44	УЧЕЊЕ ПРЕКУ ИНТЕРНЕТ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ
Д-р Валентина КЛОПЧЕВСКА Д-р Ибуш КАДРИУ Игор КЛОПЧЕВСКИ	54	АЛКОХОЛИЗМОТ КАКО СОЦИОПАТОЛОШКА ПОЈАВА КАЈ СРЕДНОШКОЛСКАТА МЛАДИНА
Фјола АБДУЛАХИ Д-р Томислав ТАНЕВСКИ	65	ВЛИЈАНИЕТО НА ОСВЕТЛУВАЊЕТО ВРЗ ПУБЛИКАТА
Маја МИЛАВЕЦ Д-р Владимира ВЕЛИЧКИ	76	ДЕТСКИОТ ЗНАКОВЕН ЈАЗИК КАКО ПОТТИКНУВАЊЕ ЗА РАЗВОЈ НА ГОВОРОТ
Ѓорѓи ИЛИЕВСКИ	101	ПРОСВЕТНАТА ДЕЈНОСТ ВО ДЕБАР И ВО ДЕБАРСКО
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“	110	ВИСТИНА И ФАКТИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

PROSVETNO DELO

Magazine for theory and practice in education

UDK- 37 ISSN 0350-6711

Content

3 2020

year. LXXIII p.1-

Ph.D. Vasil DRVOSHANOV	5	THE MEANING OF THE LEXEMES ORO, KOLO AND TANEC IN MACEDONIAN DIALECTS
Ana PANOSKA Ph.D.Tomislav TANEVSKI	17	ORTHODOX VIEW ON A NEUROTIC- DEPRESSIVE PSYCHOLOGICAL PROFILE OF A PERSON
Ph.D Andzela NIKOLOVSKA	33	REVIEW OF RESEARCH ON LEARNING STRATEGIES USED BY GOOD LANGUAGE LEARNERS
Ph.D. Gjorgjina KIMOVA	44	LEARNING ABOUT INTERNET IN BASIC EDUCATION
Ph.D.Valentina KLOPCEVSKA Ph.D. Ibish KADRIU Igor KLOPCEVSKI	54	ALCOHOLISM AS A SOCIO- PATHOLOGICAL PHENOMENON IN HIGH SCHOOL YOUTH
Fjolla ABDULLAHI Ph.D. Tomislav TANEVSKI	65	LIGHT'S IMPACT ON AUDIENCES
Maja MILAVEC Ph.D. Vladimira VELIČKI	76	CHILDREN'S SIGN LANGUAGE AS AN ENCOURAGEMENT FOR SPEECH
Gjorgji ILIEVSKI	101	EDUCATIONAL ACTIVITY IN DEBAR
IML „KRSTE MISIRKOV“	110	TRUTH AND FACTS ABOUT THE MACEDONIAN LANGUAGE

Д-р Васил ДВОШАНОВ

Стручен труд

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО“

LXXIII,3,2020

UDK:

811.163.3'282'373.6

ЗНАЧЕЊАТА НА ЛЕКСЕМИТЕ ОРО, КОЛО И ТАНЕЦ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт. Авторот во овој напис, врз основа на дијалектниот материјал користен од картотеката за проектот *Македонски дијалектен атлас* при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, ги разгледува значењата на лексемите *оро*, *коло* и *танец* од тематското подрачје обичаи и вера во македонските говори. Тој ги прикажува разликите во значењата на споменатите лексеми и ја претставува нивната распространетост и распространетоста на нивните разновидности на македонскиот дијалектен ареал. За секоја лексема авторот дава неопходни етимолошки толкувања и врши проверка на дијалектниот материјал во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* и *Толковен речник на македонскиот јазик* од аспект на нивната застапеност и од аспект на нивното значење.

Клучни зборови: лексеми *оро*, *коло* и *танец*, македонски говори, речници, етимологија.

Македонската јазична територија низа векови била поле, каде што се вкрстувале различни култури што се одразиле во дијалектите на македонските родени зборуваачи. Народните говори го чуваат богатството на јазикот и на своевиден начин ги откриваат врските на нашите предци со другите народи и со нивните јазици и култури.

Стремежот на македонската наука за јазикот по ослободувањето во 1945 година, помеѓу другото, е да се зачува тоа богатство на македонскиот народ со проучување на одделни говори, а, особено, преку национален дијалектен проект.

При собирањето на дијалектниот материјал од теренот за националниот проект, помеѓу другото, испитувачите имале задача да ја определат семантичката разлика на лексемите¹ *оро*, *коло* и *танец*. Во овој напис, врз основа на дијалектниот материјал користен од картотеката за проектот *Македонски дијалектен атлас* при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, ќе го разгледаме ова прашање од тематското подрачје *обичаи и вера* (Видоески 2000: 170). Притоа, не само што ќе ги прикажеме разликите во значењата на споменатите лексеми туку ќе ја претставиме и нивната распространетост и распространетоста на нивните разновидности на македонскиот дијалектен ареал. На македонската јазична територија се јавуваат мал број лексеми од споменатото семантичко поле, од кои некои имаат повеќе фонетски, односно повеќе фонетски и зборообразувачки разновидности, сп. *извод'ач*², *коло*, *оро* (*орџ*, *орџ/у/*, *ору*, *џору*, *хоро*, *х'џоро*, *х'џорџ*, *хору*) и *танец* (*тан'ец*, *таниц*, *танџ'ац*, *танџ*, *танац*, *танц*, *танчар*, *тџнч'ар*, *танчар'иа*, *танчовода*). За секоја лексема ќе дадеме неопходни етимолошки толкувања. Освен тоа, ќе извршиме проверка на дијалектниот материјал во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* и *Толковен речник на македонскиот јазик* од аспект на нивната застапеност и од аспект на нивното значење.

Треба да се одбележи фактот што во голем број пунктови од македонската дијалектна територија суштествуваат лексемите *оро*, *коло* и *танец* без толкување, особено лексемата *оро*, сама или паралелно со другите лексеми, што го отежнува разграничувањето на нивните значења.

¹ Под терминот **лексема** се подразбира 'лексичка единица, збор како составна единица на речникот на еден јазик' (Конески 2006: 30).

² Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

Од споменатите три лексеми на македонското дијалектно подрачје во самостојна употреба доминира лексемата *оро* со своите фонетски разновидности, сп. *оро* (Крушовјани, Никодин-Прилепско, Дихово, Драгош, Живојно, Сkochивир, Паралово, Путурос, Старавина-Битолско, Здуње-Бродско, Лугунци, Карабуниште, Подлес, Градско-Велешко, Драчево, Бујковци, Црешево, Бардовци, Држилово-Скопско, Ботун, Оровник, Рамне, Којнско, Пештани, Речица-Охридско, Модрич, Боровец, Вевчани, Радожда-Струшко, Ресен, Стење, Љубојно, Претор-Ресенско, Леска, Пустец, Л'к, Шулин, Граждено-Долнопреспанско, Нивици-Малопреспанско, Жерноница. Ростуше, Г. Косоврасти, Баниште, Горенци, Гари, Голем Папрадник, Џешиште, Клење, Стеблево-Дебарско, Тумчевиште, Волковија, Маврово-Гостиварско, Хрупишта, Марковени, Добролишта, Крчишта, В'мбел, Ошчима, Слимница-Костурско, Бобошчица-Корчанско, Праведник, Конопиште, Марена-Кавадаречко, Клисура-Неготинско, Пирава-Валандовско, Конско, Стојаково, Николич-Гевгелиско, Мутулово, Патарос-Кукушко, Кула-Серско, Костурино, Муртино, Ново Село, Габрово, Смоларе, Нивичино-Струмичко, Никоман, Долни Балван-Штипско, Припечани-Кочанско, Винаца, Лаки-Виничко, Киселица, Тработевиште, Стар Истевник-Делчевско, Двориште-Беровско, Раздол, Белица, Кресна-Санданско, Разлог, Брежани, Осеново, Белица-Разлошко, Стожа, Осиково-Гоцеделчевско, Богословец-Светиниколско, Лесново, Древено-Пробиштипско, Кратово, Думановце-Кумановско и Габер-Кривопаланечко).

Од оваа лексема се јавуваат мал број фонетски разновидности, сп. *ору* (Банско), *џору* (Пирин-Гоцеделчевско), *хоро* (Делчово, Лехово, Гајтаниново, Годешево-Гоцеделчевско, Негован-Солунско), *хџоро* // *хџорџ* (Делчово-Гоцеделчевско) и *хору* (Сухо, Висока-Солунско).

Со извесни објаснувања лексемата *оро* се среќава само во три населби, сп. *оро* 'народно' (Струга), *орџ* 'ќ'одам на орто' (Градобор-Солунско) и *оро* 'са шенат - се веселат' (Тремно-Кајларско).

Лексемата *оро* потекнува од грчкиот јазик, грч. *χορός* 'танец' (Аргировски 1998: 199; Skok 1971: 679).

Лексемите *коло* и *танец* на македонската дијалектна територија самостојно суштествуваат без толкување во ограничен број пунктови, сп. *коло* (Лешок, Челопек-Тетовско) и *танец* (Брезно,

Ракотинце-Тетовско) со фонетската разновидност *таниц* (С'ботско-Мегленско, Струпино-Воденско).

Лексемата *коло* е општословенска и прасловенска (Skok 1972: 126-127), а лексемата *танец* е општословенска заемка од германскиот јазик, герм. *Tanz* (Skok 1973: 442).

Во голем број населби од македонската јазична територија родените зборуваачи употребуваат паралелни образувања на лексичко рамниште, па дури и низа образувања од различна природа, каде што најчесто како прва компонента се среќава лексемата *оро*, сп. *оро // коло* (Арвати-Ресенско, Пожаране-Гостиварско, Сараќинце-Тетовско, Кучково-Скопско, Сараќинце-Тетовско, Луке-Кривопаланечко), - *оро // танец* (Никодин, Прилепец, Дуње-Прилепско, Буково, Смилево-Битолско, Ефловец-Кичевско, Луково, Ржаново-Струшко, Крушје-Ресенско, Барово-Кавадаречко, Вељуса-Струмичко, Конче-Радовишко, Каменица-Делчевско), *оро // танџ* (Љубанце-Скопско, Миравци-Гевгелиско), *оро // таниц* (Г. Пожарско-Мегленско), *ору // таниц* (Луковец-Воденско), *оро // танчар'иа* (Соколарци-Кочанско), односно со извесно дополнување без јасно толкување: *оро // танец* (исто) (Д. Дивјаци-Крушевско), *оро // танец* (исто значат) (Глобочица-Струшко), *оро // танец* (исто значење) (Тајмишта-Кичевско, Г. Белица-Бродско), *оро // танец* (со исто значење) (Туин-Кичевско, Н. Брезница-Скопско, Царев Двор-Ресенско).

Само во населбата Псача-Кривопаланечко се забележани синонимите *коло // танџа* (со исто значење).

При паралелната употреба на лексемите *оро*, *коло* и *танец* во низа, исто така, нема разграничување на значењата, сп. *оро // коло // танец* (Теарце-Тетовско), *оро // коло // танац* (Младо Нагоричане-Кумановско), *оро // коло // танџ* (Рожден-Кавадаречко), односно *оро // коло // танец* (исти) (Лескоец-Охридско).

Во три населби, оддалечени една од друга, при паралелната употреба на лексемите *оро* и *коло*, македонските родени зборуваачи ја толкуваат само лексемата *коло*, сп. *оро - коло* 'понов збор' (Белимбегово-Скопско), *оро - коло* 'се пее, бес-тапан' (Волино-Охридско), *оро - коло* 'на шпоретот' (Лезово-Пробиштипско).

Лексемата *оро* како прва компонента се јавува и во паралелни образувања со лексемата *танец*, при што се толкува само лексемата *танец*, сп. *оро* – *танец* 'поретко' (Букојчани-Кичевско, Богомила-Велешко), *оро* – *танец* 'оро; без некоја разлика' (Башино Село-Велешко), *оро* – *танец* 'оро' (Тополчани-Битолско), *оро* – *танец* 'поретко, танец е голем' (Милетино-Кичевско), *оро* – *танец* 'на-танец ојт' (Трпејца-Охридско), *оро* – *танец* 'на-танец ојт' (Љубаништа-Охридско).

Лексемата *танец* или некоја од нејзините разновидности ја наоѓаме со појасни толкувања како втора компонента во паралелните образувања со лексемата *оро* во десетина населби, сп. *оро* – *танец* 'ќе се ваве некој на танец, некој на среде, некој на опаш, и тој ќе се рече оро' (Превод-Светиниколско), *оро* – *танец* 1. 'големо оро'. 2. 'фатените на оро' (Извор-Велешко), *оро* – *танец* 'еден ред' (Витолиште-Битолско), *оро* – *таниц* 'предниот дел на орото' (Сараќиново-Воденско), *оро* – *танец* 'делот на орото – напред' (Галичник-Дебарско), *оро* – *танец* 'првите тројца во орото' (Прострање-Кичевско), *оро* – *танец* 'првите 3-4ца во орото' (Светорача-Кичевско), *оро* – *танец* 'танец води' (Слепче-Прилепско), *оро* – *танец* 'стана танец води' (Костин Дол-Кочанско), *оро* – *танец* 'танчар'ија игра на танец' (Жидилово-Кривопаланечко), *оро* – *танец* 'воде танчар'ија' (Долни Стубол-Кратовско), *оро* – *танец* 'танчарија, ороводец' (Катланово-Скопско), *оро* – *танец* 'кој е најнапет тој е на танец, танчар'ија' (Кнежје-Светиниколско).

Со сосема јасни толкувања лексемата *танец* или некоја од нејзините разновидности како втора компонента во паралелните образувања со лексемата *оро* се јавува во четириесетина населби, сп. *оро* – *танец* 'чело на орото' (Робово-Струмичко), *оро* – *танец* 'челото на орото' (Вранештица-Кичевско, Печково-Гостиварско, Берово, Пехчево-Беровско, Емборе, Ранци-Кајларско), *оро* – *тан'ец* 'челото на орото' (Блатец-Виничко), *џору* – *таниц* 'челото на орото' (Тресино-Воденско), *оро* – *танец* 'првото место во орото' (Црквино-Велешко), *оро* – *танец* 'првиот од десно' (Подареш-Радовишко), *оро* – *танец* 'првиот на орото' (Дедино-Радовишко), *оро* – *танец* 'првиот воде танец' (Радовиш), *оро* – *таниц* 'за оној што игра прв' (П'теле-Леринско), *оро* – *танџ'а* 'првиот играч' (Немањинци-Светиниколско), *оро* – *танец* 'тој што воде орото' (Љуботен-Штипско), *оро* – *тан'ец*

'тој што го води оро' (Калиманци-Делчевско), *оро* – *танец* 'таа шо воде оро' (Судиќ-Пробиштипско), *оро* – *танец* 'танчариата (првиот) води танецот' (Саса-Делчевско), *оро* – *тан'ец* 'он'ој што воде' (Спанчево-Кочанско), *оро* – *танчар'иа* 'го води оро' (Гратче-Кочанско), *оро* – *тајнч'ар* 'го води оро' (Амбар Кој-Кукушко), *оро* – *тајнч'ар* – 'оној што води' (Крецово-Кукушко), *оро* – *танџ* // *танчовода* 'води танџ' (Вратница-Тетовско), *оро* – *танец* 'тој што игра напред' (Дукатино-Радовишко), *оро* – *танец* 'оној што игра напред: танец воде' (Штип), *оро* – *танец* 'танецо го воде' (Попадија-Воденско), *оро* – *танец* 'на танецо игра (напред)' (Зеленич-Леринско), *оро* – *танац* 'оној што води на танац' (Четирице-Кумановско), *оро* – *танц* 'оној што го води оро: на танц играа' (Дојран-Гевгелиско), *оро(у)* – *таниц* 'тој што води' (Гуменце-Енићевардарско), *оро* – *танац* 'тој што е напред се вели води танац' (Клечовце-Кумановско), *оро* – *танец* 'напред на оро' (Д. Котари-Леринско, Езерец-Костурско), *оро* – *танец* 'напре: кој е на танецо? – кој игра прв?' (Горенци-Костурско), *оро* – *танац* 'танчар'ија води напре, со исто значење' (Дивле-Скопско), *оро* – *танац* 'води' (Ранковци-Кривопаланечко), *оро* – *тајнч'ар* 'тој што игра напред' (Фурка-Гевгелиско), *оро* – *тан'ец* 'он'ој првиот што се фате' (Злетово-Пробиштипско).

Лексемата *танец* или некоја од нејзините разновидности во ограничен број населби како втора компонента во паралелните образувања со лексемата *оро* е нотирана со извесни нијанси во значењата, сп. *оро* – *танац* 'танцов'ога што плаќа на свир'ач' (Жегњане-Кумановско), *оро* – *танџ'ац* 'кој плате игра на танџ'ац' (Павлешенци-Светиниколско), односно *оро* – *танац* 'порано само жени или само мажи' (Шопско Рударе-Кратовско).

Единствено во населбата Гломбочани-Долнопреспанско при паралелната употреба на лексемите *оро* и *танец* се толкува првата компонента, сп. *оро* 'повеќе' – *танец*, а во населбата Буф-Леринско од низата *оро*, *танец* и *танчар* се толкува лексемата *танец*, сп. *оро* – *танец* 'многу танци имаше на оро' – *танчар*.

Во неколку населби отсуствува лексмата *оро*, па при паралелната употреба на лексемите *коло* и *танец* или некоја од разновидностите на *танец*, се толкува само лексемата *танец*, сп. *коло* – *танец* 'постар збор' (Ракотинци-Скопско), *коло* – *танџ'ац*

'поретко' (Страцин-Кумановско), *коло* – *танец* 'се фатил на-танец, прв на колото' (Зелениково-Скопско), *коло* – *танац* 'челото на оро' (Огут-Кривопаланечко), а само во една населба се толкува лексемата *коло*, сп. *танац* – *коло* 'ват'ија се на танац и врти крпче, разв'ија *коло*' (Романовце-Кумановско).

Во три населби, при паралелната употреба на лексемите *оро*, *коло* и *танец* во низа, се толкува само лексемата *танец* или некоја од нејзините разновидности сп. *оро* – *коло* – *танец* 'еден до друг, *оро*' (Попоец-Кичевско), *оро* – *коло* – *танец* 'поретко: *коло* // *танец*' (Стровија-Прилепско), *оро* – *коло* – *танац* 'челото на *оро*' (Орашац-Кумановско), односно во други населби од низата *оро*, *коло* и *танец* се толкуваат лексемите *коло* и *танец* или некои од нивните разновидности, сп. *оро* – *коло* 'коло големо' – *танец* 'се врти околу' (Ѓавато-Битолско), *оро* – *коло* 'ќе го поводи колото' – *танец* 'ќе се вати на *танец*' (Кукуречани-Битолско), *оро* – *коло* 'играмо' – *танчар'и*а 'првиот' (Дурачка Река-Кривопаланечко),

Целосно разграничување на значењата се среќава само во неколку населби, сп. на лексемите *оро* и *коло*: *оро* 'дејките одат на-*оро*' – *коло* 'Марко водит *коло*' (Куново-Гостиварско), односно на лексемите *оро* и *танец* или на некои од нивните разновидности, сп. *оро* 'едно *оро*' – *танец* 'поопшто' (Слепче-Демирхисарско), *оро* 'она што се игра; се фаќаат *танец*, па *оро* после играат' – *танец* 'кога се фаќаат; се фаќаат *танец*, па *оро* после играат' (Нерези-Скопско), *оро* 'играта' – *таниц* 'еден за друг' (Црнешеево-Воденско), *оро* 'целото' – *таниц* 'оној што води' (Чеган-Воденско),), *џору* 'се вика цело *оро*' – *таниц* 'се вика челото на *орото*, а *коло* не се употребува' (Тушин-Мегленско), *оро* 'собор' – *танец* 'играчот што го води *орото*' (Тиолишта-Костурско), *оро* 'кога играат повеќе души' – *тан'ец* 'ново, кога играат двајца' (Стинек-Струмичко).

Разграничување на значењата се јавува во две-три населби и при паралелната употреба на лексемите *оро*, *коло* и *танец* во низа, сп. *оро* 'старо' – *коло* 'почесто' – *танац* 'во селските се мешаат семантички' (Ваташа-Кавадаречко), *оро* 'цело *оро*' – *коло* 'првиот што го води *орото*' – *танац* 'пак првиот што игра' (Кнежево-Кратовско) и *оро* // *коло* 'мажите' – *танец* 'жените' (Тројаци-Прилепско).

Во островски ареал (Мачево-Беровско) се среќава паралелна употреба на лексемите *оро* и *изводач*, каде што се толкува втората лексема, сп. *оро* – *извод'ач* 'коловоѓа'.

Лексемата *изводач* е изведенка од балтословенскиот, општословенскиот и прасловенскиот корен *vod-* (Skok 1973: 579–581).

При проверката на дијалектните лексеми и на нивните разновидности во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* и *Толковен речник на македонскиот јазик* од гледна точка на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење можат да се забележат извесни совпаѓања и различности.

Во *Речникот* (Конески 1961–1966) со соодветно значење се забележани следните дијалектни лексеми, сп. *оро* и *kolo*. 1. (како игра) игра *оро* *igrati kolo*; (*fraz.*) и *оро* ќе игра (на тепсија *оро* ќе игра; *оро* таратинско ќе игра) *nego šta, još kako, igraće i piperevku*; гладна мечка *оро* не игра (*posl.*) *smisao: gladan čovek ne može raditi...* 3. (луѓето фатени за рака, за рамо и сл. што играат) се фати на *оро* *uhvatio se u kolo*; води *оро* *voditi kolo*; (*fraz.*) си се фатил на *оро*, ќе играш *ko se uhvatio u kolo, mora i igrati; kad si u kolo, valja da igra*; дала баба пара да се фати на *орото*, а после давала две за да ја пуштат: ама не ја пуштале (*posl.*) *dala baba paru da se uhvati u kolo, a poslije dvije da se pusti*; кога ќе се фати сиромавиот на *оро*, ќе се скине тапанот (*posl.*) *smisao: kad se siromah lati nekog dobrog posla, onda iskrсну razne teškoće* (Конески 1965: 81–82) и танец -нци *m* (*razg.*) *kolo*; води (трга) танец *voditi kolo*; фати се на танец *uhvati se u kolo*; в. *оро* (Конески 1966: 357).

Со сродни значења во *Речникот* се нотирани некои од зборобразувачките разновидности на лексемата *танец*, сп. танц *m* *танас, ples*; модерен танц *moderan ples* (Конески 1966: 358), танчар *m* 1. (наспрема *танец*) *kolovođa, v. ороводец*. 2. (наспрема *танц*) *plesač, igrač, v. танцувач* (Конески 1966: 358) и танчарија -ии *f* в. танчарка (Конески 1966: 358).

Лексемата *коло* во *Речникот* е регистрирана со сосема други значења, сп. коло¹ и 1. *vodeničko kolo*. 2. *kolo, serija* (Конески 1961: 342), односно коло² и *štirak* (Конески 1961: 342), а воопшто не се забележани во *Речникот* дијалектната лексема *изводач* и зборообразувачката разновидност на лексемата *танец* – *танчовода*.

Во *Толковниот речник* (2003–2014) со соодветно значење се нотирали и се протолкувани следните дијалектни лексеми, сп. оро, мн. ора ср. 1. Народен танц во кој играчите најчесто фатени за раце се движат во круг; танец. *Свадбарско оро. Кумово оро...* 3. Луѓето што играат фатени за рака, за рамо и сл. *Сите се фатија на орото што го водеше невестата.* ♦ *И ситно оро ќе игра; Оро таратинско ќе игра; Ќе игра оро на тепсија (на шикла) – ќе биде принуден да направи сè што треба и ако не сака. Гладна мечка оро не игра – гладен човек не може да работи. Си се фатил на оро, ќе играш; Дала баба динар да се фати на оро, дала два да се пушти, ама не ја пуштиле* (посл.) – кога си започнал некоја работа, треба да ја завршиш. *Се фатил сиромавиот на оро, се скинал тапанот – кога сиромав ќе почне некоја работа, излегуваат многу проблеми и работата се расипува. Самовилско оро – 1. виорен ветер што завива сè во круг и крева сè на што ќе наиде; 2. Прекрасно оро, оро на самовилите* (Конески 2006: 553) и танец, мн. танци м. 1. Народен танц во кој играчите најчесто фатени за раце се движат во круг; оро. *Женски танец. Таа ќе го води танецот. 2. Луѓе фатени еден за друг што играат таков танц. Тој се фати на танецот и почна да се крши и врти...* (Конески 2014: 21).

Со сродни значења во *Толковниот речник* се регистрирани и се протолкувани некои од зборобразувачките разновидностии на лексемата танец, сп. танц, мн. танци м... 2. а) Ритмичко движење на телото, низа од ритмички чекори според тактот на музиката; музика во ритам на тие движења. *Модерни танци. Танц во двојки. Латиноамерикански танци...* (Конески 2014: 22) и танчар, мн. танчари м. 1. Тој што го води орото, ороводец... 2 || танчарка, мн. танчарки ж. (Конески 2014: 22).

Со други значења во *Толковниот речник* е забележана и е протолкувана дијалектната лексема коло, сп. коло, мн. кола ср. 1. Предмет во облик на тркало. *Воденичко коло. 2. Повеќе елементи поврзани заедно поради општите особини, својства или со иста намена; серија. Струјно коло. 3. Низ од дејствија што непрекинато се изменуваат или се случуваат едно по друго. а) Литературни дела од ист издавач што се издаваат во одредени временски интервали, серија. Прво коло на библиотеката. б) Низ од натпревари во разни спортски дисциплини кои се повторуваат во одредени периоди. Во*

првото коло од натреварите победи нашиот тим. в) Во разни игри на среќа, лотарија, спортска прогноза и сл. Во второто коло се продадоа повеќе лозови... (Конески 2005: 562).

Во *Толковниот речник* воопшто не се забележани дијалектната лексема *изводач* и зборообразувачките разновидности на лексемата *танец* – *танчарија* и *танчовода*.

Врз основа на изложената материја во поглед на лексемите *коло*, *оро* и *танец* можат да се констатираат следниве три работи: 1) општословенската и прасловенската лексема *коло*, иако се среќава во триесетина населби на македонската јазична територија, не пуштила корен кај родените зборуваачи со значење од тематското подрачје обичаи и вера што го потврдуваат и македонските лексикографски трудови; 2) лексемата *оро*, по потекло од грчкиот јазик, речиси, го покрива сиот македонски дијалектен ареал и се стандардизирала во македонскиот јазик; 3) лексемата *танец*, општословенска заемка од германскиот јазик, со своите зборообразувачки разновидности развила широка лепеза значења на македонското дијалектно подрачје, од кои некои сè уште не се стабилизирани, па од статус на разговорен збор во *Речникот*, добила статус на стандарден збор во *Толковниот речник*.

Тоа е дијалектната слика на лексемите *коло*, *оро* и *танец* во македонските говори. Нивните значења се преплетуваат и не се целосно дефинирани што го отежнува разграничувањето на семантички план. Сепак, благодарейќи на народните говори што го зачувале јазичното богатство, се откриваат врските на нашите предци со другите народи и со нивните јазици и култури.

Vasil DRVOSHANOV, Ph.D

THE MEANING OF THE LEXEMES *ORO*, *KOLO* AND *TANEC* IN MACEDONIAN DIALECTS

Abstract. Based on the corpus of dialects used from the card-index of the *Macedonian Dialects Atlas* Project of the Krste Misirkov Macedonian Language Institute, the author of this article analyses the meaning of the lexemes *oro*, *kolo* and *tanec* in Macedonian dialects in the thematic area of customs and faith. He discusses the differences in meaning between these lexemes and presents their distribution and the distribution of their varieties in the Macedonian dialect area. The author provides the etymology of each lexeme and double-checks the corpus of dialects in the works of Macedonian lexicography, the *Dictionary of the Macedonian Language with Serbo-Croatian Interpretations (the Dictionary)* and the *Monolingual Dictionary of the Macedonian Language (the Monolingual Dictionary)*, to identify their frequency and their meaning.

Based on the corpus of dialects and the works of lexicography used, the author draws three conclusions: 1) although used in around thirty settlements on the Macedonian language territory, the lexeme *kolo*, which is of general Slavic and proto Slavic origin, has not taken root among native speakers in its meaning from the thematic area of customs and faith, which is confirmed by the works of Macedonian lexicography; 2) the lexeme *oro*, which originates from the Greek language, covers almost the whole range of Macedonian dialects and has become standardised in the Macedonian standard language; 3) the lexeme *tanec*, which is general Slavic borrowing from German, together with its wordformation varieties, has developed a wide range of meanings in Macedonian dialects, some of which have still not been stabilised. Being listed as a colloquial word in *the Dictionary*, it has acquired the status of a standard word in *the Monolingual Dictionary*.

In addition, he concludes that the meanings of the lexemes *kolo*, *oro* and *tanec* in Macedonian dialects overlap and are not fully defined, which makes it difficult to differentiate them semantically.

Still, thanks to the vernacular varieties which have preserved their linguistic richness, the links are revealed of the Macedonian ancestors with other people and their languages and cultures.

Key words: lexemes *oro*, *kolo* and *tanec*, Macedonian dialects, dictionaries, etymology.

Литература

Аргировски 1998. Мито Аргировски. *Грцизмите во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Видоески 2000. Божидар Видоески. *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Конески 1961–1966. Блаже Конески (ред.). *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања I–III*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Конески 2003–2014. Кирил Конески (ред.). *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Skok 1971–1974. Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

Ана ПАНОСКА¹
Д-р Томислав ТАНЕВСКИ
Интернационален универзитет
ЕУРОПА ПРИМА, Скопје

Прегледно научен
труд

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО“
LXXIII,3,2020
UDK:
616.895.4:2-12

ПОГЛЕД НА НЕВРОТСКО-ДЕПРЕСИВЕН ПСИХОЛОШКИ ПОРТРЕТ НИЗ ОРТОДОКСНА ПРИЗМА

Апстракт. Депресијата е лошо и безживотно расположение придружено со апатичност, слабост, умор и песимистичка оценка на сè околу, и во исто време ги погодува телото, умот и душата. Неврозата припаѓа на психогените депресији кои се проблем на личноста и се лекуваат првенствено со духовни и со психолошки средства, за разлика од ендегените, чија причина е суштествена – телесен недостаток, поврзана со промената на биолошките амини во ткивната структура на мозокот. Неврозата е криза на личноста, резултат е на судирот меѓу посакуваното и стварното; најчесто претставува духовен проблем; последица е на страстите во душата, од кои најмногу тагата и униинето. Тагата потекнува од претераната приврзаност на човекот кон земното и се храни на сметка на постоенето на страстите во човекот. Претераноста во тагата преминува во униние (очај), додека безизлезниот очај е предвесник на самоубиството. Човекот ги победува страстите и ја надминува невротската депресија отфрлајќи ја од себе пристрасноста кон предметите, похотата, чревоугодieto. Покајанието е лек за секој грев. Тука помагаат молитвата, милосрдieto и нестекнувањето.

Клучни зборови: депресија, невроза, тага, униние, самоубиство, православие

¹ студент на специјалистички студии на Интернационалниот универзитет ЕУРОПА ПРИМА, Скопје

Вовед

Депресијата (од лат. Depression што значи „притиска, притеснува, потиснува“) е опаднато, лошо и безживотно расположение придружено со апатичност, слабост, умор и песимистичка оценка на она што се случува. Од памтивек на човештвото му е познато ова страдање. Дури од времето на паѓањето во гревот. Уште Хипократ опишувал слична психичка состојба која се нарекувала „меланхолија“. На страниците од Стариот Завет, во Светото писмо, повеќепати се спомнуваат пројави на депресија. На пример, доволно е да се сетиме на царот Саул, кому олеснување од тагата му носеле Давидовите псалми.

Современото поимање на депресијата како болест почнува од средината на XIX век. Се izdelуваат повеќе од 60 типови депресија. Нејзини жртви не се само луѓето во поодминати години „балзаковска возраст“, туку исто така се и младите, дури и децата. Меѓу психијатрите сè почесто се зборува за детска депресија, за особеностите на нејзиното настанување и клиничката слика.

Депресијата како дијагноза се поставува толку често, што на тоа се навикнавме како на нешто вообичаено. Депресивните растројства им е придружник на оние што им се страшно оддадени на алкохолот и наркотичките средства. Депресијата, сèвозможните фобии (стравови) и вознемиреноста се најчесто сретнувани психички компликации кај лица што настрадале од разорното, психодеструктивно дејство на тоталитарните секти и од окултно влијание. Очајание, безживотност, потиштеност, меланхолија – кои пак за жал се толку својствени состојби за нашите современици се секојдневно последица од караниците, разводите, конфликтите, болестите итн. Сè повеќе се луѓето, кои постојано со себе носат таблети за смирување во случај на стрес, на нервен слом. Денес многумина сметаат дека депресијата е болест на цивилизацијата со нејзините прекумерни барања од човекот и со психоемоционалната преоптовареност. Во голем дел оваа гледна точка е апсолутно оправдана.

Постои дури и таков вид на депресивно растројство како што е депресивна исцрпеност. Во стручната литература сè почесто се зборува за егзистенцијална (или ноогена) депресија, т.е. за таков вид

депресивни растројства кои се поврзани со загуба или отсуство на смисла за живот. Депресијата може да биде поврзана со невролошките и соматските заболувања (Паркинсова болест, дисперзивна склероза, апоплексија, хипотиреоза и др.). Нејзина причина може да биде и хормоналниот дисбаланс во организмот (на пример, во пубертет, климактериум, постродилно). Во некои случаи депресијата ја предизвикуваат определени лекови. Овде спаѓаат, пред сè, хормонските контрацептиви и анаболичките стероиди.

Често депресиите настануваат поради стресови или тешки трауматски ситуации кои траат подолго време. Понекогаш се јавуваат без видливи причини. Депресијата може да ги придружува соматските заболувања (кардиоваскуларните, гастроинтестиналните, ендокрините и итн.). Во овие случаи таа значително го отежнува текот и прогнозата на основното соматско заболување. Депресиите можат да настанат како единечни, различни по тежина епизоди на болест или да траат подолго време како повторливи влошувања. Кај некои пациенти депресијата има хроничен карактер и трае повеќе години без да достигне потешка форма.

Некогаш депресијата се ограничува, главно, на телесни симптоми без видливи емоционални појави. Во овој случај клиничките и лабораториските испитувања може да не покажат никакви органски промени.

Психичкото заболување не му го намалува достоинството на човекот. Црквата сведочи дека и душевно болниот е носител на образот Божји останувајќи наш собрат на кого му е нужно сочувство и помош.

Причини за пројава на депресивни состојби

Во „Основите на социјалната концепција на Руската Православна Црква“, кои беа прифатени на Јубилејниот Архиепископски Собор (13-16 август 2000 година во Москва), се истакнува: „Црквата ги разгледува психичките болести како една од пројавите на општата гревовна повреденост на човечката природа. Изделувајќи во структурната организација на личноста во духовно, душевно и телесно рамниште, светите Отци разликувале болести што се развиваат „од природата“ и страдања кои се предизвикани

од демонско влијание или се последица од страстите кои го држат човекот заробен“.²

Значи видови на причини поради кои се појавува депресија од ортодоксна призма се:

- Суштествени, „од природата“, поврзани со промената на биолошките амини (адреналин, серотонин и др.) во ткивната структура на мозокот
- Последица на грев или поради страст,
- Демонско влијание

Клинички особености на депресијата

Депресијата е синдром (целокупност од болни појави) кој се среќава кај многу психички и кај некои соматски (телесни) заболувања. Во вториот случај депресијата често се јавува како психолошка реакција ако на личноста ѝ е загрозувано здравјето или животот. На пример, утврдено е дека дури и 6-12 месеци по претрпениот инфаркт, кај 90% од пациентите се јавува депресија. Причина за нејзиното постоење, како што покажуваат истражувањата, се поврзани со загуба на смислата за живот, за губење на надежите. Разликуваме депресивна епизода, реакција, состојба и долготрајна болест.

Психијатрите своевремено опишаа т.н. депресивна тријада:

- Опаднато, лошо расположение
- Забавено мислење
- Закочени движења

Кон другите депресивни пројави се препознаваат:

- Нарушен сон
- Намалена способност за концентрација и внимание
- Лош апетит
- Загуба на претходните емоционални реакции
- Отсуство на интерес за текот на животните случувања
- Неподнослива нерешителност
- Чувство на помала вредност

² Авдеев, Д.А., (2009) Унииние и депресија, сличност, разлики, лекување

- Суицидни помисли

Ако наведените симптоми траат повеќе од две недели, неопходна е медицинска помош.

Депресијата негативно влијае врз сомаското (телесното) здравје: опаѓа имунитетот, се намалува отпорноста на организмот. Докажано е влијанието и врз коскениот систем. Депресијата придонесува да се развие остеопороза (кршливост на коските). Кардиоваскуларниот систем исто така му подлжи на негативното влијание на депресијата. Кај повозрасните луѓе, има речиси 40% веројатност да се развијат сериозни срцеви заболувања. Депресијата може да ги наруши невронските врски во големиот мозок, што негативно се одразува врз неговото функционирање. Таа влијае врз сите телесни функции. На пример, промената на апетитот доведува до преједување и прекумерна тежина или пак, до гладување и слабеење. Депресијата предизвикува застој во работата на хормоналниот систем и многу други физиолошки промени. *Значи таа во исто време ги погодува телото, умот и душата.*

Класификација на депресиите и нивно лечење

Депресивните растројства се систематизираат како: психогени, ендогени, соматогени и скриени депресији. Оваа поделба во извесна мера е условна затоа што постојат голем број на преодни форми.

Психогените депресији настануваат, условно речено, на „нервна основа“, како резултат на нервни потреси и конфликти (надворешни и внатрешни или душевни) кај потенционално здрав човек, во однос на психата. Повеќето истражувачи ја нагласуваат улогата на особините на личноста при формирањето на укажаните депресивни растројства. Тука спаѓаат невротската депресија, реактивна депресија (која настанува по тешки стресови и шокови) и депресивна исцрпеност.

Психогените депресији се проблем на личноста и се лекуваат првенствено со духовни и со психолошки средства. За православниот човек ова значи борба со страстите и приближување кон Христос со трпение, смирение, незлобливост и љубов.

Паралелно со ова, важни се: краткотрајниот одмор, физичката активност, разумното и душеполезно општење. Добро е и ако се помине циклус терапии за општо закрепнување, неопходни се свеж воздух и доволно сон.

Развојот на ендегените депресији е условен од конституционалните фактори. Овој вид депресија не е поврзан со ситуационите фактори и животните околности, туку се развива „природно“ односно претставува телесен недостаток. Нашиот мозок се состои од огромно количество нервни клетки – неврони. Невронската врска, т.е. врската меѓу невроните, се остварува преку синапси (синапсата е тесна шуплинка меѓу невроните). Невроните меѓу себе непосредно не се допираат. Емисијата на информацијата од еден неврон до друг и нејзиното пренесување преку синапсите ја врши хемиски посредник-медијатор. Медијатори има стотици, а откриени се триесет. Кога човекот боледува од депресија, во мозокот се намалува концентрацијата на медијаторите, како норадреналин, серотонин, дофамин. Антидепресивите ја регулираат (зголемуваат) концентрацијата на овие биогени амини. Задачата на лекарот е правилно да го одбере лекарството. Во низа случаи потребна е хоспитализација и интензивна терапија во стационарни услови. Во овој случај депресија, обидите да се ограничимо само на советување и убедување се практично јалови. Да се оцени ваквата потиштеност како гревовна страст е погрешно. Тука треба да му се објасни на пациентот дека боледува и треба да прима медикаменти за да се одржи во нормала неговото здравје. Тоа е недостаток на телото и се јавува ситуација како и кај хипертензија, или дијабетис мелитус, или ендокрини заболувања каде пациентот исто така треба да зема медикаменти за да се одржи во нормала неговото здравје.

За ендегената депресија посебно се карактеристични: груба дезорганизација на личноста со издвојување на реалниот свет; наследна predispozicija; и цикличен тек: сезонско заострување (напролет и наесен се влошува самочувството), изразено влошување на психичката состојба во утринските часови и склоност кон долготрајност. Ваков тип на депресија се сретнува во клиничката слика на шизофренијата, на манично-депресивната психоза и кај инволутивните (старечки) психози.

Соматогените депресији се манифестираат како психички нарушувања поради некое соматско заболување.

Скриените (маскирани) депресији се пројавуваат како различни телесни слабости (болки во срцето или желудникот, главоболки итн.). Во овој случај не е депресијата проследена со телесни болки, туку самите болки се всушност пројава на депресијата. „Маските“ на депресијата се исклучително многулики, а распространетоста на скриената депресија е голема. Ова заболување се среќава кај 10%-30% од вкупниот број на пациенти. По правило, погодена е токму работоспособната возраст – од 21 до 40 години. И со контингентот „нејасни“ болки може да се сретнат лекарите од секаква специјалност.

Кај соматогените и скриените депресији неопходна е медикаментозна терапија.

Невротска депресија

Невротската депресија, реактивна депресија (која настанува како реакција на тешки стресови и шокови) и депресивна исцрпеност се вбројуваат во психогени депресији. Неврозата е криза на личноста. Таа е израз на судирот меѓу посакуваното и стварното. И најчесто ова е духовен проблем.

Во сите времиња на историјата на човештвото имало епидемии, војни, лага, предавство, глад, различни природни несреќи, поплави, бури, тешки бремиња врз плеќите на луѓето. Но, во денешницава, несопирливиот раст на болести на нервна основа е предизвикан не само од лавината на стресови и научно-техничкиот прогрес со сета негова информациска преоптовареност, туку повеќе од зголемената безбожност и загубата на духовниот темел, односно од „прогресот“ на сечовечкото паѓање во гревот, со што човештвото ја губи вистинската смисла на животот.

Во однос на потеклото на неврозата најважно е тоа што не се стресовите и непријатностите, туку личноста на човекот која е внатрешно разградена. Гревот, проткаен во гревовниот начин на живот, како корен на секое зло, повлекува по себе невротски растројства.

Настанувајќи во длабочината на човечкиот дух, тој ги поттикнува страстите, ја дезорганизира волјата и оттргнува емоциите и фантазијата од контролата на свеста.

Тешката невроза е показател на морална нездравост, на духовно-душевна разединетост. Невротските депресији им се сродни на гревовните страсти тага и униение, но неисполнувањето на било која страст може да доведе до невроза.

Има осум главни страсти: стомакоугодување, блуд, среброљубие, гнев, тага, униение, суета и гордост, кои имаат различно потекло и различно делување. Природни, се оние што се раѓаат од природните потреби, како на пример стомакоугодувањето и блудот, и неприродни, се тие што немаат корен во природата, како на пример среброљубието. Нивните дејствија се манифестираат/изразуваат на четири начини: некои дејствуваат само во телото и преку телото, како стомакоугодието и блудот, а некои се манифестираат и без содејство на телото, како суетата и гордоста; потоа, некои се поттикнуваат еднадвор, како среброљубието и гневот, а некои произлегуваат од внатрешни причини, како униението и тагата. Ваквата пројава на дејствијата на страстите ни дава повод да ги поделиме нив уште на два вида, плотски и душевни: плотските се раѓаат во телото и го хранат и насладуваат телото, а душевните произлегуваат од душевни склоности и ја хранат душата, додека честопати делуваат разорно за телото. Последните се лечат со просто внатрешно лечење на срцето, а плотските се лечат со двократни лекови – и надворешни и внатрешни.

Првите шест страсти, т.е. стомакоугодувањето, блудот, среброљубието, гневот, тагата и униението се меѓусебно соединети со некое особено сродство, т.е. претераноста во една доведува до следната. Зашто, од претерано стомакоугодување неопходно произлегува блудната похот, од блудот (се јавува) среброљубието, од среброљубието гневот, од гневот тагата, од тагата униението. Затоа против нив е потребна борба во истиот поредок, преминувајќи во борбата со нив од претходните кон оние што следат: за да го победиме униението, најпрво треба да ја совладаме тагата; за да ја отстраниме тагата, претходно треба да го совладаме гневот; за да го згаснеме гневот, треба да го згазиме сребро-

љубието; за да го искорнеме среброљубието, треба да ја скротиме блудната похот; за да ја совладаме блудната похот, треба да ја зауздаме страста на стомакоугодувањето.

И двете останати страсти, т.е. суетата и гордоста, меѓусебно на ист начин се соединуваат: засилувањето на едната е почеток на другата. Од претерана суета се раѓа страста на гордоста. Во истиот поредок се стекнува победата и над нив: за да се истреби гордоста потребно е да се совлада суетата. Личноста обземена од гордост и суета, судрувајќи се со реалноста, може лесно да западне во депресивна невроза.

Тага

По среброљубието и гневот следи страста на грешната тага, униинието. Постојат два вида на тага. Една е тагата на покајанието, тага заради своите гревови, проткаена со надеж. Светите Отци ја нарекуваат радосна тага.

Поинаква е тагата световна. Таа тага е како смрт пред смртта и потекнува од претераната приврзаност на човекот кон земното. Разликата помеѓу радосната тага и грешната тага можеме да ја видиме во примерот меѓу двата апостоли кои се откажаа од Христа во исто време. Едниот е светиот апостол Петар, кој се одрече од Христа, „па излезе надвор и плачеше горко“ (Мат. 26,75) и се покаја, западна во тага исполнета со надеж, која го доведе до помирување со Спасителот. Откако со покајание и љубов се помири со Христа, Бог повторно Му го довери апостолството, „и Му рече „Паси ги овците Мои!“ (Јован 21,17.). Вториот кој го изгуби апостолството е „Јуда Искариотски, кој и Го предаде“ (Лука 6,16), но потоа „се покаја и ги врати триесетте сребреници на првосвештениците и старешините“ (Мат. 27,3). Потоа, Јуда западна во гревовна тага, која го спречи да се помири со Спасителот, западна во очај „И како ги фрли сребрениците во храмот, излезе и отиде, та се обеси“ (Мат.27,5). Значи, има солзи на покајание, а има и црни солзи на светската тага, кои дејствуваат преку случувањата што се меѓу луѓето и помеѓу самиот себе. Грешната тага го обзема човекот, кога тој во животот го бара она што овој живот не може да му го даде. Бара среќа и сè што се обидува да направи секојдневно се руши како кула од карти, и привидот на

среќата исчезнува како сенка. Тој бара постојаност, но тука сè се менува, сè како река тече и се струполува во бездна, исчезнува во ненаситната челуст на смртта, како сè на земјата.

Човекот бара спокој, но околу него е метеж, како да се наоѓа во вечно разбранувано море. Не може да се потпре ниту на пријателите во кои гледа несигурност и себичност. Прави планови, но наидува на безбројни пречки; неисполнетите желби постојано му се враќаат. Како што брановите, заплискувајќи го брегот повторно брзаат да се вратат во морето, така и желбите, сега веќе како жалост, повторно се враќаат во неговата душа...

Значи световната тага има два облика: првиот настапува по престанувањето на гневот, или се јавува при нанесување на штети, губитоци и неисполнета желба; другиот настанува од стравот за својата судбина, или од неразумните грижи.

Човекот да го победи демонот на грешната тага, најпрвин мора да ја победи страсната врзаност за светот, страсната врзаност за земното, страсната врзаност за видливото.

„Оној кој ја победил желбата за стекнување ја победил таквата тага“, пишуваат Светите Отци. Всушност, тие говорат дека понекогаш демонот на унинието и тагата, без никаква причина тајно му приоѓа на човекот, му се прикрадува како змија и ја спалува неговата душа со својот отровен здив, ја исполнува со горка жолчност сета скриена внатрешност на неговото срце.

Униние (очајание)

Грешната тага, по правило, преоѓа во уште полуда страст униние (очајување). Тоа е посебна духовна состојба на душата, која подразбира повеќе расположенија: тага, обесиленост, безволност, разочараност, незадоволство, трмавост, мрзеливост, рамнодушност... Човекот победен од унинието личи на рането и во замка западнато животно кое од никаде повеќе не очекува спас. Унинието е отфрлање на Божјата помош, тоа е прекриена омраза кон луѓето. За време на унинието целиот живот на човекот му изгледа како зло и како празна шега. На човекот му изгледа дека доспеал до некаква мрачна јама од која нема излез. Сета вселена му изгледа како некаков огромен и бездушен механизам, спремен да го задуши како ништавно зрнце.

Во сè што го опкружува тој не гледа премудрост и волја Божја, туку некаков црн хаос. Крај на униинето е очајувањето и богоборството, кога човекот ја отфрла самата промисла Божја за себе.

Постојат и два облика на унииние: едниот е излишно смирување со спиење, излежување и сèвозможни уживања, а другиот захтева да се променува местото на престојување, празнословие, подбивање.

Од сите осум предводници на злото, духот на униинето е најлошиот, вели свети Јован Лествичник. Лекот на секоја страст ѝ е спротивната добродетел: против среброљубие-нестекнување, против цревоугодиео-воздржание, гордоста се победува со смирение и тн., но против униинето нема ваква посебна добродетел. Тагата се храни на сметка на постоењето на страстите во човекот. Човекот нема да има никаква тага ако ги отфрли од себе пристрасноста кон предметите, похотата, цревоугодието. Но, треба да се укаже и на позитивните средства кои од корен ја сечат оваа страст. Тоа се молитвата, милосрдиеот и нестекнувањето. Исцелението од нервна напнатост, унииние, тага и наоѓање на душевен мир води единствено преку вистинската Православна вера, преку покајанието и исправувањето на својот живот според Божјите заповеди. Најважно е човекот да ги разбере гревовните извори на својата психичка состојба, длабоко да ја осознае својата немоќ, да ги замрази демонските гревови на гордоста, на славољубието, на гневливоста, на униинето, на лагата и на блудот, да посака да се промени себе си со искрено покајание да Му се обрати на Господ.

Вистинската причина за депресивните растројства, по правило, се наоѓа во гревовите што ги прави човекот. Светите Отци сметале дека во основа на сите душевни страдања се крие гордоста. Затоа, за да се избави од невротската депресија, човек треба да се стреми да стекне смирение. Зголеменото ниво на планови што не му се оствариле во животот и конфликтот помеѓу посакуваното и реалното секогаш оставаат во душата чувство на незадоволство, на тага, на горчина, на лутина.

Самоубиство (суицид)

Унинието (потиштеноста, загубата на смислата за живот) и безизлезниот очај се предвесници на тешкиот грев на самоубиство (суицид). Самоубиството е доброволно лишување на себе си од живот. Ставот на лекарите е дека поголемиот број самоубици се психички здрави. Причина за самоубиствата е криза на личноста. Ова е духовен проблем, додека социјалните фактори немаат којзнае какво решавачко значење. Според Православната психологија самоубиството по губењето на идејата за бесмртност е нешто потполно неизбежно. Без верата во својата бесмртност се губи човековата врска со земјата, тој тонува и ја губи смислата на животот (макар да е изразена и во облик на несвесна тага), па така се доведува кон самоубиство. Смрт со самоубиство е сигурно најсуровата и најбезнадежна смрт. Тоа и по Божествените и по човечките закони е една од најнеприродните, несреќно – душевно пореметени појави. Според тоа во сите времиња, иако скоро во сите религии – самоубиствата се осудувани, тие постојат до ден – денес, се шират и ги зафаќаат сите општествени слоеви. Според религиското учење, а пред сè на Христјанството – самоубиство се смета и преставува голем грев, кој не се простува. Но, како страшна епидемија самоубиства има сè повеќе. Има повеќе причини, кои наведуваат и доведуваат до самоубиство, но во повеќето случаи се покажува дека главна и основна е една: врзаноста за материјалното, минливото, т.е. слабеењето и губењето на верата во Бога и Неговата вечна промисла. Од сите овие размислувања на оваа тема произлегува следната мисла: Самоубиец е човек, кој ја загубил верата! За него престанал Бог да биде реална, добра сила, која управува со нашиот живот. Всушност го изгубил правиот пат, бидејќи... Бог е Патот, Светлината и пред сè Животот. Губејќи ја смислата за Бог, човек ги губи сите три христијански добродетели: вера, надеж и љубов.

Ако имал вера, би можел да ја прифати основната библиска вистина (заповед), дека Бог е Творец на светот и на човекот, и така човекот нема власт ниту над својот, ниту над другите животи. „Зашто никој од нас не живее за себе и никој не умира за себе, туку било да живееме или да умираме, за Господ живееме и за Господ умираме, – ние Му припаѓаме на Господ.

Според тоа – живееме ли, умираме ли – Господови сме. Бидејќи Христос затоа и умре и воскресна и оживееа, за да господари и над мртвите, и над живите“ (Рим. 14, 7 – 9). Затоа одземањето на животот, туѓиот или својот е против Божјата волја – грев кон Бога.

Самоубиецот нема ни надеж во Бога, како што нема ни вера во Божјата промисла кон него.

Ниту третата христијанска добродетел – љубов – не може да се најде во душата на самоубиецот. Тој мисли само на себе, а не на блиските, кои преку самоубиството ги остава повредени и очајни. Но, самоубиецот еготиично размислува „сè е дозволено“ и не гледа дека врз себе го навлекува најголемиот грев. Значи суштината на гревот на самоубиството е во тоа што самоубиецот се предал на лоши мисли, врзувајќи се за минливите добра преку страстите. Така отпаѓа од Бога и си го одзема својот живот, кој е дар Божји – нам доверен на чување за вечност, за воскресение и живот, а не за смрт. Со самоубиството, кое е последица на богоубиството во самото срце на човекот, човекот се одлучува од Црквата и нејзината благодатна помош, од молитвите за упокоените и помените.

Покајанието е лек за секој грев, односно лек против духовна смрт. Нема грев од кој човекот не може да се ослободи со искрено покајување, преку самата тајна на исповедта, па макар тоа да биде и најсуровото нешто. Но, единствено самоубиството и смртта му оневозможува на човека покајание, обраќање кон Бога за простување и поправање. Затоа самоубиството е најголем грев! Всушност самоубиството е грев кој води кон смрт во што самоубиецот останува вечно, бидејќи после смртта нема можност за покајание.

Многумина, дури и христијани, не им обрнуваат внимание на дејствата и пројавите на злите духови за кои со таква впечатлива сила и јасност зборува Словото Божјо. Последниот чекор, 90% од самоубиците го прават под непосредно влијание на духовите „човекоубици од почетокот“ (Јован 8,44). Скоро секое самоубиство е всушност убиство на човекот од страна демонот – но со рацете на самиот човек.

Заклучок

Значителен дел од депресивните состојби се последица на погубното дејство на гревот, гревовните страсти врз човечката душа, или предизвикани од демонско влијание. Постои и таков тип на депресији кои по своето потекло се многу поврзани со индивидуално-биолошки причини односно се развиваат „природно“. Ова се состојби на болест и бараат не само духовни усилби туку и лекарска помош.

Терапијата на психичките растројства треба да биде соодветна на причините поради кои настанале. Неоправдано е да се сведат сите психички заболувања на пројави на опседнатост, или обид да се лекува секое духовно растројство исклучиво со клинички методи. Депресивните растројства се систематизираат како: психогени, ендогени и соматогени и скриени (маскирани) депресији. Невротската депресија, заедно со реактивната депресија (која настанува по тешки стресови и шокови) и депресивната исцрпеност се вбројуваат во психогени депресији. Неврозата е криза на личноста. Таа е резултат на судирот меѓу посакуваното и стварното и најчесто претставува духовен проблем и е последица на страстите во душата, од кои најмногу тагата и униинето. Тагата се храни на сметка на постоењето на страстите во човекот и најмногу се раѓа тогаш кога некоја страст не е задоволена. Човекот нема да има никаква тага ако ги отфрли од себе пристрасноста кон предметите, похотата, човеоугодието. Грешната тага по правило преминува во пострашната од неа страст – униинето (потиштеност, загуба на смислата за живот). Бидејќи човекот е психофизичко битие, духовното униение преминува и во телото. Човек обземен од униение не е способен да извршува волеви дејства и таквиот постојано бега од реалниот живот, кој, пак, од своја страна бара постојана и активна духовна борба со искушенијата што се испречуваат пред секој што практикува духовно живеење. Накратко, тука станува збор за тешка духовна парализа и слабост.

Униинето и безизлезниот очај се предвесници на тешкиот грев на самоубиство (суицид). Смрт со самоубиство е сигурно најсуровата и најбезнадежна смрт.

Самиот човек се лишува од можноста неговиот живот да се промени, да излезе од таа ситуација. Се лишува од покајанието со кое сите ние се очистуваме за да се возобновиме во овој живот и да го наследиме Вечниот Живот.

Човекот ги победува страстите и ја надминува невротската депресија отфрлајќи ја од себе пристрасноста кон предметите, похотата, чревоугодieto. Покајанието е лек за секој грев. Тука помагаат молитвата, милосрдieto и нестекнувањето.

Ana PANOSKA

Tomislav TANEVSKI, PhD

ORTHODOX VIEW ON A NEUROTIC-DEPRESSIVE PSYCHOLOGICAL PROFILE OF A PERSON

Abstract: Depression refers to moody and lifeless disposition accompanied by apathy, weakness, tiredness and pessimistic view of life, and it affects the body, mind and soul at the same time. Neurosis is a type of psychogenic depression which affects a person and can be cured, primarily, spiritually and psychologically, unlike the endogenous depression, the cause of which is personal – it is a physical deficiency which appears as a result of the changes in the biological amines in the brain tissue. Neurosis is a personality crisis, which happens as a result of the conflict between the desired and the real; it is usually a spiritual problem; it appears as a consequence of the passions of the soul, most often sorrow and dejection. Grief stems from the human excessive attachment to the material and is maintained by the human passions. Excessive sadness leads to dejection (despair), while hopeless despair leads to suicide. Humans can overcome their passions and the neurotic depression by rejecting their addiction to objects, lust and gluttony. Repentance is the cure for every sin. Prayer, mercy and forgiveness help with it.

Key words: depression, neurosis, sorrow, dejection, suicide, orthodoxy

Користена литература

Авдеев, Д.А., (2009) *Униние и депресија, сличност, разлики, лекување*

Свети Јован Касијан: *Општ опис на страстите и борбата со нив*

Карелин арх. Р. (2001): *Са Христом ка висотама обожења; Цетиње*

Павуј арх. М., (2016) *За најлукавата страст*

Таневски, Т. (2020), *Авторски предаванја*, ИУ ЕУРОПА ПРИМА, Скопје

Д-р Анжела НИКОЛОВСКА
Филолошки факултет „Блаже Конески“
– Скопје

Прегледно научен
труд

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО“
LXXIII,3,2020
UDK:
37.091.3:81'243

ОСВРТ КОН ИСТРАЖУВАЊАТА НА СТРАТЕГИИТЕ ЗА УЧЕЊЕ ЈАЗИЦИ КАРАКТЕРИСТИЧНИ ЗА УСПЕШНИТЕ УЧЕНИЦИ

Апстракт. Цел на трудот е да ги резимира најзначајните истражувања на стратегиите за учење странски јазици што ги применуваат успешните ученици (Rubin 1975, Stern 1975, Porte 1988). Гореспомнатите студии биле насочени кон идентификување на стратегиите за учење, својствени на успешните ученици, за да можат тие да се развиваат и кај помалку успешните ученици со што би се подобрил нивниот успех. Од прегледот на истражувањата произлегуваат неколку стратегии што се карактеристични за поуспешните ученици. Во овие стратегии спаѓаат: активниот пристап кон учењето, вниманието на јазичните форми и значења, желбата за комуницирање, свеста за процесот на учење и способноста стратегиите да се применат флексибилно и соодветно на спецификите на контекстот. Во трудот се дискутираат и недостатоците и придобивките од овие истражувања. Врз основа на сознанијата се сугерираат соодветни методички импликации.

Клучни зборови: истражувања, ученици, стратегии за учење, странски јазици, успех.

Вовед

Од појавата на комуникативните и на хуманистичките пристапи во наставата по странски јазици, преовладува ставот дека ученикот е стожер на наставата и се настојува да му се овозможи активна улога во процесот на учење. Истовремено, под влијание на когнитивната психологија сè поактуелни се истражувањата што се фокусираат на влијанието на индивидуалните фактори врз учењето како што се: возраста, полот, мотивацијата, ставовите, стиловите и стратегиите за учење, контекстот и сл.

Последниве неколку децении бележат експлозија од истражувања на стратегиите за усвојување странски јазици (во понатамошниот текст – СУЈ) што се движат во неколку насоки (Skehan 1989). Најраните истражувања се дескриптивни и се насочени кон идентификување, дефинирање, класифицирање и опишување на природата на СУЈ (Oxford 1990, O'Malley, Chamot 1990, Cohen 1998). Во центарот на подоцнежните истражувања е влијанието на различни фактори врз изборот на СУЈ како и ефектите од поучувањето на учениците за користење определени стратегии за учење.

Синтетизирајќи ги многубројните обиди на истражувачите за дефинирање на поимот „стратегии за учење“ (Stern 1975, Oxford 1990, O'Malley, Chamot 1990). Грифитс (2008) заклучува дека „стратегииите за учење се активности што учениците свесно ги избираат со цел да го регулираат сопственото учење“ (Griffiths 2008: 310). Притоа, таа истакнува дека свесноста при изборот на стратегии варира на континуумот од комплетна свесност и намерност до автоматизам. Иако во последно време во литературата се сугерира терминот *саморегулација* како замена за терминот *стратегии за учење*, сепак преовладува ставот дека *саморегулацијата*, што се однесува на степенот до кој учениците активно учествуваат во учењето, го контролираат и го насочуваат, е пошироко подрачје и опфаќа фактори како што се: когниција, метакогниција, мотивација и др. (Griffiths 2008: 310).

Овој труд претставува осврт кон досегашните истражувања на стратегиите за учење странски јазици карактеристични за успешните ученици (англ. „good language learner studies“).

При анализата наизменично се користат термините *успешни* и *јаки* ученици наспроти *помалку успешни* и *слаби* за да се доловат дихотомиите присутни во студиите што се предмет на анализа во овој труд. Неопходно е да споменеме дека сме свесни за проблематичноста на овие терминологски определби. Учениците напредуваат со различно темпо поради комплексна констелација на фактори, а успехот кај еден ист ученик варира. Учениците, кои во определен временски сегмент, постигнуваат послаб успех од други, во друг временски сегмент можат да ги достигнат, па дури и да ги надминат.

Подолу ќе се обидеме да ги резимираме сознанијата од досегашните истражувања на оваа тема, да укажеме на нивните ограничувања и да предложиме соодветни методички импликации.

Преглед на релевантните истражувања на стратегиите за учење странски јазици карактеристични за успешните ученици

Истражувањата на стратегиите за учење се сметаат за аморфно и хаотично подрачје (Ellis 1996), не само поради недостатокот од консензус меѓу експертите во врска со терминологските определби и таксономиите туку и поради дискутабилноста на научноистражувачката методологија. Ова дотолку повеќе што стратегиите за учење се продукт на заемодејството на низа когнитивни, метакогнитивни и социоафективни процеси што имаат или немаат свои надворешни манифестации и повеќе или помалку се податливи за набљудување и за документирање. Емпириските истражувања од овој домен се базираат на квантитативни и на квалитативни истражувачки методи (Oxford 1996). Податоците најчесто се прибираат со следниве инструменти: прашалници, интервјуа, вербални протоколи, набљудување, дневници за учење, дијалог-дневници и сл. Најчест проблем е тоа што испитаниците не секогаш успешно вербално ги опишуваат стратегиите за учење што ги применуваат. Се препорачува изборот на научноистражувачкиот инструментариум да се врши во согласност со целта на истражувањето, со контекстот, со расположливите ресурси и сл.

Препораките се и во насока на комбинирање на неколку инструменти за да се добијат што поверодостојни податоци.

Фундаментално значење за проучувањата на СУЈ имаат емпириските истражувања во 70-тите години насочени кон утврдување кои стратегии ги користат успешните, а кои помалку успешните ученици. Крајната цел била овие стратегии да се поттикнуваат и кај помалку успешните ученици заради поефикасно развивање на јазичната компетенција. Постојат низа експериментални студии што се фокусираат на имплицитно или на експлицитно развивање на определени стратегии за учење кај различни јазични вештини (Oxford 1990, O'Malley, Chamot 1990, Grenfel, Harris 1999). Резултатите се генерално позитивни.

Меѓу првите истражувач, кои се занимавале со идентификување на СУЈ карактеристични за успешните ученици, е Стерн (1975). Тој работел на проектот за проучување на СУЈ на успешните ученици при Институтот за истражувања во образованието „Онтарио“ од Торонто. Врз основа на резултатите од овој проект, Стерн ги издвоил следниве десет стратегии како карактеристични за подобрите ученици (Reiss 1985): свесност за СУЈ кои се најсоодветни за определена цел; активен пристап кон задачите и преземање одговорност за учењето; емпатија кон изворните говорители; практично знаење за справување со тешкотиите при учењето; планирање на учењето и експериментирање со цел да се сфати логиката на јазикот; постојана потрага по значење; желба за вежбање на јазикот; негово користење во вистинска комуникација; самонабљудување и учење од грешките.

Врз основа на делото на Стерн, група канадски истражувачи предводени од Најман во 1978 г. интервјуирале 34 успешни изучувачи на странски јазици со цел да ги идентификуваат стратегиите што тие ги користат и дошле до следниве стратегии (Skehan 1989): активен пристап кон задачите, сфаќање на јазикот како систем, сфаќање на јазикот како средство за комуникација, справување со емоционалните потреби при учењето и следење на успехот во учењето.

Истражувањата што ги вршела Рубин во 70-тите години врз основа на видеозаписи на искажувањата на студенти од Универзитетот Станфорд за нивните СУЈ, резултирале со издвојување на

следниве стратегии како ефикасни: погодување од контекст; желба за комуницирање и учење од комуникацијата; справување со инхибираноста; вежбање; внимавање на јазичните форми; следење на своето и зборувањето на соговорникот и внимавање на значењето.

Раис (1985) истражувала кои од стратегиите што ги набројала Рубин најчесто ги применуваат успешните ученици и дали постојат стратегии што Рубин не ги споменала. Истражувањето било спроведено со два прашалника и интервју, а биле опфатени 98 студенти, кои учеле странски јазик на почетно или на средно ниво. Триесет и осум од нив постигнале подобар успех од другите. Раис утврдила дека сите СУЈ, констатирани од Рубин, се карактеристични за подобрите ученици. Таа додала уште една стратегија – „зборување со себе“, што се однесува на одговарање на прашања во себеси, кои се однесуваат на другите или прашување на самиот себе како би кажал нешто во секојдневната комуникација (Reiss 1985).

Со цел да ги проучи особините на успешните ученици, Барбара Жилет (Faerch, Kasper 1987) интервјуирала двајца студента, кои учеле шпански. Жилет открила дека и двајцата студента се успешни затоа што имаат позитивен став кон јазикот-цел и самоверба. Тие се спремни на ризик при проверката на претпоставките за учењето и учат од своите грешки. Исто така, свесно го контролираат процесот на учење и го приспособуваат на своите цели и потреби. Жилет препорачува да не се имитираат стратегиите на подобрите ученици, а кај учениците да се развие свеста кои СУЈ им одговараат.

Неспоредливо помалубројни се истражувањата на СУЈ, типични за послабите ученици. Порте (1988) интервјуирал 15 ученици, кои учеле англиски во приватни училишта во Лондон за да испита како учениците со послаб успех учеле нови зборови. Повеќето од овие ученици применувале стратегии, типични за подобрите ученици, но несоодветно. Порте препорачува послабите ученици да не ги имитираат појаките во примената на стратегиите, туку да развиваат сопствен репертоар.

До слични заклучоци дошле и Ван и Абрахам (Wenden, Rubin 1987). И тие констатирале дека послабите ученици се служат со слични стратегии како и појаките. Но, неуспехот на првите се должи на негативниот став кон учењето и на нефлексибилната и несо-

одветна примена на СУЈ. Несоодветна примена била забележана, особено кај метакогнитивните стратегии.

Резимирајќи ги проучувањата на СУЈ на успешните ученици до 90-тите години на минатиот век, Елис (1996) како најпрепознатливи ги истакнува следниве пет аспекти на успешното учење јазици: фокус на јазичните форми и на значењето, желба за комуникација, активен пристап кон учењето, свест за процесот на учење и способност стратегиите да се применуваат флексибилно и соодветно на контекстот.

Некои од поновите истражувања се студии на случај (Thu 2009, Sykes 2015) и генерално ги констатираат горенаведените аспекти на успешно учење. Така, карактеристиките на успешниот ученик во студијата на случај на Сајкс (2015) се совпаѓаат со карактеристиките сумирани погоре. Компарирајќи стратегии за учење на двајца успешни ученици, Ту (2009) потврдува дека тие користат богат репертоар стратегии за усвојување на сите јазични вештии и компоненти, а особена улога за успехот имаат активниот пристап и вежбањето на јазикот.

Во овој контекст, неизбежно е да се спомене монографијата *Што научивме од успешните ученици?* под редакција на Грифитс (2009). Ова капитално дело сеопфатно ги синтетизира најзначајните истражувања на успешноста во учењето во корелација со индивидуалните разлики кај учениците (возраста, полот, ставовите кон учењето, типот на личноста, мотивацијата, стилите на учење), усвојувањето јазични вештини (читање, слушање, зборување, пишување) и компонентите (граматика, вокабулар, изговор, јазични функции), контекстуалните фактори и сл. Осврнувајќи се кон студиите презентирани во оваа книга, Оксфорд и Ли (Griffiths 2008) посочуваат дека поуспешните ученици ги карактеризира висок степен на метакогнитивна свест и способност за саморегулација, односно менаџирање на процесот на учење – селектирање, насочување, контролирање и преиспитување на пристапот кон учењето. Со оглед на врската меѓу метакогнитивните вештини и автономноста во учењето, може да се констатира дека учениците со поразвиена метакогнитивна свест се поавтономни и поспособни да преземат одговорност за учењето во и надвор од рамките на формалната настава.

Освен тоа што почесто употребуваат метакогнитивни стратегии, подобрите ученици самоиницијативно учат од песни, филмови и телевизија како и преку комуникација со другарите, со наставникот или со изворни говорители. Тие имаат попозитивни ставови кон учењето. Исто така, сакаат да учат граматика и да го збогатуваат вокабуларот. При усвојувањето граматика, обрнуваат внимание како на значењето, така и на јазичните форми и сакаат да вежбаат. Подобрите ученици генерално применуваат поразновидни стратегии за учење и тоа го прават пофлексибилно (Griffiths 2008). За разлика од послабите, појаките ученици на наставните задачи им приоѓаат повнимателно. Тие поуспешно ги идентификуваат целите на наставните задачи, ги анализираат нивните компоненти, формулираат сопствени цели и избираат стратегии за нивно извршување.

Сознанието до кое дошла Рубин дека јаките ученици учат од своите грешки емпириски го потврдиле и Робертс и Грифитс (Griffiths 2008). Тие заклучиле дека учениците, кои побрзо напредувале, изучувајќи го англискиот јазик како немајчин, го земале предвид коригирањето на грешките од страна на наставникот и се труделе да ја запаметат точната јазична форма и да ја употребуваат.

Иако предизвикале голем интерес кај научната јавност, истражувањата на карактеристиките на добрите ученици биле и предмет на критика. Така, Нортон и Туи (2001), интересирајќи се за социолошките и за антрополошките аспекти на усвојувањето јазици, предупредуваат дека успехот што го постигнуваат добрите ученици се должи не само на комбинацијата на нивните индивидуални карактеристики туку и на нивната интеракција со средината. Со други зборови, развојот на јазичната компетенција на учениците зависи и од условите и можностите за учење што им ги пружа средината и начинот на кој тие реагираат на нив.

Заклучни согледувања и методички импликации

Краткиот преглед на истражувањата што погоре го презентираме открива делчиња од комплексниот мозаик на успешноста во процесот на усвојување странски јазици. Гореспоменатите истражувања откриваат неколку стратегии за учење странски јазици карактеристични за поуспешните ученици и тоа: активен пристап кон учењето, самоследење, контрола и насочување на процесот на учење, вежбање, справување со тешкотиите при учењето, експериментирање и настојување да се сфати логиката на функционирање на јазикот, користење на јазикот за комуникација и внимание како на јазичните форми, така и на значењето. Исто така, успешните ученици за разлика од помалку успешните користат побогат репертоар стратегии или стратегиите ги користат пофлексибилно и посоодветно на сопствените карактеристики и на спецификите на јазичните цели и задачи. Помалку успешните ученици се помалку свесни за процесот на учење и за тоа кои стратегии да ги користат во согласност со контекстот, често имаат негативен став кон јазикот-цел и учењето воопшто и помалку учат од сопствените грешки. Овие сознанија треба да се земаат предвид во додипломската подготовка на наставниците по странски јазици. Кај наставниците треба да се развива свеста за хетерогеноста на индивидуалните карактеристики и потреби на учениците и факторите што влијаат врз развојот на јазичната компетенција. Не помалку значајно е тие да се запознаат со методологијата на истражување на стратегиите за учење и со моделите за имплицитно и експлицитно развивање богат репертоар стратегии. Во оваа смисла, учениците би требало да се запознаваат со различни стратегии и, бидејќи ни една стратегија не е сама по себе универзално применлива и ефикасна, да се поучуваат како да изберат стратегии соодветни на јазичните задачи и цели. Според досегашните резултати, иако ефектите од ваквиот вид обуки се главно позитивни (Griffiths 2008), при нивното креирање треба да се земат предвид: контекстот, индивидуалните карактеристики на учениците, нивната реакција кон определени наставни методи, наставни стилови и задачи итн. Со оглед на заклучоците од споменатите студии, од непроценливо значење за развивање на јазичната

компетен-ција е наставниците да ја развиваат метакогнитивната свест кај учениците, а тоа би можеле да го сторат преку поттикнување на самоследење, самооценување, поставување лични цели на учење, право на избор на наставни материјали и задачи и сл. Ова е во прилог на самомотивирањето и на развивањето автономно доживотно учење. Секако, подеднакво значајно е да се развива позитивен став кон себеси, кон јазикот-цел, културата на јазикот-цел и кон учењето во поширока смисла. Исто така, земајќи ги предвид горенаведените карактеристики на успешните ученици, наставниците треба да создаваат прилики за автентично комуникативно вежбање на јазикот. И покрај методолошките ограничувања на гореспомнатите истражувања, нивната вредност не е само во идентификувањето на стратегиите што би можеле да се поттикнуваат за да се развие јазичната компетенција и кај послабите ученици туку и во поставување на темелите на многубројни идни истражувања од оваа област. Тие го насочиле вниманието на истражувачите кон одгатнување на комплексноста на процесот на усвојување странски јазици и факторите што влијаат врз него. Дискусијата за влијанието на другите фактори како што се возраста, мотивацијата, срединските фактори, типот на личноста, стиловите на учење и типот на наставните задачи врз успехот, би придонела за расветлување на оваа проблематика, но би го надминала опсегот на овој труд.

Anžela Nikolovska, Ph.D.

REVIEW OF RESEARCH ON LEARNING STRATEGIES USED BY GOOD LANGUAGE LEARNERS

Abstract: The aim of this paper is to summarize the most significant studies of the good language learner of foreign languages (Rubin, 1975; Stern, 1975; Neiman et al.; 1978; Porte, 1988). The above mentioned studies aimed at identifying the learning strategies employed by successful language learners for the purpose of training less successful learners to use them, which would result in better learning outcomes. The review of the studies reveals a list of several strategies common to successful learners.

These strategies include: an active approach to learning, attending both to form and meaning, willingness to communicate; awareness of the learning process and ability to apply strategies flexibly and appropriately to a certain context. The paper also discusses the benefits and shortcomings of the aforementioned studies. In line with the conclusions, relevant methodological implications are drawn.

Key words: research, learners, learning strategies, foreign languages, success.

Користена литература:

- Cohen, A. D. 1998. *Strategies in Learning and Using a Second Language*. New York: Addison Wesley Longman.
- Ellis, R. 1996. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: OUP.
- Faerch, C and G. Kasper (eds.), *Introspection in Second Language Research*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Grenfel, M. and V. Harris 1999. *Modern Languages and Learning Strategies*. London and New York: Routledge.
- Griffiths, C. (ed.) 2008. *Lessons from Good Language Learners*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norton, B. and K. Toohey. 2001. Changing Perspectives on Good Language Learners. *TESOL Quarterly* 35, 2, 307 – 322.
- O'Malley, J. M. and A. U. Chamot 1990. *Learning Strategies in Second Language Acquisition*. Cambridge: CUP.
- Oxford, R. 1990. *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Boston: Heinle & Heinle.
- Oxford, R. (ed.) 1996. *Language Learning Strategies Around the World: Cross-Cultural Perspectives*. Technical Report No.13. University of Hawai'i, Second Language Teaching and Curriculum Center.
- Porte, G. 1988. Poor Language Learners and Their Strategies for Dealing with New Vocabulary. *ELT Journal*, 42, 3, 167-172.
- Reiss, Mary-Ann. 1985. The Good Language Learner: Another Look. *The Canadian Modern Language Review*, 41,3, 511-523.
- Skehan, P. 1989. *Individual Differences in Second Language Learning*. London: Edward Arnold.

- Stern, H. H. 1975. What Can We Learn from the Good Language Learner? *Canadian Modern Language Review* 31, 304-318.
- Sykes, A. H. 2015. The Good Language Learner Revisited: A Case Study. *Journal of language Teaching and Research*, 6, 4, 713-720.
- Thu, T.H. 2009. Learning Strategies Used by Successful Language Learners. Retrieved from:
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED507398.pdf>
- Wenden, A. and J. Rubin (eds.) 1987. *Learner Strategies in Language Learning*. New York: Prentice Hall.

Д-р Ѓорѓина КИМОВА
Меѓународен Славјански Универзитет
„Гаврило Романович Державин“
Свети Николе, Битола

Прегледно научен
труд

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО“

LXXIII,3,2020

UDK:

373.3.018.43:004.738.5

УЧЕЊЕ ПРЕКУ ИНТЕРНЕТ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Апстракт. Учењето е процес што се потпира на многубројни психолошки процеси, како што се: потребата од мотивација, мислење, креативност, соработка што се усовршува низ постојано барање нови искуства. Како релативно ново искуство во последните неколку години, учењето преку интернет ја зголеми својата апликативност во образованието. Учењето преку интернет сè повеќе се усовршува со своите карактеристики и можности што ги нуди. Овој вид учење, што денес се употребува интензивно за едукативни цели, се заснова на развојот на современите информатички технологии и на развојот на педагогијата. Во трудот е даден преглед на вистинската суштина на учењето на далечина и е прикажано истражување на карактеристиките на онлајн-учењето во основното образование во нашата држава во периодот на кризата ковид-19.

Клучни зборови: учење, интернет, учење на далечина, онлајн-учење.

Во денешно време генерално треба да се прифати фактот дека е-учењето стана една од најголемите форми на обука, без оглед на тоа дали се зборува за формално, неформално или информално образование. Е-учењето се смета за битен систем на учење што се потпира на употреба на електронски техники и уреди како главни медиуми за споделување информации.

Започнувајќи со деведесеттите, е-учењето сè повеќе се применува поради својата погодност во однос на достапноста на времето, на флексибилноста, на трошоците и на разновидноста што ја нуди. Сепак, сè уште се смета за еден вид иновативна парадигма за предавање е-учење, со повеќекратни и сложени импликации што одат над обичното споделување содржини и тие значително влијаат на резултатите од процесот на учење¹. Затоа треба да се разгледа пошироко проблемот на е-учењето од педагошка и од психолошка гледна точка, аспекти што опфаќаат когнитивни аспекти поврзани со процесот на учење, остварливост на целите на наставата, начинот на реализација, задоволството од овој вид учење, како и профилот на ученикот во однос на особините на личноста, стилите на учење, психолошките механизми поврзани со оваа форма на настава и други аспекти. Педагошкиот аспект на проблематиката на е-учењето е предмет на интерес низ спроведено истражување што е прикажано во трудот.

Интернет-учењето денес е најновата и најпопуларната форма на образование на далечина. Во текот на изминатата деценија има посебно големо влијание врз секое ниво на образование и трендот постојано се зголемува. Што е, всушност, учење преку Интернет? Онлајн-учењето е образование што се одвива преку Интернет. Честопати се нарекува „е-учење“ меѓу другите термини. Сепак, учењето преку Интернет е само еден тип „учење од далечина“ како збирен термин за каков било тип учење што се одвива преку далечина, а не традиционално во училиница. Учењето на далечина има своја историја и денес има неколку типови, вклучувајќи:

- курсеви за кореспонденција спроведени преку редовни меилови со мала интеракција,
- телекурсеви, каде што содржината се доставува преку радио или преку телевизиско емитување,
- курсеви на ЦД, каде што студентот има интеракција со статична компјутерска содржина,

¹E-learning and digital education – Statistics & Facts | Statista
<<https://www.statista.com/topics/3115/e-learning-and-digital-education/>>
пристапено на 18.04.2020.

- онлајн-учење преку курсеви и предавања базирани на Интернет што се нудат во живо или асинхронизирано,
- мобилно учење преку уреди како што се мобилни телефони и дигитални аудиоплеери.

Најпопуларен пристап денес е онлајн-учењето преку Интернет. Посебно е значајно дека во светски рамки онлајн-учењето побрзо расте во доменот на високото образование и кај пошироката студентска популација, а во блиска иднина се очекува стапката на раст да продолжи да се зголемува и во другите нивоа на образование². Интернетот е клучен за долгорочната стратегија на образованието³. Резултатите од истражувањата покажуваат дека мнозинство менаџери од високото образование во САД веруваат дека квалитетот на учење преку Интернет веќе е еднаков на класичното образование или е супериорен во однос на инструкциите на лице во лице⁴.

Суштината на Интернет-учењето е вид на кристализирање на педагошката промена на начинот на кој се држат предавања и на начинот на кој се учи. Тоа продуцира нова промена што се однесува на фронталните предавања и на пасивните ученици кон креирање на поинтерактивен, соработнички пристап со кој учениците и предавачите инструктори треба да го ко-креираат процесот на учење. Улогата на инструкторот се менува од „главен лик на сцената“ кон „вид водич од сенка“, а не само да биде фронтален предавач⁵.

Посебно е значајно тоа што низ овој вид учење учениците треба активно да градат нови знаења низ процесот на комуницирање преку расположливите и договорени патишта на Интернетот. Како карактеристика на овој тип учење со пристап насочен кон ученикот е тоа што ученикот треба да го „ко-создава“ своето учење низ искуство.

² E-learning and digital education - Statistics & Facts | Statista
<<https://www.statista.com/topics/3115/e-learning-and-digital-education/>>, пристапено на 18.05.2020.

³ Strategies for Learning at a Distance, <<http://www.uidaho.edu/eo/dist8.html>>, пристапено на 18.05.2020.

⁴ The Future of Online Learning <<http://www.downes.ca/future>>, пристапено на 18.04.2020.

⁵ Strategies for Learning at a Distance, <<http://www.uidaho.edu/eo/dist8.html>>, пристапено на 18.05.2020.

Овој пристап им дава можност на учениците за континуирана активност, наместо да бидат само пасивни приматели кои апсорбираат готови информации и репродуцираат на тестови на знаења. Секој ученик е единствена индивидуа и има зголемената одговорност за учење. Учењето е активен процес и постои динамичка интеракција помеѓу задачата односно помеѓу целта, инструкторот професор и ученикот. Значи, постои синергија. Посебно значење имаат настојувањата за искусно учење, објаснувањето на идеи и концепти со свој пристап преку истражување на интернет, преку презентации на учениците кои овозможуваат здобивање на подлабоко разбирање. Секој учесник на онлајн-учењето треба да биде и предавач, како и ученик. Улогата на професорот се менува од тоа да биде единствениот извор на знаење кон тоа да се биде водич. Професорот треба да се поврзува со учениците на начини согласно на нивните сопствени потреби за учење со модерирање дискусии и активности, така што колективно, но и индивидуализирано ги води учениците кон поголемо учење и постигнување на целите. Зошто учењето на далечина преку Интернет е сè поактивно? Онлајн-учењето ги задоволува потребите за намалување на трошоците. Во време на кризи од кој било тип, онлајн-учењето е единствен и најповолен начин на учење. Минималниот услов за учениците да учествуваат во предавањата преку Интернет е пристапот до компјутер, Интернет и мотивација да се успее во нетрадиционална училишта. Интернет-учењето обезбедува одличен метод на учење неограничен од времето или од локацијата што дозволува пристапност до настава во секое време од каде било. Овие ученици ја наоѓаат својата онлајн-околина и удобен начин за вклучување во наставата. Како позитивности на учењето преку Интернет се наведуваат:

- пристапност: 24/7 пристап од кој било онлајн-компјутер, не бара секогаш прецизен распоред, се базира на заемен договор, исто така, нема патувања;

- продлабочено учење: истражувањата покажуваат зголемена длабочина на разбирање и задржување на суштината на предавањата; повеќе смислени дискусии; акцент на вештините за пишување, технолошки вештини и животни вештини како управување со времето, независност и самодисциплина;

- нивелирање на полето за успех: учениците имаат повеќе време да размислат пред комуникација; срамежливите ученици имаат тенденција повеќе да напредуваат преку Интернет; анонимност на окружувањето преку Интернет;

- интеракција: зголемена интеракција и дискусија помеѓу ученик-професор и ученик-ученик преку свои групи на интерес; средина за учење насочена кон повеќе ученици истовремено; помалку пасивно слушање и поактивно учење; поголемо чувство за поврзаност, односно синергија;

- иновативна настава: пристапи насочени кон потребите на учениците; зголемена разновидност и креативност на активности за учење; адресирање на различни стилови на учење;

- подобрена администрација: време за потемелно да се испита работата на учениците; способност за документирање и снимање на интеракции; можност за управување со оценување преку Интернет⁶.

Во контекст на проблемот на е-учењето е направено прелиминарно истражување од дескриптивен тип со прелиминарен карактер како основа за следење на состојбата со онлајн-учењето во нашите училишта во време на кризата со корона вирусот. Целта на истражувањето беше насочена кон утврдување на карактеристиките на онлајн-учењето што се применува во основното образование во нашата држава. Генералната хипотеза на истражувањето беше дека онлајн-учењето во основните училишта во државата има позитивни карактеристики. Истражувањето се реализираше во текот на месецот април 2020 година со родители, чии деца следат онлајн-настава од основни училишта во државата. Истражувањето беше направено со родителите како директно инволвирани партиципенти и супервизори на онлајн-наставата во основното образование што претежно се одвива преку платформата зум. Се работеше за прелиминарно истражување во кое беа опфатени вкупно 168 родители од 24 основни училишта од вкупно 12 општини во државата.

⁶ The Future of Online Learning <<http://www.downes.ca/future?>>, пристапено на 15.04.2020.

Испитаниците со техниката на онлајн-анкетирање, пополнија прашалник за социодемографски податоци и специјално конструиран анкетен лист со Ликертовата скала за проблемот на истражувањето. Целосно беа запазени етичките начела за информирана согласност и приватност. Просечната возраст на испитаните родители, вкупно 168, кои имаат деца од основно образование беше 43 години, од кои 65 или 38,69% одат во одделенска и 103 или 61,31% во предметна настава. Од сите родители, кои беа испитани 114 или 67,86% родители беа од женскиот пол, а 54 или 32,14% родители беа од машкиот пол.

Во овој дел од истражувачките резултати се прикажани застапените карактеристики на онлајн-учењето во основното образование од аспект на родителите, во однос на различните аспекти и тоа: 1) реализираност на цели на онлајн-наставата, 2) начин на работа во онлајн-наставата, 3) учеството на учениците во активности во онлајн-учењето, 4) посебности на онлајн-наставата. Притоа, се добиени следните податоци:

1. Во однос на исполнувањето на целите на онлајн-наставата е утврдено следното: според 65,3% родители целите на онлајн-наставата се исполнуваат на високо ниво, според 23,4% родители целите на онлајн-наставата се исполнуваат на средно и 11,3% родители целите на онлајн-наставата се исполнуваат на ниско ниво. Ваквиот резултат ја потврдува потхипотезата, според која постои високо ниво на исполнување на целите на наставата во основното образование во државата.

2. Во однос на аспектот на начинот на работата во онлајн-наставата најголем дел испитани родители, дури 73,9%, се изјасниле дека најголем дел од учениците секојдневно следат онлајн-настава што се карактеризира со комбинација на фронтална форма на настава 65,8% и индивидуална форма на настава 31,7%. Според 54,4% родители е присутно учење со истражување, 59,7% од родителите се изјасниле дека професорите даваат јасни упатства за домашни суштински активности и 60,1% од родителите сметаат дека учениците се насочени кон самостојни креативни активности од страна на професорите.

Ваквиот резултат ја потврдува потхипотезата, според која постои соодветен активен начин на работа преку онлајн-наставата во основното образование.

3. Во однос на учеството на учениците во активности во онлајн-наставата, според најголем број искази на родителите 62,9% од учениците активно се вклучени во интерактивен процес во текот на предавањата, исто така 69,8% се изјасниле дека од учениците се бара повисоко ниво на мислење во изработката на домашните активности. Со овие вредности се потврдува потхипотезата, според која е застапено активно учество на учениците во онлајн-наставата во основното образование.

4. Во однос на забележаните посебности, од страна на родителите, што се однесуваат на онлајн-работењето во основното образование најчесто се застапени следните: 58,7% родители сметаат дека на учениците им се поставуваат соодветни рокови за изработка на задачите, при што, е зголемена флексибилноста за учењето; според 42,9% родители се зголемени можностите за лична одговорност на учениците; според 39,4% родители нема нарушувања на дисциплината, согласно скратеното време на наставата. Со ова се потврдува потхипотезата дека постојат забележани позитивности што се истакнуваат, од страна на родителите, за начинот на онлајн-работењето во основното образование. Со оглед на тоа што поединечните потхипотези на главната хипотеза беа потврдени, следува дека се потврдува и генералната истражувачката хипотеза, според која онлајн-учењето во основните училишта во државата во ситуација на криза со корона, генерално, има позитивни карактеристики.

Добиените сознанија се од прелиминарен карактер и облик на мониторирање на состојбата со онлајн-настава во време на криза во воспитно-образовниот процес во основното образование. Ова е поттик за преземање на други истражувања со поголем обем за следење на состојбата за поддржување на позитивностите и стимулирање на дополнителни активности за понатамошено усовршување на онлајн-наставата.

Сумативно може да се каже дека учењето на далечина, покрај својот напредок што ги имаше последните неколку години, е од исклучителна важност и треба повеќе да се применува во едукативни процеси. Секое училиште треба да поседува е-платформи, каде што

сите свои материјали за учење ќе бидат постојано ажурирани и подготвени за е-употреба. Дел од европските земји што имаат високоразвиени едукативни системи, оваа новонастаната ситуација не предизвика значителни промени во едукативниот систем, па истите многу брзо успеаја да го сменат својот начин на предавање и да се адаптираат на новата ситуација. На другите држави што се потпираат на традиционалниот метод на учење и не беа во тек со развивачката сила што ја има е-учењето, им беше потребен подолг период за да ја достигнат оваа транзиција. Со оваа промена и со воспоставување на е-учењето кај нас, професорите релативно брзо се адаптираа и максимално се вложија во новата ситуација. Тука се и родителите со својата нова улога во овој едукативен процес, улога на дополнителни ментори, супервизори и поддржувачи. И покрај релативно доброто компензирање на образовниот аспект преку овој вид настава преку интернет, како најголем недостаток е процесот на социјализација што децата го искусуваат во училиште. Од сето тоа може да се каже дека и покрај современоста на онлајн-учењето и покрај сите позитивности, живата комуникација и предавањето во автентични услови имаат незаменлива вредност. Секогаш на пиедесталот ќе биде предавањето во реални услови, а онлајн-учењето ќе биде алтернатива за кризни услови во повисоките нивоа на образование и само за оние, кои не се во можност да ги уживаат позитивните атрибути на директната едукација лице во лице од различни причини. Сите едукативни институции во ова модерно информатичко време е неопходно да поседуваат онлајн-платформи за учење и истите да ги усовршуваат. Популарноста и применливоста на овој вид учење, сепак не е прифатливо без доволна обука и информираност за учењето на далечина.

Gjorgina KJIMOVA, PhD

LEARNING ABOUT INTERNET IN BASIC EDUCATION

Abstract. Learning is a process that includes a number of psychological processes such as the need for motivation, thinking, creativity, cooperation that is perfected through the constant search for new experiences. As a relatively new experience in the last few years, online learning has increased its applicability in education. Online learning is increasingly improving with its features and capabilities. This type of learning, which is used intensively today for educational purposes is based on the development of modern information technologies and the development of pedagogy. The paper presents research on the characteristics of online learning in our country in a period of corona crisis.

Keywords: learning, internet, distance learning, online learning

Литература:

1. E-learning and digital education - Statistics & Facts | Statista <https://www.statista.com/topics/3115/e-learning-and-digital-education/> , преземено на 18.04.2020
2. Online Pedagogy and Best Practices (http://teachvu.vu.msu.edu/public/pedagogy/online_ped_best_pract/)
3. Strategies for Learning at a Distance, <http://www.uidaho.edu/eo/dist8.html>, преземено на 21.04.2020
4. The Future of Online Learning <http://www.downes.ca/future>, преземено на 15.04.2020
5. What Makes a Successful Online Student? (<http://www.ion.uillinois.edu/resources/tutorials/pedagogy/StudentProfile.asp>), преземено на 14.04.2020
6. <http://cecs5580.pbworks.com/f/psychology+of+e-learning+field+of+study.pdf>, преземено на 23.04.2020

7. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/how-covid-19-affecting-schools-europe_en?fbclid=IwAR38Oabm56C0iFk5i8gy-ajQd-NcRsDwPI2VgAGXBkGQMgMFpAJLRxNOS2M, преземено на 17.04.2020
8. <https://elearningindustry.com/traditional-learning-vs-online-learning>, преземено на 21.04.2020
9. Ќимова, Ѓ. (2019). Училишна педагогија. Скопје: Образовни рефлексии.

Д-р Валентина КЛОПЧЕВСКА,
Д-р Ибиш КАДРИУ,
Игор КЛОПЧЕВСКИ

Прегледно научен
труд

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО“
LXXIII,3,2020
UDK:
613.81:316.346.32-
053.6(497.7)
613.81:373.5-
057.874(497.7)

АЛКОХОЛИЗМОТ КАКО СОЦИОПАТОЛОШКА ПОЈАВА КАЈ СРЕДНОШКОЛСКАТА МЛАДИНА

Апстракт. Алкохолизмот е една од најраспространетите болести од психичко потекло кај младите, што доведува до нарушување на психичкото и на физичкото здравје на младите. Значајно влијание има социјалната средина, којашто најчесто се изразува со воздржување од прекумерна употреба на алкохол и цигари.

Бројот на младите, кои уште во основните училишта започнуваат да консумираат алкохол и цигари е со тенденција на растење и изедначување помеѓу половите. Зачестува појавата меѓу девојчињата на „трендовски женски алкохолизам“ од некаква разочараност. Сè повеќе млади и малолетници консумираат алкохол и цигари. Сè почести се случаите на тешки пијанства и на труења со алкохол кај младите лица, кои завршуваат на Клиниката за токсикологија или во локалните болници. Не се бираат повеќе „специјални поводи“ за консумирање алкохолни пијалаци, туку се пие при секое дружење. Медицинската наука сè уште ја нема откриено точната причина за алкохолизмот, но истражувањето покажува дека генетските, психолошките и социјалните фактори помагаат во неговото развивање.

Цел на трудот е да се направи анализа на употребата на алкохолот кај младите, последиците од нивната употреба, превенцијата и лекувањето.

Направена е писмена анкета, односно направен е анонимен прашалник за сто ученици од средношколската младина од една гимназија и од две средни стручни училишта.

Резултатите од анкетата се следниве: од вкупно анкетираниите сто ученици – 61 ученик се машки, а 39 ученици се женски; според националниот состав: 47 ученици се Македонци, 11 ученици се Албанци, 13 ученици се Роми, а 29 се другите ученици.

Клучни зборови: алкохол, зависност, последици и превенција.

Вовед

Алкохолизмот кај младите во денешни услови станува сè поголем социјален проблем. Додека во минатото повеќето алкохоличари биле на средна возраст, денес ситуацијата е поинаква, така што бројот на алкохоличарите сè повеќе се зголемува. Алкохолизмот или алкохолната зависност е хронична болест позната по потребата од алкохол. Луѓето, кои страдаат од ова заболување, се познати како алкохоличари.

Тие не можат да го контролираат своето пиење дури ниту кога станува директна причина за сериозна штета, вклучувајќи медицински заболувања, брачни проблеми, загуба на работата или сообраќајни незгоди. Употребата на алкохол варира зависно од социјалното, од културното или од религиозното потекло на индивидуата.

Алкохолната зависност е распространета во најразлични општества низ светот. Статистиките покажуваат дека алкохолната зависност допрела и до успешни бизнис-директори, професори, лекари, талентирани механичари, работници, архитекти и членови на цркви од сите религии.

Една група американски научници сметаат дека успеале да го идентификуваат генот што е виновен за тоа една личност да стане алкохоличар. Нивната теза се состои во следново тврдење. Професорот Рејмонд Вајт од школата во Сан Диего, кој го водеше истражувањето објавено во списанието *Proceedings of the National Academy of*

Scineces (PNAS), забележува: – „Веќе долго време знаеме дека привлеченоста кон алкохолот е наследна, а јас лично мислам дека генетските особености се одговорни од 40 до 60% за алкохолизмот“. Научниците во истражувањата вклучиле повеќе од 360 парови, калифорниски близнаци и го следеле реагирањето на нивниот организам на алкохолот. Откриле низа на ген поврзани со алкохолизмот, а на крајот откриле дека таа склоност е поврзана и со мутацијата на хромозомот 15¹.

Континуирано опасно и штетно пиење може да резултира со зависност од алкохол. Наглото намалување на алкохолните пијалаци кај лице кое ексцесивно консумира алкохол подолг период, може да резултира со синдром на алкохолна апстиненција. Перзистентно пиење во опасни и штетни граници може да резултира со оштетување, речиси, на секој систем во човековиот организам.

Во текот на тинејџерските години љубопитството се зголемува, а, исто така, се зголемува и желбата да се проба „забранетото“. Многу луѓе вдишале од првата цигара и го испиле првиот алкохолен пијалак токму во средношколските денови. Љубопитноста е сосема нормална, но навлекувањето на овие легални дроги не е. Еве зошто тинејџерите се насочуваат кон неконтролирано консумирање алкохол:

- за да се вклопат во друштвото;

- за да го задоволат своето љубопитство;

- за да си ја зголемат самодовербата;

- тинејџерите за да се опуштат пред да пријдат на девојка;

- тинејџерките за да се опуштат за време на интимни контакти;

- затоа што го обожаваат чувството на ефорија и на возбуда што им ги дава алкохолот;

- затоа што ги прави да се чувствуваат самостојни и возрасни;

- затоа што се на прослава со бесплатен неограничен пристап до алкохол (Нова година, роденден, матура);

- за да се истакнат со издржливоста (многу тинејџери сакаат да покажат дека се мажи и пијат неконтролирано; многу тинејџерки се натпреваруваат во пиење со момците);

- поради замислата дека ќе ја удават тагата;

- поради идејата дека ќе бидат попопуларни;

¹Proceedings of the National Academy of Scineces.

за да имаат изговор за определена постапка;
поради семејни проблеми;
поради чувство на отфрленост од врсниците;
затоа што редовно ја гледаат таа навика кај своите родители.

Непочитувањето на Законот за забрана на точење алкохол на малолетници, од страна на многу кафулиња, дискотеки и кафеани уште повеќе го олеснува пристапот на тинејџерите до алкохол.

Направивме писмена анкета на сто ученици-средношколци по пол со цел да дознаеме колку од нив консумираат алкохол.

Табела бр 1

Пол	Број	%
Машки	74	74,00
Женски	26	26,00
Вкупно	100	100,00

За да дознаеме колку често употребуваат алкохол ја направивме следната анкета: Колку често младите употребуваат алкохол?

Табела бр. 2

Употреба на алкохол	Број	%
Секојдневно	42	42,00
Повремено	39	39,00
Никогаш	8	8,00
Без одговор	11	11,00
Вкупно	100	100,00

Од податоците во табелата можеме да заклучиме дека од вкупниот број испитаници 42,00% секојдневно употребуваат алкохолни пијалаци, 39,00% повремено употребуваат алкохол, 8,00% никогаш не употребуваат алкохол, а без одговор се 11,00% од испитаниците. Алкохолот е често употребуван од младите.

Дефинирање на основните поими

Според Светската здравствена организација, алкохоличар е лице, кое екцесивно зема алкохолни пијалаци и чија завист од алкохолот е толку голема што покажува отворени душевни растројства или манифестации што го зафаќаат неговото тело и здравје, ги расипуваат неговите односи со другите лица и ја доведуваат во прашање неговата благосостојба.

Алкохолизмот е еден од најголемите социјални и здравствени проблеми, како во светот така и кај нас. Проблемите поврзани со алкохолот кај младите се наоѓаат во сите структури на живеењето, без оглед на годините, на полот, на образованието, на социјалниот статус. Дејствието на алкохолот и психичката и физичката состојба е резултат, пред сè, на директниот токсичен ефект, особено на централниот нервен систем и на црниот дроб. Истражувањата покажуваат дека алкохолизмот се пренесува во семејствата – алкохоличарите имаат шест пати поголеми шанси од неалкохоличарите да имаат роднина во семејството, кој е зависник од алкохол. Истражувачите долго време не знаеле дали овие проблеми се резултат на фамилијарно генетско наследство или, пак, се резултат на општата средина во семејството, која често вклучува родители-алкохоличари. Испитувањата врз близнаци се обидуваат да откријат дали алкохолната зависност се развива како резултат на генетски фактори, заеднички влијанија на средината или, пак, се комбинација на двете. Лабораториските истражувања ја споредуваат генетската структура кај луѓе, кои се зависници од алкохол со оние, кои немаат историја на лични или семејни проблеми со алкохолот.

Превенција од употребата на алкохолот

Во третирањето на појавата со алкохолизмот меѓу младите, многу фактори се занемаруваат, така што проблемот доволно не се согледува. Сепак, за појавата на алкохолизмот кај младите основни причини се: семејството, социоекономските фактори, социјалната средина, училиштето. Овие фактори се најповикани да се борат против оваа појава со превентивни и со воспитни мерки. Кога зборуваме за алкохолизмот кај младите како општествен проблем, не

мислиме на неговата енормна распространетост, туку и на тоа дека општеството е она што предизвикува алкохолизам кај младите и истовремено треба да презема мерки за борба против него.

Научниците тврдат дека проблемите поврзани со алкохолот се резултат на комплексна интеракција меѓу биолошките влијанија и факторите на средината. Факторите на средината, коишто можат да влијаат на развивањето на болеста, се личното однесување, пријателските влијанија во раниот живот, однесувањето на родителите, социјалните и културните мислења кон алкохолот, животниот стрес и расположливоста со алкохолни пијалаци.

Ефекти од употребата на алкохолот

Ефектите од употребата на алкохолот можат да бидат:

- краткорочни и
- долгорочни

Краткорочни ефекти

Моменталните ефекти од алкохолот се во зависност од количината внесена во крвта и од тоа колкаво искуство има личноста со пиењето.

- Повеќе алкохол во крвта дава поголемо чувство на опуштеност кај лицата кои пијат, па тие стануваат позборливи.
- Тие стануваат сè помалку свесни за своите постапки и чувството за проценување се намалува.
- Губењето на координација и дремка, исто така, се честа појава.
- Ризикот за случување несреќен настан е зголемен, специјално за оние, кои работат со разни машини или возат моторни возила.

- Ризикот за собирајна несреќа е двојно поголем кај лице со 0,05 алкохол во крвта отколку кај лице со нула промили алкохол.

Долгорочни ефекти

Овие долгорочни ефекти можат да се однесуваат на следниве ситуации: толеранција кон алкохолот што претставува способност прогресивно да се пијат сè поголеми количества алкохол, без видливо опијанување, повлеченост што се манифестира како вознемиреност, немир, збунетост, тресење, потење итн., коишто обично се појавуваат при нагло запирање на косумирање алкохол, несоодветна желба за повеќе алкохол, т.е. посакување и продолжување со пиење и покрај непожелните последици, медицински заболувања на црниот дроб или запаление и таложење маснотии на црниот дроб,

Ова може да доведе до откажување на црниот дроб и цироза, болки во stomакот и цревата и сл. Овие болки можат да се однесуваат на варењето на храната што се должи на воспаление на хранопроводникот (reflux) или на желудникот (gastritis). Може да дојде до дијареа, до воспаление на панкреасот што доведува до болки во stomачниот предел и неспособност да се апсорбира храната; може да доведе до рак на црниот дроб, на хранопроводникот или на цревата; до оштетување на мозокот или губење на паметењето и до тешкотии при учењето (dementia); до бедна координација и до слабо чувство за баланс и до други невролошки заболувања. Оштетувањето на нервите доведува до здрвување на нозете и до тешкотии при одењето, до заболување на срцето и на крвните садови, до нерегуларно функционирање на срцето итн.

Долгорочните ефекти од алкохолот доведуваат до тешкотии при земањето здив и отекување на зглобовите, до ненормално отчукување на срцето (Palpitations), до висок крвен притисок, до сексуални и репродуктивни нарушувања што можат да бидат оштетувања на репродуктивните органи, па може да доведе до неплодност. Тие доведуваат до психолошки нарушувања или несоница, тешкотии при заспивање, немир и возбудување, депресија и немоќ да се излезе на крај со неа, збунетост и напади на паника, така наре-

чени „црни дупки“ во памтењето, самоубиство, домашни проблеми од типот на губење на пријателите, тешкотии во бракот или други значајни релации, разделување и развод на бракот, запоставување на децата,

Долгорочните ефекти од алкохолот доведуваат до професионални проблеми, како што се: доцнењето или неодењето на работа, ненапредување или неунапредување на работното место, до финансиски проблеми или до губење на регуларните приходи од работното место.

Последици

Во поглед на штетните последици од алкохолизмот, ставовите, речиси, на сите автори се еднакви, додека во поглед на мотивите и на начините за спречување постојат значајни разлики, што е и разбирливо со оглед на различниот третман на употребата на алкохолот во одделни земји. За современиот свет, сепак, може слободно да се каже дека овој проблем, главно, се посматра од аспект на националните и на материјалните загуби поврзани со порастот на населението, а многу помалку од аспект на потребите на поединецот и создавање соодветни општествени и економски услови за безбеден и пристоеен живот и сеопшта среќа што, во основа, го сопираат ширењето на оваа социопатолошка појава (Сулејманов, Стојановски 2002).

Долгорочната употреба на големи количини алкохол можат да предизвикат сериозно оштетување на црниот дроб. Во првиот стадиум од болеста, маснотија се акумулира во црниот дроб. Повеќето луѓе не ги препознаваат симптомите на овој стадиум, иако кај повеќето од нив црниот дроб отекува и станува поголем. Некои луѓе добиваат и хепатитис, што ги воспалува и ги убива клетките на црниот дроб. Други добиваат цироза, неповратлива состојба во која нормалното ткиво на црниот дроб е заменето со оштетено ткиво. Ова ја спречува крвта да минува слободно низ црниот дроб, формирајќи висок крвен притисок во вените што минуваат низ црниот дроб. Како последица на ова, црниот дроб веќе не е во состојба да ја прочистува крвта од токсичните материи.

Во некои случаи, алкохолот доведува до делириум тременс (алкохолно лудило), што предизвикува збунетост, поспаност, депресија и страшни халуцинации. Во овој стадиум на делириум, на рацете се појавува неконтролирано тресење, што може да се прошири на главата и на телото. Жените, кои пијат претерани количини алкохол за време на бременоста, водат ризик за да родат дете со фетален алкохол синдром (ФАС), што е водечка причина за дефекти при раѓањето, комбинација на физички и на психички дефекти, како што се ретардација, мала глава и слаба мускулатура²

Заклучок

1. Во последните години како што се зголемува употребата и злоупотребата на алкохолните пијалоци, од страна на младите адолесценти, изразито се зголемува и девијантното однесување, насилничкото, бунтовништвото и др.

2. Влијанието на алкохолизмот кај адолесцентите е особено големо врз појавата на убиства, телесни повреди, разбојништва, навреди, клевети, малтретирање на семејството и сообраќајни несреќи.

3. Училиштата треба да изработат програми што ќе им помагаат на учениците да ги препознаат симптомите на алкохолната зависност и да знаат како да добијат помош доколку пиењето стане проблем.

4. Како што јавноста треба да станува сè посвесна за здравствените и за социјалните последици од болеста, бројот на алкохолнозаболени лица може да се намали, а пораните и подобрите третмани можат да доведат до повисоки стапки на излекување.

5. Јавните здравствени организации треба да овозможат општеството да ги препознае раните стадиуми на проблемите со пиење и да ги охрабри луѓето да направат рана интервенција пред да се влоши ситуацијата.

² <<https://mk.wikipedia.org/wiki/Alkoholizam>>.

6. Кампањи за рекламирање, текстови во весниците, вклучени приказни во списанијата и филмови и телевизиски презентации што го привлекуваат вниманието на проблемот, можат да помогнат во превенцијата.

Valentina Klopchevska, Ph.D

Ibish Kadriu, Ph.D

Igor Klopchevski

ALCOHOLISM AS A SOCIO-PATHOLOGICAL PHENOMENON IN HIGH SCHOOL YOUTH

Abstract: Alcoholism is one of the most prevalent diseases among young people, of psychological origin, but it has a significant impact on the social environment, which is most often expressed by abstinence from excessive use of alcohol and cigarettes, which leads to mental and physical health disorders.

The number of young people who start consuming alcohol and cigarettes in primary schools tends to increase and equalize between the sexes. The prevalence among girls of "trendy female alcoholism", or of some kind of disappointment, is increasing. More and more young people and minors are consuming alcohol and cigarettes. Cases of severe drunkenness and alcohol poisoning are becoming more common in young people who end up in the Toxicology Clinic or in local hospitals. No more "special occasions" are chosen for consuming alcoholic beverages, but drinking during each gathering. Medical science has not yet discovered the exact cause of alcoholism, but research shows that genetic, psychological and social factors help develop it.

Objective of the paper: To analyze the use of alcohol in young people, the followers of their use, prevention and treatment.

Materials and methods: a written survey was conducted, ie an anonymous questionnaire for 100 students from the high school youth from one high school and two secondary vocational schools.

Results: out of a total of 100 students surveyed, 61 are male and 39 are female. By national composition: Macedonians-47, Albanians-11, Roma-13, others-29.

Keywords: alcohol, addiction, consequences and prevention.

Литература

1. Арнаудовски, Љ., “Предавања по социјална патологија”, Скопје: НИОСтудентски збор, 1983 година.

2) Сулејманов, З. и Стојановски, Н. „Социјална патологија“, Скопје: Југореклам, 2002 година

3) Rahul Nag, The effects of alcohol, 2008 година

4) Proceedings of the National Academy of Sciences

5) moh.gov.mk/files.php?file=Strategija_za_alkohol_1___final

6) <http://www.mojezdravlje.net/Bolesti/210/dusevne-bolesti-i-stanja-bolesti>.

7. <http://www.who.inet/en>

8. [http:// www.unet.com.mk/rzz](http://www.unet.com.mk/rzz)

Фјола АБДУЛАХИ
Д-р Томислав ТАНЕВСКИ
Интернационален универзитет
ЕУРОПА ПРИМА, Скопје

Стручен труд

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО”
LXXIII,3,2020
UDK:
791.073:77]:628.9

ВЛИЈАНИЕТО НА ОСВЕТЛУВАЊЕТО ВРЗ ПУБЛИКАТА

Апстракт. Целта на овој труд е да се објасни како светлината влијае врз гледачите и им помага на уметниците да имаат подобро влијание врз нивната публика. Авторите се фокусираат на фотографијата и на кинематографијата, објаснувајќи различни техники за осветлување и видот на емоционална реакција што секоја буди кај гледачите. Во основа, има три главни карактеристики на светлината: количината, бојата и правецот што се неопходни за поставување атмосфера. Врз основа на количината, осветлувањето на една сцена може да биде јасно или темно за да се спроведе идеја за добро или зло во психолошката перцепција на гледачот. Според бојата на светлината, има поширок спектар на толкувања, но може да се каже дека главната е топли и ладни тонови. Насоката е посложена, бидејќи бара истовремено разбирање на светлината и на сенките.

Клучни зборови: фотографија, осветлување, влијание, публика, кинематографија, светлина

Вовед

Во најосновното објаснување светлината може да се дефинира како ситни честички што се движат многу брзо што ни помага да видиме. За нешто да е видливо, треба да испушти или да ја одразува светлината. Сите ја знаеме важноста на светлината во нашите животи, но би сакале да започнаме со објаснување на нејзината важност за визуелните уметности, поточно за фотографијата и за кинематографијата. Фотографијата почнува и завршуваа со светлината. Дури и самиот збор потекнува од грчките зборови $\phi\acute{\omega}\varsigma$, ген. $\phi\omega\tau\acute{o}\varsigma$ 'светлост' и $\gamma\rho\acute{\alpha}\phi\omega$ 'пишува, опишува'. Без добро осветлување најдобриот апарат во светот не може да долови совршена фотографија. Оттука, фотографијата е уметност на цртежот со светлина. За фотографот фундаментално е да разбере како секоја количина и секој квалитет на светлината ќе влијаат поинаку на нивните фотографии. На многу начини познавањето на фотографија е сфаќање од каде доаѓа светлината, како патува, како се одразува и како може да ја манипулирате кога поминува низ вашиот објектив и оди до вашиот апарат.

Досега зборувавме за фотографија, но меѓу нештата што кинематографијата и фотографијата имаат заедничко е осветлувањето. Осветлувањето, исто така, е основно за филмот, како и за фотографијата, затоа што создава визуелно расположение, атмосфера и чувство од значење за публиката. Осветлувањето ѝ кажува на публиката каде да погледне. Поставувањето на осветлувањето го насочува вниманието кон определен актер, реквизит или дел од некоја сцена. Осветлувањето го дефинира и го поддржува жанрот на филмот. Тоа е алатка што го пренесува расположението најјасно. На крајот, но не и помалку важно: тоа ја рефлектира психологијата на ликовите. Количината, големината, бојата и грубоста на светлината што го опкружуваат ликот можат да се прилагодат за да одговараат на нивните емоции. Повеќето од филмската публика никогаш нема свесно да го видат осветлувањето додека уживаат во приказната, туку сите ќе го почувствуваат.

Помагањето за создавање расположение што го збогатува емоционалното искуство на публиката е клучна визуелна цел на осветлувањето. Светлината станува расположение што му дава тон на филмот. Ја повикува нашата меморија да реагира на физичките искуства, како што се: студот, дождот, маглата, сонцето или сувоста; да се појави со психолошки еквиваленти, како што се: вознемиреноста, тагата, мистеријата, стравот, удобноста, радоста и слично. Бидејќи овие ефекти произведуваат непосредни впечатоци кај гледачите, кинематографот е во состојба да добие психолошки реакции само од техничките средства.

Светлината има неколку карактеристики, како што се: насоката, интензитетот, бојата и цврстината. Користењето на секоја од овие мудро може да донесе до пријатни резултати за уметникот. Во кинематографијата има определени техники за осветлување што најчесто се користат.

Високо клучно осветлување

Ова е стил што ги осветлува ликовите на таков начин што ги поставуваа во рамно осветлување. Високото клучно осветлување беше првиот и единствен стил на осветлување што беше ранлив во раниот филм. Тоа го најде своето место во комедијата, најмногу затоа што беше еден од единствените жанрови произведени уште во почетокот на кинематографијата. Осветлувањето со висок клуч му овозможува на гледачот јасно да го види целиот визуелен простор и осветлен без сенки, оставајќи чувство на сигурност и позитивност. Денес, осветлувањето со висок клуч често се користи во рекламите на производите за храна и на производите за убавина. Јасноосветлените сцени честопати сугерираат возбудливо расположение и позитивна порака. Овој изглед може да подразбира вистина и отвореност. Содржината и осветлувањето на вашето дело треба да работат заедно, така што пораката е кохезивна и јасна. Тајната за создавање фотографии и видео со висок клуч е користење на големи извори светлина што даваат меки сенки. Големите софтбокси или дифузери се ефикасни за јасно осветлување на сцената без додавање на груби сенки на вашиот субјект.

Колку е поголем вашиот извор на светлина, толку помеките изгледаат сенките; колку е помал изворот на светлината, толку поостри изгледаат сенките. Сликите со висок клуч често имаат и поотворени заднини, што помага да се одрази и да се засили амбиенталната светлина на сцената.

Познатата фотографија „Пчеларник“ на Ричард Аведон (првата фотографија од лево) е пример за високо осветлување на фотографијата, снимена со природна светлина во 1981 година, на која може да се забележат сите работи споменати погоре. Втората е фотографија, снимена од филмот „Алиса во земјата на чудата“ (2010), на која се прикажува Белата кралица. Во овој случај, освен осветлувањето, за да се постигне резултатот помага и светлиот сет дизајн. Последната е комерцијална фотографија што користи техника за осветлување со висок клуч за да ја истакне убавината на моделот.

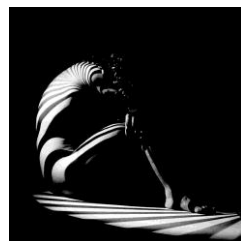

Ниско клучно осветлување

Ниското клучно осветлување, иако претходно се користело во театарот, со својот висок контраст, со темните сенки и со половина осветлени сцени и лица на филм е пренесено со жанрот на *филм ноар*. Овој стил е карактеристичен со стилски скулптурирање на темни сенки и јасна светлина. Ефектите на осветлувањето со низок клуч на *ноар* ги провоцираат гледачите да реагираат на заговор и на ликови со депресивна и со сомнителна рамка на умот, предизвикувајќи чувства на опасност, неизвесност и мистерија. Ниското клучно осветлување често се користи за посериозни, драматични наративни содржина.

Со своите темни тонови, осветлувањето со низок клуч е ефикасно за привлекување внимание на сериозни теми или на потемна, емотивна страна на приказната. Осветлувањето со низок клуч добро се преведува во црно и бело, а, исто така, е популарно во фотографирањето на портрети. Поради сериозното расположение и високиот контраст ретко се појавува осветлување со низок клуч во маркетингот или во промотивните материјали. За осветлување со низок клуч, треба да ја ограничите амбиенталната светлина на вашата сцена и внимателно да го контролирате вашиот извор на светлина. Бидејќи белите или светлообоените сидови ја рефлектираат светлината лесно, осветлувањето со низок клуч е најефикасно кога се снима против темни заднини. Можете исто така да користите поставена црна ткаенина за да ја намалите светлината и да ја контролирате светлината што се шири наоколу.

Првата фотографија од лево е од сцена од познатиот филм „Граѓаникот Кејн“ од Орсон Велс, каде што еден куп новинари зборуваат за смртта на Кејн. Користењето на ваков тип осветлување во оваа сцена е во целосна услуга на приказната, ја спроведува целата мистерија околу смртта на карактерот. Втората фотографија е од ремек-делото на Стивен Спилберг од филмот „Списокот на Шиндлер“. Дури и да не сте го виделе филмот, овој определен кадар дава информации за карактерот на овој човек, користејќи ја светлината со одлична финеса. Последната фотографија со наслов „Зебра Жена“ е од Вернер Бишоф, снимена во 1942 година.

Како што споменавме порано, има неколку техники за осветлување, но може да се каже дека осветлувањето со висок клуч и осветлувањето со низок клуч се основните техники.

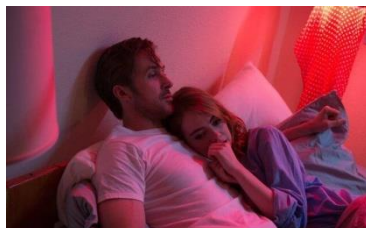
Другите техники, би рекле дека се алтернативи на овие две. Дотука објаснивме како количината на светлината што се користи за да се осветлува определена сцена или фотографија може сомнително да влијае врз психологијата на публиката.

Боја

Бојата е одлична алатка за манипулирање со публиката. Маркетиншките агенции го прават тоа при дизајнирање на логоата, на амбалажата за производи и при други методи. Истите принципи на психологијата на бојата што се користат за комерцијална употреба, исто така, наоѓаат примена на филмот за уметничка намена. Во филмот, употребата на бојата е комплексна, затоа што можете да си „играте“ со неа од различни аспекти, како што се: сет-дизајнот, костимографијата и сл. Ова има повеќе врска со психолошките толкувања на бојата отколку со светлината, но, сепак, е важно. Користењето на сината светлина може да ја направи сцената да изгледа свечена, тажна и депресивна, додека користењето на потоплата светлина може да има спротивен ефект. Бојата на светлината зависи од температурата на светлината што може да се прилагоди на различни начини. Секој филм има своја палета на бои, на која останува верна од првата до последната сцена. Во секоја палета поголемиот дел од времето има доминантна боја. Секој од познатите режисери и кинематографиери имаат секој значаен начин за комуникација со публиката со употреба на точна количина и боја на светлината.

Очигледно, боите можат да значат многу различни работи и можат да се користат на многу различни начини. Не постои правилен или погрешен начин. Да се најде привлечен и единствен начин за разбудување чувства на вашата публика преку употреба на бојата е вистински предизвик, но можеме да научиме толку многу од гледање на некои филмови како тие ја користеле бојата за да изнесат определени емоции. На пример, црвената често се користи за да се покаже опасност, гнев и насилство, но, од друга страна, луѓето често ја знаат црвената како боја на страста и на љубовта. Тоа, пак, на некој начин може да биде точно, сè додека се користи правилно во функција на приказната.

Како што може да се види на овие две фотографии подолу: едната е од филмот на Стенли Кубрик „2001: Вселенска одисеја“, каде што се користи за да се покаже опасност, а другата е од филмот „Ла ла ленд“ на Дамјан Чазел да покажува лубов.

Обидот да се објаснат сите бои ќе потраеше многу време и повторно, на крајот, резултатот ќе биде релативен. Бојата може да се користи и за да претставува определен карактер. Тоа е случај со асоцијативните бои. В филмот овој термин се однесува на повторливите бои или на шемите бои, поврзани со важен лик или со темата. Публиката гради емотивна реакција на бојата заради асоцијацијата.

Насока

Последната карактеристика на светлината што сакаме да ја анализираме е насоката. Насоката на светлината е она што им дава форма и текстура на предметите во фотографиите. Поточно кажано, насоката на светлината ја контролира ширината на сенките а сенките се тие што создаваат чувство за форма и текстура на фотографиите. На некој начин, сенките се најдобри пријатели на светлината. Ние сме навикнати на осветлување што доаѓа одозгора и тоа е затоа што нашиот дневен извор на светлина е Сонцето што се наоѓа високо над нас, така што за нас како човечки суштества е природно да се спуштат сенките во долна насока. Оваа најдобро може да се разбере преку фотографиите, затоа решивме да фотографираме неколку студиски портрети со еден извор на светлина што доаѓа од различни агли, за да можеме да го објасниме преку примери.

За оваа фотографија имавме светлина (блиц со софтбокс) поставена на левата страна на апаратот, формирајќи агол од 90 степени со субјектот, насочено кон лицето на портретируваниот во агол од 45 степени. Овој вид осветлување се користи фотографиите да изгледаат драматични. Како што можете да забележате осветлена е само половината од лицето на портретируваниот со кое се соочува половината и оваа дава чувство на мистерија кај гледачите, затоа што не можеме целосно да го видиме неговото лице.

На следната фотографија, светлината е поставена, формирајќи агол од 45 степени со моделот, повторно паѓајќи под агол од 45 степени на лицето на објектот. Ова е најчестиот начин на осветлување портрет со само еден извор на светлина, затоа што е сличен на тоа како би изгледало осветлувањето од прозорец. Таа техника, исто така, многу е користена од познати сликари, што значи дека ние сме навикнати да ја сметаме како природна. Ширината на сенките не е толку широка како на првата фотографија, што ни овозможува да видиме повеќе од неговото лице. Луѓето имаат тенденција да веруваат дека осветленоста е поврзана со доброто, па ова води до фактот зошто повеќето луѓе би ја нарекле оваа фотографија како добар портрет.

За оваа фотографија светлината е позиционирана над главата на објектот. Ваков начин на осветлување може да се смета за прифатлив, во зависност од тоа што сакате да им пренесете на гледачите. Овој вид осветлување, исто така, има малку драма и мистерија, затоа што очите на објектот се во сенка. Обично кога зборуваме со некој гледаме во неговите очи како начин за подобро комуницирање. Во овој случај, поради тоа што не можеме јасно да ги видиме очите на моделот кај нас се

буди чувство на сомнеж. Исто така, ваквата светлина може да го направи предметот да изгледа подоминантен со чувство на гордост. Претпоставуваме дека сите сме запознати со сцената во крупен кадар на шефот на мафијата во филмовите „Кум“ на Френсис Форд Копола, каде што тој е осветлен со помош на светлина што доаѓа од над главата, што го прави тој да изгледа застрашувачки и моќен.

Последното поставување на светлината што го пробавме беше со блиц, позициониран под лицето на моделот. Светлината што доаѓа од оваа насока е многу невообичаена во нашиот секојдневен живот и тоа, главно, се должи на фактот што нашиот извор на светлина, Сонцето, е над нас. Честопати може да се опише како хорор-осветлување, затоа што сенките што одат нагоре го деформираат изгледот на лицето на објектот и веднаш го прават да изгледа зол. Овој тип осветлување може да има и друго симболично објаснување, бидејќи светлината што доаѓа одоздола ја буди идејата за светлина што доаѓа од лошата страна, од длабочините на пеколот. Оваа форма на осветлување се смета за вознемирувачка и застрашувачка веќе многу години, така што вашиот мозок потсвесно го поврзува со страв.

Заклучок

Осветлувањето има значително влијание врз тоа како публиката емоционално реагира на наративот, но не е единствената моќна алатка што може самостојно да влијае на емоционалната реакција на филмските гледачи. Тоа може да ги интензивира или да ги смири емоционалните одговори што природно потекнуваат од нарацијата. Имајте предвид дека за да се случи најемотивниот одговор, стилот на осветлувањето во филмот мора да одговара на она што публиката е навикната да го гледа во тој специфичен филмски жанр.

Комбинацијата на содржината и на осветлувањето ви овозможува да имате поголемо влијание врз емоционалниот одговор на вашата публика. Значи, следниот пат кога планирате да снимате нешто, помислете на светлината како алатка што треба да ја совладате и да ја користите по ваша полза, не само како имплементација за да го направите вашиот предмет видлив

Fjolla ABDULLAHI

Tomislav TANEVSKI, Ph.D.

LIGHT'S IMPACT ON AUDIENCES

Abstract. The purpose of this paper is to explain how light affects viewers and helps artists have a better impact on their audiences. Specifically focusing on photography and cinematography, explaining different lighting techniques and the type of emotional reaction that each awakens in viewers. There are basically three main light characteristics: quantity, color and direction that are essential in setting up atmosphere. Based on the quantity the lighting of a scene can be bright or dark to enforce an idea of good or evil in the viewer's psychological perception. According to the color of light there is a wider range of interpretations but it can be said that the main is warm and cold tones. The direction is more complex as it requires an understanding of light and shadows at the same time.

Литература

Introduction to photography – The Ilex (2013).

The power filmmaking kit – Jason J. Tomaric (2008).

<https://engagedscholarship.csuohio.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1378&context=etdarchive>.

<https://nofilmschool.com/2017/06/guide-how-use-light-communicate-emotion-film>.

<<https://www.adobe.com/creativecloud/video/discover/low-key-vs-high-key-lighting.html>>.

<<https://www.studiobinder.com/blog/film-lighting-techniques/>>.

<<https://engagedscholarship.csuohio.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1378&context=etdarchive>>.

<<https://www.masterclass.com/articles/film-101-understanding-film-lighting#12-film-lighting-techniques-everyone-on-set-should-know>>.

<<https://www.youtube.com/watch?v=cjYhdNUIkl8>>.

<<https://www.premiumbeat.com/blog/manipulate-emotions-with-color-in-film/>>.

<<https://nofilmschool.com/2016/10/8-spooky-lighting-techniques-you-can-use-your-horror-film>>.

<<https://photovideocreative.com/en/light-direction-emotions-choice-light-position-photos/>>.

Maја MILAVEC
Dr.sc. Vladimira VELIČKI
Sveučilište u Zagrebu
Učiteljski fakultet
Odsjek za odgojiteljski studij

Стручен труд

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО“
LXXIII,3,2020
UDK:
81'221.22-
053.2:159.946.3

ДЕТСКИОТ ЗНАКОВЕН ЈАЗИК КАКО ПОТТИКНУВАЊЕ ЗА РАЗВОЈ НА ГОВОРОТ

Апстракт. Трудот е поделен на четири дела. Во првиот дел се потенцира развојот на говорот во предербалниот период, начинот на кој комуницираат децата пред да зборуваат и влијанието на јазикот врз некоја личност. Во овој дел, авторките, исто така, нè запознаваат со знаковниот јазик на децата и со неговите карактеристики.

Во вториот дел се дискутира за вредностите на знаковниот јазик на децата, за начинот на говорот и на движењето што се поврзани и пример за движење што го стимулира мозокот да ја одржува концентрацијата подолго и да се ослободи простор за учење и долготрајна меморија. Се дискутира за тоа кои говорни нарушувања ги превенира и кои форми на однесување ги намалува. Исто така, се дискутира зошто го олеснува учењето на јазикот и ги зајакнува врските меѓу родителот и детето, како и врските меѓу детето и воспитувачот. Една од вредностите, секако, е развојот на самоконтролата кај децата, а во вториот дел се создава зошто детето се развива и ја зајакнува самодовербата и самопочитта.

Третиот дел се фокусира на самиот чин на изучување на знаковниот јазик на децата и разбирањето на развојот на мозокот со цел навремено да се започне со знаковниот јазик. Покрај тоа, се зборува за разликите помеѓу училишните системи и условите за запишување во основно училиште.

Четвртиот и последниот дел е практичен дел од овој труд и ја објаснува активноста и спроведувањето на активностите во градинките со цел да се утврди важноста и придобивките од учењето на знаковниот јазик не само во најмалата група туку и во поголемите групи во градинката.

Клични зборови: говор, движење, знаковен јазик, развој, учење, игра.

Uvod

„Među djecom svi važni osjećaji, želje i interesi preuzimaju fizičke oblike...Kada bi samo jedna formula bila dovoljna da izliječi sve bolesti današnjih metoda edukacije, bila bi to fizička formula: vratite tijela“¹.

Kao što i sam autor jedne od suvremenih metoda učenja kaže, pokret je prirodan način kretanja i kao takav neodvojiv od učenja. Danas postoje mnoge spoznaje o povezanosti pokreta i govora te važnosti senzorno – motoričkog učenja i upravo je to dio tematike kojom se ovaj završni rad bavi. Preciznije, kako učenje dječjeg znakovnog jezika utječe na poticaj govora. Koje su njegove prednosti te na koji način pomaže djetetu i roditeljima a zatim i odgojiteljima.

Često zaboravljamo kako dijete predškolske dobi uči kroz igru i sve ranije ga sjedamo u klupu misleći da time stvaramo wunderkinda a zapravo mu ograničavamo slobodu i kretanje u vlastitom tempu i preferencijama. Poznavati razvoj mozga, razvoj motorike i govora znači razumijeti dijete i način na koji trenutno percipira svijet. To uvelike može pomoći u stvaranju mirnijeg i toplijeg okruženja.

Mnogi i danas misle kako je znakovni jezik samo i jedino jezik gluhih i gluhoslijepih osoba. Prvenstveno i jest jer je proizašao iz potrebe da čujuće osobe mogu lakše komunicirati kao i gluhe te gluhoslijepe osobe međusobno. No znanje i svijest o spoju jezika ruku, gestikulacije i ekspresije lica mijenjaju se i nadograđuju svaki dan pa je tako došlo i do ideje o stvaranju dječjeg znakovnog jezika.

¹ Dennison, G. (1999). The Lives of Children. U: Brain Gym

1. Dječji znakovni jezik

Govor je sustav znakova i simbola kojima priopćavamo određenu poruku, dijelimo znanje, pokazujemo svoje potrebe i osjećaje. Svatko od nas rođenjem je stekao predispozicije za učenje govora. Time imamo mogućnost naučiti glasove bilo kojeg jezika a o nama, no u najranijoj dobi ponajviše o našoj okolini, ovisi kako ćemo to realizirati. Poticaji za učenje govora mogu biti različiti ali prvobitno se susrećemo s obiteljskim te zatim socijalnim okruženjem. Interakcija koju pojedini obiteljski član ostvaruje s nama ili nekime iz okoline utječe na naše fiziološko i emocionalno stanje. U predverbalnom razdoblju izmijenjuje se nekoliko faza, prema Škariću (1998) tu pripadaju faza kričanja, gukanja, slogovanja. U svakoj od tih faza treba posvetiti jako puno vremena djetetu kako bi se mogle razlučiti njegove potrebe, želje i osjećaji. Svako dijete je individua za sebe i kao takvo može drugačije od svojih vršnjaka manifestirati određeni problem. Iako su novije studije poput Dunstan baby languagea pokazale kako je, u ovom slučaju plač okarakteriziran određenim ponavljanjem pojedinog ili nekoliko glasova još uvijek je teško prepoznati dječju potrebu ukoliko roditelji nedovoljno ne osluškuju vlastito dijete. Stoga je neosporivo kako je predverbalno razdoblje veoma kompleksno a često i stresno razdoblje za dijete i njegovu okolinu. Nešto lakše postaje kada dijete izgovori svoju prvu riječ a zatim i rečenicu i prijeđe u verbalno razdoblje. Tada komunikacija u potpunosti može biti dvosmjerna. No što ako postoji način na koji bismo zajedno s djecom mogli već u prvom razdoblju učenja govora ovladati znakovima za najvažnije potrebe i time postigli komunikaciju puno prije nego što dijete počne govoriti?

Prije nego mogu koristiti jezik djeca koriste svoje tijelo. Mrštenjem jasno pokazuju da nešto nije u redu i jesu li ljuta. Prema Jeanu (1998) geste kojima se služe koriste im za pokazivanje osjećaja dok kod odraslih geste obično ne dolaze same nego imaju ulogu pojašnjavanja. Odličan primjer je onaj male djece koja pjevaju i govore sama sebi. Mead (2003) naglašava kako mi sebe ne možemo vidjeti kada naše lice poprima određeni izraz ali ako se čujemo kako govorimo skloniji smo obratiti pažnju sami na sebe. Kada smo ljuti, služimo se tonom koji ima ljutito svojstvo, često je povišen i na taj način se razumijemo no kod izražavanja ljutnje grimasom kod našeg sugovornika postizemo jedan

izraz i to se razlikuje od onoga što mi doživljavamo. On vokalni proces uspoređuje jezikom ruku jer čovjek vidi sebe kako se koristi gestama kojima se služe gluhi. Te geste utječu na njega na isti način na koji utječu i na druge.

Dječji znakovni jezik samo je most prema govoru stoga je jednostavan i prirodan način komuniciranja. Njegov fokus nije na učenju jezika već znakova kojima bi djeca najlakše izrazila svoje potrebe, misli i osjećaje dok ne ovladaju govorom. Najčešće su to jednostavne geste koje nalikuju stvarima koje označavaju (npr. prsti na usta za jesti). Iako licencirani program obuhvaća znakove koji dolaze iz američkog znakovnog jezika, danas postoje knjige (Znak po znak 1, 2 i 3) po kojima se mogu naučiti znakovi hrvatskoga znakovnog jezika što je svakako podržavajuće u budućoj komunikaciji s gluhim članovima obitelji, prijateljima pa i široj zajednici gluhih i gluhoslijepih osoba u Hrvatskoj.

Znanstvene studije pokazuju mnoge prednosti uporabe dječjeg znakovnog jezika. Prvo i jedno od najvažnijih jest da smanjuje suze i frustracije. Dijete se ne oslanja samo na plač ili pokaznu gestu te ima osjećaj prihvaćenosti i razumijevanja njegovih potreba. Time se gradi pozitivnije i mirnije okruženje. Također, kako je u mogućnosti iskomunicirati svoje potrebe ne manifestira ih u obliku grizanja, čupanja, udaranja ili bilo kojeg drugog oblika agresivnog ponašanja. Stvara se snažna veza između roditelja i djeteta i gradi povjerenje. Osim što znakovni jezik pomaže djetetu progovoriti, u kasnijem razdoblju pomaže i u razvoju govornih vještina. Omogućuje djetetu da dijeli svoj svijet, otvara ga prema drugima. Ako dijete skrene pozornost na nešto što je vidjelo pokazivanjem znaka, odrasla osoba će mu prirodno odgovoriti s puno riječi čime će upijati govorni jezik. Dječja kreativnost oduvijek kreira vlastite znakove i imitira ponašanje životinja ili bilo čega drugog što im se sviđa te je znakovni jezik još jedan način komunikacije u kojoj mogu razviti vlastiti karakter.

Najistaknutija vrijednost dječjeg znakovnog jezika uz sve prethodno nabrojano jest svakako činjenica kako su govor i pokret povezani. Istraživanja su pokazala kako se ne može isključiti identičnost moždanih stanica zaduženih za govor i neurona odgovornih za sustav upravljanja pokretom. Nalaze se na istome mjestu i potrebna je njihova međusobna suradnja kako bismo mogli ostvariti naša senzomotorička postignuća.

2. Vrijednosti znakovnog jezika

2.1. Povezanost govora i pokreta

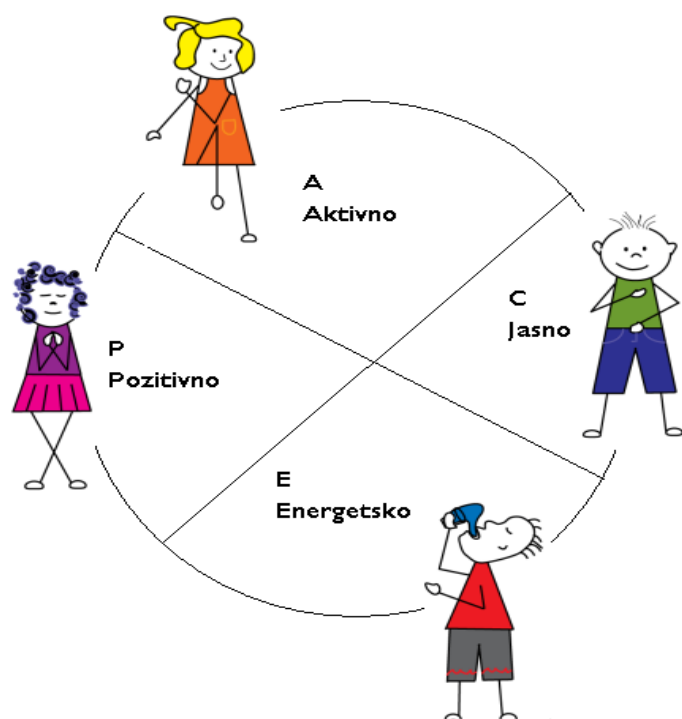
MJESEC /GODINE	MOTORIKA	GOVOR
6--8 mjeseci	izvođenje ritmičkih pokreta rukama- pljeskanje, tapšanje	ritam slogova, slogovno gukanje poput „da-da“
8-10 mjeseci	jednostavne geste sa značenjem poput gesta pokazivanja ili mahanja	javljanje prvih riječi- „to“ , „pa- pa“
11-13 mjeseci	signaliziranje prepoznavanja nekog predmeta, npr. prinošenje češlja kosi	javljanje riječi imenovanja- „vau-vau“
18 mjeseci	povezivanje radnji logičnim slijedom	povezivanje i nastajanje smislenih kombinacija riječi
18-24 mjeseca	pojavljivanje mentalnog predočavanja, shvaćanje da svaki predmet ili akcija imaju svoje ime	ponavljanje riječi koje čuju, razumijevanje naredbi poput „daj“, „pokaži“ i slično
2 godine	uasvršavanje hodanja, razvijanje ravnoteže i koordinacije	ovladavanje gramatike, razumljiv govor koji se ne razlikuje od govora odraslih

Tablica 1. Prikaz povezanosti govora i pokreta prema Starc i dr. (2004).

Tablica jasno pokazuje kako je međuovisnost govora i pokreta kod djece uočljiva već u prvim mjesecima života. Bez obzira što je prikazana usporedba razvoja motorike i govora do druge godine života, ne znači da ona tada prestaje no u radu je stavljen naglasak na predverbalno razdoblje stoga je veći dio usporedbe baziran upravo na tome.

Razdoblje od 6 do 8 mjeseci pogodno je za igre prstima i malešnice kao i učenje prvih znakova zato jer dijete pokazuje spremnost za komunikaciju. Odrasli često zaboravljaju glazbenu komponentu govora te se orijentiraju samo na značenje i prijenos informacija. Za djecu ove dobi intonacija, melodijska rečenica, boja tona, glasnoća, naglasak, brzina pa čak i geste imaju mnogo dublje značenje od izgovorenog sadržaja. S veseljem će oponašati pokrete odraslih i na taj način promatrati i kontrolirati vlastite ruke te razvijati koordinaciju oko- ruka. Korištenjem obje ruke, lijeve i desne, dominantne i nedominantne potiču lateralizaciju i bolje koordiniranje obje moždane polutke.

Neuroznanstvenici su potvrdili pretpostavku da pokret razvija živčane putove koji se koriste za jezik, rješavanje problema i apstraktno mišljenje. Nesposobnost registracije podataka ili izražavanja onoga što znamo- može dovesti do sindroma neuspjeha. Tradicionalne metode učenja bile su usmjerene na mentalne vještine pamćenja, brzine i preciznosti te ponavljanje informacija. Na taj način su učitelji okupirali učenike i pojedinima omogućili napredovanje dok su drugi zaostajali radi prevelikog truda, stresa i zato su zaustavili senzorno- motoričke obrasce potrebne za zadržavanje učenja. Pravo učenje predstavlja više od samog memoriranja podataka zato što mozak informiraju pokreti i osjetila što rezultira spremnošću razmišljanja novim načinima. Svatko od nas ima jedinstveni prirodni ritam misli i motoričkih vještina. U potrazi za opuštenim učenjem, bez stresa dokazano pomaže PACE proces Brain gym edukacije. To je akronim za P- positive (pozitivno), A - active (aktivno), C - clear (jasno), E - energetic (energetsko). Proces se izvodi u suprotnom smjeru (ECAP) jer je svaka aktivnost svojevrsna priprema za izvođenje sljedeće.

Slika 1. Prikaz PACE procesa prema Brain gym edukaciji, skinuto s internetske stranice i dorađeno

Energetsko – Voda

Bitno je držati gutljaj vode u ustima nekoliko sekundi prije nego što ga progutamo.

Jasno – Moždane tipke

Stavite palac i kažiprst u obliku „U“ u udubine odmah ispod ključne kosti i sa svake strane prsne kosti te drugu ruku na pupak i trljajte tridesetak sekundi dok istodobno očima mičete lijevo – desno po vodoravnoj liniji.

Aktivno – Križno gibanje

Naizmjenice pomičite jednu ruku i njezinu suprotnu nogu, zatim drugu ruku i suprotnu nogu dodirujući laktom koljeno.

Pozitivno – Kvaćenja

Prekrižite gležnjeve i raširite ruke ispred sebe te prekrižite jedan zglobov preko drugoga i zatim isprepletite prste i povucite sklopljene ruke prema prsima.

Vratite ruke i noge iz prekriženog položaja i stojite mirno dotičući prste ispred prsta uz duboko disanje otprilike minutu.

2.2. Smanjenje suza, frustracija i agresivnog ponašanja

U dobi od devet mjeseci dijete vrlo dobro zna što želi ali im poteškoću izreći nam to riječima. To dovodi do frustracije kod djeteta ali i kod roditelja. Sve se može promijeniti ako dijete nauči koristiti znakove jer znakovima za piti, jesti, vruće i hladno te još mnogo drugih koji su mu na raspolaganju vrlo brzo pokazuje svoje potrebe. Time se suzbijaju suze i mogući napadi bijesa ali i agresivno reagiranje u društvu vršnjaka, pogotovo kad je riječ o vrtićkom okruženju gdje pažnja nije usmjerena samo na jedno dijete pa lako može doći do borbe za prevlast.

2.3. Prevencija poremećaja slasa²

Još i danas, u jaslama je nerijetka pojava glasno vikanje ili plakanje. Pogotovo kada je dijete u razdoblju prilagodbe na novu sredinu i tek prihvaća povremeno odvajanje od majke ili primarnog skrbnika svojim glasom pokušava pridobiti pažnju i izraziti svoje emocije. Nažalost, nemarnost odgojitelja i odgađanje zadovoljenja djetetovih potreba- tada prvenstveno osjećaja sigurnosti dovodi do znatno ozbiljnijih problema kasnije u djetinjstvu.

Prema istraživanju prof. dr. Miloslava Seemana pedeset posto školske djece je promuklo no najveći je broj otkriven već u dobi od pet do osam godina. Najčešći razlog tome jest pretjerana upotreba glasa. Vikanje, vrištanje, predugo plakanje, preglasno pjevanje – sve to može preopteretiti mišiće govornog aparata i pritom nastaje glasovni umor, glas postaje promukao a ponekad i potpuno nestaje. Logopedinja Mihajlova još 1987. godine pregledala je djecu iz nekoliko vrtića i osnovnih škola i zaključila kako više od deset posto djece ima čvoriće na glasnicama. Svoj djeci zajedničko je bilo to da su od najranije dobi boravila u jaslama i tamo bez individualne majčinske pažnje dulje i češće glasno vikala i plakala opterećujući tako svoj glas.

Kroz program znakovnog jezika za bebe, odgojitelji bi znatno prije mogli odreagirati na dječju potrebu i time suzbiti suze a dugoročno misliti i na sprječavanje mogućnosti stvaranja čvorića na glasnicama.

² Prema Posokhova (2008).

Jedna jedina riječ, jedan znak- mama mogu riješiti mnoge probleme ako su oboje, i odgojitelj i dijete spremni surađivati. Ponekad je teško doprijeti do djeteta ali svakako ćemo to prije uspijети ako mu posvetimo više vremena i pažnje nego kada ignoriramo ovako jasan i glasan znak poziva u pomoć.

2.4. Olakšavanje učenja jezika

Zabrinutost da bi poticanje uporabe znakovnog jezika usporilo učenje govora demantirala su istraživanja dr.Acredolo i dr. Goodwyn ujedno začetnica dječjeg znakovnog jezika. Uporaba istog pomaže djeci progovoriti. Otkrile su da dvogodišnje dijete, koje je koristilo dječji znakovni jezik, ima znatno veći jezični vokabular u odnosu na svoje vršnjake. Djeca upijaju puno znanja dok su aktivno uključena u komunikaciju putem znakova što im daje dodatnu motivaciju za učenje.

Dječji znakovni jezik konkretno potiče razvoj mozga jer zahtijeva razmišljanje, planiranje i donošenje odluka (je li pokazani znak jesti ili spavati?). Prilikom svake od ovih aktivnosti razvoj se mozga stimulira i doprinosi djetetu kod sljedeće akcije. Također, kada dijete ovlada određenim znakovima, može skrenuti pozornost na one stvari koje ga zanimaju i na taj način predložiti u kojem smjeru će se odvijati učenje novih znakova. Poznato je kako lakše učimo ono što nas zanima pa tako i uporaba znakova treba biti zabavna.

2.5. Jačanje veza roditelj-dijete i odgojitelj-dijete

Znakovi omogućuju djetetu izražavanje njegovih potreba. Roditeljima ili odgojitelju može se obratiti i pokazati da želi mlijeko, objasniti što je vidjelo ili čulo. Isto tako, dati im do znanja kako se osjećaju, jesu li tužna, sretna, boje li se nečega. Kada se međusobno razumiju i dijele svoje potrebe i osjećaje stvara se jača veza i omogućuje razvijanje empatije. Prilikom promatranja djece, odgojitelj znatno brže može odreagirati i odgovoriti na njihove potrebe i time gradi povjerenje da će biti zbrinuto bez obzira što roditelji nisu u blizini. Pokazivanje znakova djetetu postaje igra i zajedničko druženje s roditeljima te se gradi jača veza i zajedničko iskustvo.

2.6. Razvijanje samokontrole

Pričanje na znakovnom jeziku izuzetno je važno za razvoj jezika i mišljenja jer se time dodiruju različiti dijelovi mozga koji se bave vizualnim i prostornim pitanjima te isto tako omogućuju bolje pamćenje. Kada dijete izgovori riječ, njegov mozak pamti pokret koji je tom prilikom napravilo i tako se stvara jezični obrazac. Jezik razvijamo stvaranjem sve većeg broja takvih obrazaca koji odgovaraju unutarnjim predodžbama i i gestama povezanim s određenim glasanjima. Na primjer, dijete čuje riječ „Ne!“ i ono dobiva unutarnju predodžbu kojom prestaje s radnjom i kontrolira vlastite pokrete i ponašanje. Ta pojava naziva se unutarnji govor i omogućava djetetu da u sebi proradi informaciju znatno prije nego što mu to dopušta verbalizacija. Prema tome unutarnji govor neophodan je za razvoj samokontrole ali i upravlja društvenim ponašanjem jer zahvaljujući njemu možemo razmisliti o svim posljedicama neke situacije prije samog djelovanja.

2.7. Raz vijanje samopouzdanja i samopoštovanja

Uz pozitivno i mirno okruženje, pohvala prilikom komuniciranja na znakovnom jeziku djetetu daje osjećaj ponosa i vrijednosti. Osim toga osjećaj samopouzdanja raste jer dijete vidimo kompetentnim za korištenje znakova te ona pozitivno reagiraju na takvu komunikaciju. Uspjeh koji dijete postiže kada svoje potrebe pokazuje znakovima pruža mu zadovoljstvo i motivira ga da to čini učinkovitije- riječima.

3. Učenje dječjeg znakovnog jezika³

3.1. Osnove znakovanja

Dječji znakovni jezik omogućuje širok spektar znakova koji podsjećaju na radnje koje dijete želi izreći. Sadrži riječi iz američkog znakovnog jezika jer je ondje započeo program učenja. U Hrvatskoj se koristi u više od trideset vrtićkih ustanova a samo neke od njih su dječji vrtić Radost; Bajka; Ivana Brlić Mažuranić u Zagrebu, zatim dječji vrtići u

³ Prema Acredolo, Goodwyn (2010).

Puli, dječji vrtić Karlovac te Petar Pan u Dubrovniku. Osim u dječjim vrtićima, program dječjeg znakovnog jezika koriste i dječja bolnica Srebrnjak u Zagrebu, Centar za rehabilitaciju Zagreb s podružnicom u Slobodini te Centar za odgoj i obrazovanje djece i mladeži u Karlovcu. Medicinsko osoblje zadovoljno je uspješnom komunikacijom i boljom povezanošću s malim pacijentima i kažu kako im pomoću znakova mogu objasniti koje ih pretrage očekuju a djeca se lakše nose s boli jer mogu pokazati znakove - boli, ne boli, lijek i mnoge druge koji pomažu u donošenju odluka prilikom davanja sredstva protiv boli.

Na radionicama dječjeg znakovnog jezika diljem Hrvatske instruktori pokazuju i znakove hrvatskog znakovnog jezika kako bi roditelji ili odgojitelji mogli odabrati među većim izborom znakova. Važno je napomenuti kako je dječji znakovni jezik motorički jednostavniji od službenih jezika zajednice gluhih u Americi ili Hrvatskoj.

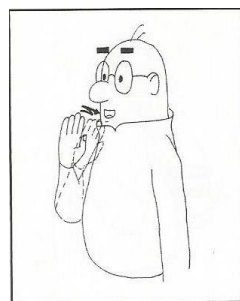
Na primjer, znak za riječ *mama* na:

američkom znakovnom jeziku

Slika 2. Znak za riječ mama
preuzet sa babysigns.hr

hrvatskom
znakovnom jeziku

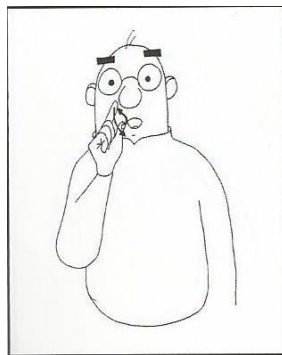

Slika 3. Znak za riječ mama
preuzeto iz knjige Znak po znak 1

Znak za riječ tata

Slika 4. Znak za riječ tata
preuzet sa babysigns.hr

Slika 5. Znak za riječ tata
preuzeto iz knjige
Znak po znak 1

Jasno su vidljive razlike i u najjednostavnijim i najčešće upotrebljenim znakovima. Ne bi trebalo forsirati dijete na učenje znaka koji mu je teže pokazivati no dugoročno, učenje hrvatskih znakova moglo bi u budućnosti pomoći i zajednici gluhih i gluhoslijepih osoba u Hrvatskoj.

Prilikom pokazivanja znakova treba biti dosljedan i dijete će ih tada vrlo brzo usvojiti. Osim motivacije, bitno je i da odaberete najbolje znakove koji će osigurati djetetu uspjeh. U početku je važno birati između imenica, glagola ili opisnih riječi jer su tipične za njihov vokabular. Djeca često pokazuju predmete, igračke, životinje, hranu. Također, uživaju u znakovima koje pokazuju radnju poput igrati se, voljeti, jesti i opisima poput hladno i nema.

Osim predmeta koje dijete svakodnevno koristi dobro je naučiti ga i znakove za predmete čiji naziv još ne može izgovoriti jer na taj način mogu komunicirati i izraziti nešto što inače ne bi. Popis najdražih stvari svakako bi trebao biti na listi znakova koje ćete naučiti zajedno s djetetom. Važno je da treba krenuti sa samo nekoliko znakova i koristiti ih uvijek zajedno sa riječima. Konačni cilj je da dijete nauči izgovarati riječ te su znakovi samo prijelazna faza jer na taj način slušajući ono mentalno pamti.

Isto tako, riječ i znak treba ponoviti nekoliko puta. Ponavljanjem dolazimo do uspjeha u bilo čemu pa tako i u znakovanju. Ako je moguće, kada izgovarate riječ i pokazujete znak, pokaže na predmet na koji se odnosi. Budite fleksibilni, strpljivi i znakovni jezik ucjelovite u dio vaše svakodnevce kako bi postao normalan i prirodan način komunikacije. Na kraju, treba biti zabavno! Temelj nije u lekcijama i inzistiranju na određenim znakovima već u spontanoj svakodnevnoj interakciji s djetetom.

Kada je riječ o prijelazu iz znakova u riječi obično se to događa postupno.

1. Samo znak
2. Znak + riječ zajedno
3. Samo riječ

Razdoblje u kojem dijete izgovara riječ i pokazuje znak izuzetno je korisno jer time može razjasniti što pokušava reći. Ukoliko dijete kaže „Pa“ možda želi reći patka, pas ili papati. Doda li pritom znak za bočicu bit će u potpunosti jasno o čemu govori.

Na kraju znakovi skroz nestaju iako se povremeno mogu pojaviti dok jedu i usta su im puna ili ako ne pridajemo pozornost onome što govore pa žele privući pažnju.

3.2. Kada i zašto započeti sa znakovanjem

Kako bismo lakše odredili kada započeti s određenim aktivnostima a tako i znakovanjem, važno je shvatiti na koji način funkcionira mozak.

DOB	RAZVOJ
Začeće -15 mjeseci	Reptilski mozak Osnovne potrebe preživljavanja- dodir, hrana, sigurnost. Osjetilni razvoj započinje vestibularnim sustavom, zatim slušnim te sustavima dodira, mirisa, okusa i vida. Motorički razvoj ide od refleksa do aktiviranja mišića trupa, vrata, ruku i nogu što vodi prevrtanju, sjedenju, puzanju i hodaњу.
15 mjeseci -4,5 godina	Limbički sustav/ Odnosi Razumijevanje sebe i drugih, sebe i osjećaja, sebe i jezika. Istraživanje osjećaja, jezika i komunikacije. Mašta. Općemotoričke vještine, razvoj pamćenja i društveni razvoj.
4,5-7 godina	Geštalt hemisfere Obrada i spoznaja cijele slike. Vizualna predodžba, pokret, ritam, osjećaj, intuicija. Vanjski govor, povezana misao.
7 godina na dalje	Logička hemisfera Linearna obrada i spoznaja dio po dio. Izoštavanje elemenata jezika. Razvoj vještina čitanja i pisanja. Razvoj tehnika u glazbi, crtanju, sportovima, plesu, motorici ruku i prstiju. Linearna matematička obrada.

Tablica 2. Prikaz razvoja mozga prema Hannaford (2007).

Reptilski mozak evolucijski je najstariji dio mozga i zadužen je za samoodržanje. Točnije, prati vanjski svijet putem osjetilnih podražaja i aktivira tijelo na fizičko reagiranje koje će osigurati preživljavanje.

Taj dio mozga preuzima vodstvo kada se suočimo s opasnošću ili stresom jer pokreće reakciju borbe ili bijega. Jedno od najvažnijih poslova u dobi djeteta od rođenja do 15 mjeseca je svakako zadovoljenje njegovih potreba za hranom, toplinom, sigurnošću. Učenje putem prikladnih odaziva roditelja omogućuju djetetu da svojim osjetilnim sustavom spozna dovoljno o svom tijelu i svijetu oko sebe.

Prvi osjetilni sustav koji je razvija već u dobi od pet mjeseci jest vestibularni sustav koji kontrolira kretanje i ravnotežu. Potreban je u svakodnevnom funkcioniranju kod održavanja tjelesnog položaja, orijentacije tijela te iznenadnih pokreta poput ubrzavanja ili usporavanja hoda. Moždano deblo ponavljanjem pokreta, zvukova i dojmova pruža fizičku stabilnost, okvire i motoričke uzorke koji podržavaju obradu svih kognitivnih i apstraktnih informacija. Pod uzorcima se smatra hodanje, stajanje, sjedenje, rukopis, jezične fraze i učenje elemenata napamet.

Sljedeće se razvija limbički sustav. Centar je to za osjećaje i samokontrolu. Ovdje se stvaraju asocijacije potrebne za prisjećanje upamćenih informacija i uzoraka pokreta. Limbički sustav sastoji se od talamusa, hipotalamusa, bazalnih ganglija, amigdale i hipokampus. Talamus prenosi motoričke impulse preko moždanog debla do mišića i tumači osjete boli, temperature, laganog dodira i pritiska te njihovo djelovanje u emocijama i pamćenju. Hipotalamus upravlja normalnom tjelesnom temperaturom, hranjenjem, žeđu, te budnošću i spavanjem. Također, uključen je u bijes, agresiju, bol i zadovoljstvo. Bazalni gangliji kontroliraju kretanje tijela i finu motoričku kontrolu mišića lica i oka. Isto tako, usklađuje misao uključenu u planiranje redosljeda i pravovremenost budućeg događaja. Zatim amigdala koja je uključena u spoznajne procese i pomaže nam razumijeti situaciju u kojoj se nalazimo, na primjer u prepoznavanju izraza lica i jezika tijela. I na kraju hipokampus u kojem kratkoročno pamćenje uz aktivaciju živčane mreže te savršeno funkcioniranje ostalih dijelova limbičkog sustava može postati dugoročno pamćenje kroz cijeli mozak i ostatak tijela.

Ukratko, kada je dijete uključeno u igru s predmetima ili drugom djecom, limbički mozak sprema dojmove i daje sustavu emocionalnu stabilnost potrebnu za organizaciju, povezivanje, poravnanje.

Podržava spoznaju povezujući prošlost i sadašnjost te daje povratnu informaciju o potrebi reakcije bijega ili borbe. Nakon limbičkog sustava u dobi od 4,5 godine razvija se geštalt hemisfera. Obično je to desna hemisfera i prvo obrađuje cjelinu a zatim dijelove, bavi se slikama, ritmom, osjećajima, intuicijom. Usmjerena je na sadašnjost, spontanost, kad je riječ o glazbi potiče strast i ritam kao i kod sportova. Zadnja se razvija logička hemisfera koja je obično lijeva hemisfera mozga. Razvija i obrađuje podatke na poseban način. Bavi se detaljima, dijelovima, procesima jezika i linearnim obrascima. Usmjerena je na budućnost i planirano, strukturirano razmišljanje u slijedu. Danas su određene mnoge granice do kojeg razdoblja djeteta treba hodati, pričati, čitati, pisati no ne treba paničariti ukoliko se poneki koraci u razvoju preskoče, urane ili čak zakasne za pisanim pravilom. Potonja tablica predstavlja grubu skicu razvoja jer je poznato kako se svi razvijamo u vlastitom ritmu.

Mozak do 15 mjeseci starosti razvija odnose sa sobom samim i drugima oko sebe te počinje zainteresiranost za komunikacijom i maštom. Ako ovu dob usporedimo s prvom tablicom koja predstavlja razvoj govora i motoriku vidjet ćemo kako se predispozicije za početak znakovanja preklapaju. Osim toga, u dobi od 4,5 – 7 godina naglasak je na vizualnom predočavanju i pokretu a upravo je to vrijeme kada djeca u vrtiću kreću učiti slova. Britanski program odgoja i obrazovanja s petogodišnjacima započinje učenje abecede i brojeva a kasnije i čitanje. Tada često nastaje problem jer djeci nedostaje vizualnih podražaja, emocija i kretanja jer ih podučavaju da mirno sjede i riješavaju zadatke koje postavje pred njih. Djeca prirodno žele pisati priče jer im je mašta velika ali ne na način na koji to očekujemo od njih. Stoga su se u Danskoj dosjetili kako će čitanje i pisanje poučavati holističkim geštalt pristupom a oko osme godine krenuti na detalje, kada logička hemisfera bude spremna za to. Djeci daju slobodu i poticaj da pišu priče te ih samo ona mogu odgonetnuti i „čitati“. Njihove priče bogate su slikovnim jezikom i kada ih podijele s učiteljima, oni bilježe koje su slike emocionalno važne autoru. Zatim koriste tu informaciju kako bi bolje shvatili o čemu je riječ, primjerice: „Zvuči kao da je dinosaur jedna od tvojih omiljenih riječi.“

“Želiš li vidjeti kako je ja pišem?” Gotovo uvijek, dijete želi znati kako odrasli pišu riječi. Kada učitelj napiše riječ, sljedeća priča koju dijete stvara sadržavat će neprepoznatljivo škrabanje s prepoznatljivom riječju dinosaur. Budući da će dijete svoju priču podijeliti s prijateljima, oni će vidjeti simbol za dinosaur te na taj način započinje proces čitanja.

No nisu samo u Danskoj izmijenjeni pristupi u predškolskim i školskim ustanovama. Prema predavanjima mr.sc. Tatjane Novosel- Herceg o Brain gymu, vidljive su i razlike uvjeta prilikom upisa djece u prvi razred osnovne škole u Austriji i Hrvatskoj. U Austriji dijete mora znati voziti bicikl bez pomoćnih kotača i vezati vezice prije polaska u školu dok je u Hrvatskoj osim liječničkog pregleda potrebno je i utvrđivanje psihofizičkog stanja. Dok mi brinemo ima li dijete dovoljno kilograma, drugi misle o predispozicijama za učenje i pisanje. Naime, učenje vožnje bicikla bez pomoćnih kotača i vezanje vezica povezano je s motorikom i ravnotežom te veoma važno da dijete time ovlada jer neće imati ni probleme koncentracije niti biti nespretno prilikom čitanja i pisanja.

4. Provedba aktivnosti u vrtiću

Aktivnost sam osmislila kao upoznavanje djece sa hrvatskim znakovnim jezikom, povezivanjem znakovnog jezika kao jezika gluhih i gluhoslijepih osoba kroz igru i u konačnici pokazivanje znakova te stvaranje vlastite priče i rečenica od naučenih riječi.

Prvo smo odigrali igru koja se zove Slon. Djeca su stajala u krugu i za početak sam ja bila u sredini te nasumce pokazivala na jedno od njih. U tom trenutku dijete na koje sam pokazala trebalo je staviti ruke u obliku slonove surle na nos a djeca lijevo i desno od nje/njega trebala su rukama na njezino/njegovo uho staviti ruku kao veliko slonovo uho. Cilj igre je da djeca što brže odreagiraju i snađu se u situaciji. Potiče ih na razmišljanje i usmjerava njihovu pažnju. Osim toga koordinira pokrete ruku.

Grupa je bila srednja vrtićka, prosječna dob 4 godine.

Odmah se mogla vidjeti razlika između četvero i peterogodišnjaka. Mlađima se uglavnom bilo teško koncentrirati na sve zahtjeve koji su zadani igrom dok su se stariji u kratkom roku adaptirali i pratili igru bez problema. Tempo igranja smo usporili kako bi svi mogli pratiti i najviše me iznenadila zainteresiranost bez obzira što jer pred njih bio postavljen zadatak teži nego li su u mogućnosti obaviti. Smatram da je to radi dinamike i služenja nečime što je svima dobro poznato a to je životinja-slona na drugačiji, kreativniji način.

Uskoro su se djeca izmijenjivala u samome krugu te sam mogla participirati i u slaganju slona a ne samo u pokazivanju. Zainteresiranost igrom trajala je petnaestak minuta nakon čega sam objasnila pravila sljedeće igre.

Druga igra zove se Slijepi vozač. Djecu podijelimo u parove i kažemo im da stanu jedan iza drugoga. Dijete koje se nalazi ispred je osoba u autu i njemu zavežemo maramu preko očiju ili mu samo kažemo da zatvori oči dok je drugo dijete zapravo osoba koja upravlja vozilom. Cilj ove igre je otkriti i stvoriti međusobno povjerenje. Osobno smatram kako je verzija igre bez marama znatno bolja i učinkovitija jer djeca sama mogu odrediti kada će otvoriti a kada zatvoriti oči i prebroditi mogući strah.

Isprva su sva djeca škicala što se događa u njihovoj okolini. Vozači su vozili vrlo oprezno i nisu se usudili dolaziti u neposrednu blizinu nekog drugog para. Kasnije sam rekla da zamijene uloge. U početku im se više sviđalo biti u ulozi vozača jer su se osjećali sigurnije no nakon nekoliko izmjena igra je krenula u drugom smjeru. Djeca koja su se vozila u autu u većini su sada žmirila tijekom cijele vožnje osim jednog djeteta koje se nikako nije moglo opustiti te ga je odgojiteljica pozvala da bude s njom u paru. Tada se dijete po prvi put oslobodilo i zatvorilo oči te odigralo igru u njezinu potpunu smislu. Bilo je jasno kako najviše povjerenja ima u svoju odgojiteljicu a s druge strane gotovo nikakvo povjerenje u svoje prijatelje.

Zanimljivo je kako se iz jednostavnih igara može pročitati i saznati toliko puno o djeci iz vlastite grupe. Preferencije, osjećaj sigurnosti, introvertiranost određenog djeteta.

Nakon igara započeo je poticajni razgovor. Pitala sam ih kako bi rekli nešto, prenijeli neku poruku ako ne mogu pričati? Bili su pomalo zbunjeni. Gledali su u mene.

Zatim sam pitala, a što da ste vi gluhi i da je vaš prijatelj gluh kako bi onda pričali?

M: „Ja bi pokazao rukama“.

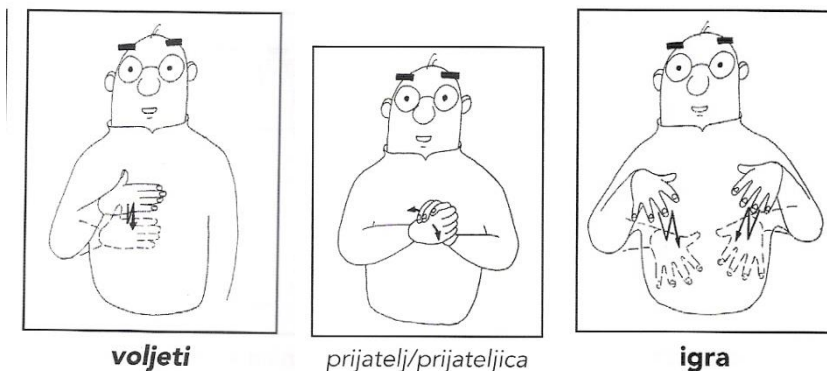
L: „Ja znam. Pa onako kao na televiziji“.

Upitala sam, kako pričaju na televiziji? Što si vidio?

L: „Ono kad su vijesti pa netko pored pokazuje“.

Na trenutak sam zastala jer nisam očekivala odgovor toliko brzo. Neizmјerno mi je bilo drago što primijećuju takve stvari. Bila sam oduševljena.

Pohvalila sam dijete i objasnila im kako se takvo pokazivanje rukama naziva znakovni jezik. Pozdravila ih na hrvatskom znakovnom jeziku i rekla kako se zovem. Ubrzo su pitanja kretala sa svih strana. Što je to? Teta, što si rekla? Kao male spužve upili su tih par znakova koje sam pokazala i ponovila svakome kako bi mogao reći kako se zove. Zatim sam ih ciljano učila sljedećih šest znakova koje sam izdvojila iz knjige

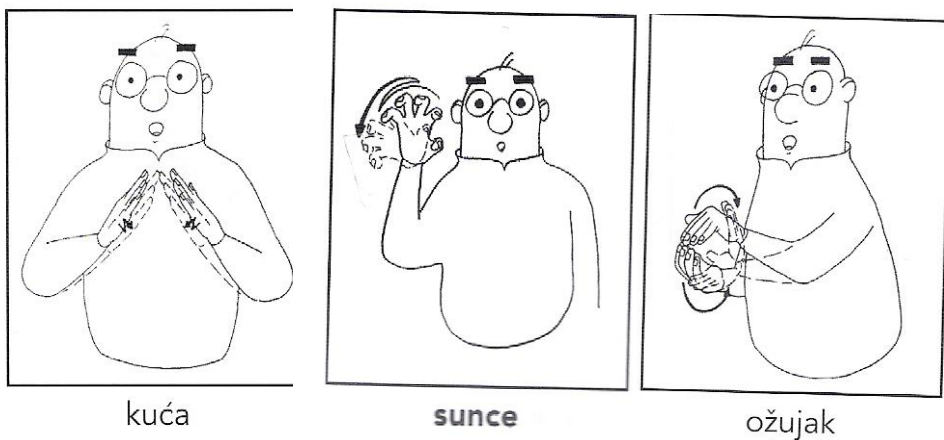

htjeti; srce; ljubav

Slika 6. Znakovi za riječi voljeti, prijatelj i igra preuzeto iz knjige Znak po znak 1 i dorađeno

Ova tri znaka odabrala sam radi toga što su to pojmovi s kojima se svakodnevno susreću i smatrala sam kako bi nakon usvajanja mogli od njih složiti rečenicu. Znakovi su vrlo pozitivni i potiču na daljnje aktivnosti o prijateljstvu, ljubavi i njihovim željama i osjećajima.

Druga tri znaka bila su vezana uz kuću i vrijeme. Već pri dolasku u vrtić, kada roditelj ostavlja dijete u sobi dnevnog boravka, odgojitelj započinje razgovor o tome kako se dijete osjeća?, što je radilo kod kuće? Osim toga, odabrala sam i znak koji je označavao godišnje doba u kojem su se djeca trenutno nalazila. Dok je znak za sunce povezan i sa prva tri znaka jer je simbol za toplinu pa povezuje više značenja i ostavlja djeci prostora na različito upotrebljavanje.

proljeće; cvijeće

Slika 7. Znakovi za riječi kuća, sunce, ožujak preuzeto iz knjige Znak po znak 1 i dorađeno

Nakon samo nekoliko ponavljanja sami su znali pokazati znak kada bih izgovorila riječ. Poslije, njihova zainteresiranost nije prestajala. Pitali su me za još poneke riječi poput mama, tata, čokolada, brat, sestra, pas. Bilo je vrijeme za ručak i tako smo se vratili u sobu njihovog boravka. Dok smo čekali ručak u tišini su sjedili i međusobno počeli pokazivati znakove. Slagali su vlastite rečenice i pitali ako bi im nešto nedostajalo. Počeli su izražavati svoje želje pomoću prvog znaka koji su naučili i isto tako izražavati jedni drugima ljubav. „Ja volim prijatelja/prijateljicu.“ „Ja volim svog psa.“ „Ja želim čokoladu.“ Pokazivali su i znakove htjeti + igrati. Bilo je to veoma mirno, tiho, došaptavajuće razdoblje kakvo se rijetko može osjetiti u grupi od dvadeset i petero djece.

Tijekom pisanja ovog rada navodila sam uglavnom prednosti znakovnog jezika u jasličkoj dobi no sada iz vlastitog primjera mogu izdvojiti i prednosti u vrtićkoj dobi.

1. Koordinacija ruku

Prilikom prve igre djeca su koristila samo lijevu, desnu ili obje ruke istovremeno kako bi ispunila zadatak. Osim toga, za vrijeme samog pokazivanja i učenja znakova koristila su svoje dlanove kako bi prenijela određenu poruku, izrazila kako se osjećaju ili kažu što žele.

2. Usmeravanje pažnje

Tijekom igara morali su pažljivo pratiti što se zbiva u neposrednoj blizini no nisu mogla bezveze gledati uokolo već su se morali usmjeriti na prijatelje oko sebe. Također, kada su učili znakove za pojedine riječi gledali su u mene i usmjerili svoju pažnju na gornji dio mogeg tijela kako bi mogli vidjeti znak.

3. Poticanje kreativnosti

Kada su naučili nekoliko riječi na znakovnom jeziku sami su osmislili rečenicu poput „Volim te.“ „Ja se zovem...“, „Imam psa.“

4. Čekanje na red

Ako ih je zanimalo kakose na znakovnom jeziku kaže neka riječ koju još nisu naučili, došli bi do mene i pitali. Kako nisu bili jedini zainteresirani, trebali su pričekati dok završim komunikaciju s onim tko je došao prije njih.

5. Stvaranje povjerenja

Osim za vrijeme druge igre kada su se zaista trebali prepustiti nekome, povjerenje su stvarali i nakon što su naučili znakove za pojedine riječi jer su ih odlučili podijeliti s drugima. Reći im kako se osjećaju, što im je važno, što vole. Otvorili su se jedni drugima.

6. Učenje kroz igru

Na zabavan način naučili su osnove kulture gluhih i gluhoslijepih osoba. Naučili su novu vrstu komunikacije i ubrzo ju nesvjesno počeli koristiti. Igre su ih dodatno motivirale i zainteresirale tako da im sam čin učenja nije stvarao mučenje već pravi užitak.

Zaključak

Ovim radom dan je pregled razvoja djeteta s naglaskom na povezanost govora i pokreta u ranoj i predškolskoj dobi. Ujedno je to i jedan od najvažnijih argumenata za poticanje budućih roditelja i odgojitelja ka uporabi dječjeg znakovnog jezika u svrhu lakšeg razvoja govora. Osim toga, znanstveno su dokazane i mnoge druge koristi poput smanjenja frustracije i agresivnog ponašanja što je danas jedan od velikih problema kod djece jer je njihov odgoj većinski permisivan. Smatram kako bi u tom slučaju barem odgojitelji trebali pokušati napraviti najbolje i posvetiti dovoljno vremena djeci tako da imaju i drugačiji primjer funkcioniranja i jednog dana iskustvo više koje bi moglo promijeniti njihovo razmišljanje i djelovanje. Korak je to prema stvaranju vlastitog karaktera i skupljanju dovoljno samopouzdanja za kasniji život. U učenju znakovnog jezika u ranoj i predškolskoj dobi vidim samo pozitivne strane i svakako ću u budućnosti pokušati prenijeti svoja znanja o tome i nadam se spoznati ljepotu učenja i doživljavanja povratne informacije u cjelosti. Svjesna sam kako na mijenjanje samog školskog sustava neću moći toliko utjecati no voljela bih podsjetiti na važnost ovladavanja motorikom. Suvremeni odgojitelji su okrenuti prema novim metodama učenja i biranja aktivnosti i zaista je čudesno kako su djeca sposobna i kompetentna u tako ranoj dobi puno toga naučiti no u praksi se nerijetko viđa preskakanje normalnog i prirodnog procesa. Saznanjem da upijaju kao spužve, zatrpavaju djecu mnogim informacijama i zaboravljaju na njihovu spontanost i potrebu za istraživanjem u vlastitom smjeru i tempu. Stoga u konačnici nije cilj prisiliti djecu na učenje znakovnog jezika već im približiti još jedan oblik komunikacije i razvijati ga zajedno s njima ukoliko pokažu interes za to.

Maja MILAVEC

Dr.sc. Vladimira VELIČKI

CHILDREN'S SIGN LANGUAGE AS AN ENCOURAGEMENT FOR SPEECH

Abstract. Final paper contains four units. In the first unit there are; highlighted development of speech in preverbal period, way of communicating children before they can talk and the impact of sign language. Also, for the first time you will be introduced to a baby signs and its features.

The second part deals with the values of baby sign. The manner of connection between speech and movement and example of movement which stimulates the brain to maintain longer concentration and make space for learning and later long - term memory.

Then, which voice disorders can be prevent and some form of behaviour that decreases. Moreover, why does it facilitate language learning and strengthens the bonds between parents and children as well as educators and children. One of the values is certainly the development of self - control in children and in the second part you will learn why a child develops and strengthens self - confidence and self - esteem.

The third unit is focused on the act of learning baby signs and understanding brain development in order to ensure prompt initiation with showing sings. Besides talking about the differences between school systems and conditions for entering into a primary school.

Fourth, also the last unit is practical part of this paper and explains the activity and its full implementation in the kindergarten group to determine the importance and benefits of learning baby signs, not only in nursery but also in kindergarten age.

Key words: speech, movement, baby signs, development, learning, play.

Literatura

- Acredolo, L., Goodwyn, S. *Znakovni jezik za bebe. Baby signs program: vodič za roditelje*. Zagreb: Bebi signum.
- Dennison, P. E., Dennison, G. E. (2014). *Brain Gym: Priručnik za obitelji i edukatore*. Zagreb: Alfa.
- Hannaford, C. (2007). *Pametni pokreti: Zašto ne učimo samo glavom. Gimnastika za mozak*. Buševac: Ostvarenje Jean, G. (1998). *Signs, Symbols and Chipers: decoding the message*. London: Thames and Hudson Ltd. Mead, H.G. (2003). Glasovna gesta i smisleni simbol. U: *Um, osoba i društvo*, 61–74. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk Posokhova, I. (2008). Sprečavanje poremećaja glasa. U: *Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece*, str. 73–77. Buševac: Ostvarenje Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga Škarić, I. (1998). *Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje*. Zagreb: Mladost.
- Tarczay, S. i sur. *Znak po znak 1: Udžbenik za učenje hrvatskoga znakovnog jezika*. Zagreb: 400 primjeraka.
- Trako, T. (2007). Simbol ruke: Razmatranja o pojavi i značenju simbola ruke u kontekstu svakodnevne komunikacije. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 1: 44–48.
- Baby signs Croatia, znakovni jezik za bebe na adresi: <<http://www.babysigns.hr>> (20. 8. 2014.) Slike za Brain Gym na adresi: <<http://playingwiththebrain.wordpress.com/2011/10/17/1/>> (4. 9. 2014.).

Ѓорѓи ИЛИЕВСКИ

Прегледно научен
труд

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО”
LXXIII,3,2020
UDK:
94(497.762)(049.3)

ПРОСВЕТНАТА ДЕЈНОСТ ВО ДЕБАР И ВО ДЕБАРСКО

(Извадоци од книгата: Илиевски, Ѓорѓи. 2018.

Дебар и Дебарско низ историјата. МЦСП. Свети Николе)

Кога охридскиот архиепископ Јован Дебарски го изградил манастирот Свети Јован Бигорски во 1020 година, во него отворил ќелијно училиште, во кое децата учеле на старословенски јазик и писмо. Цели девет века никогаш, ни во манастирот, ниту во Дебар, немало грчко училиште, иако турската власт признаваше само „рум милети“. Во училиштето во манастирот Свети Јован Бигорски учеле деца од југозападна Македонија за духовници и учители.

Некои од нив за да се стекнат со големо знаење оделе во Зографскиот манастир во Света Гора. Од таму се враќале со знаење за свештеници, архимандрити, епископи, учители по манастирите и по градовите. Во 1840 година, за прв пат во Дебар е отворено училиште во градот и за дебарскиот крај. Арсениј Алексиев во книгата „Етнографски белешки“, објавена во 1915 година, на страница 4, пишува дека прв учител што го основал училиштето бил Милан Пајков од село Клење, Дебарско. По него учителствувале свештеникот Велјан од село Броштица, Дебарско, хаџи Теофил Аврамов од село Лазарополе, Дебарско (од 1874 до 1876 година), Кипро од с. Врбница, поп Тасе, поп Арсо Мартинов, поп Трпе Симоновски, Стрезо од село Галичник и Спасе од с. Гари, Дебарско (1883 година). Потоа учители биле монахот Алексеј од Галичник и попот Лев од Охрид. Црковно-училишната општина во градот била основана од свештеникот хаџи Теофил, најверојатно во 1883 година.

Дебар од крајот на XIX век и во првата половина на XX век

Во овој период во Дебар и во неговата поширока околина силно бил изразен судирот за престиж и влијание помеѓу Егзархијата и Патријаршијата. Притоа, преку Егзархијата се спроведувало бугарското влијание меѓу македонското христијанско население, а преку Патријаршијата се спроведувало грчкото влијание. Меѓутоа, треба да се нагласи дека грчката држава, откако ги редефинирала своите претензии кон Османлиска Македонија, во патријаршиските цркви што се наоѓале надвор од грчката интересна сфера на владици, почнале да се именуваат Срби, кои станале носители на српската пропаганда во Македонија. Во таа смисла, на чело на Дебарската патријаршиска митрополија за владика бил именуван Србин. Присуството на двајца владици со различни и спротивни политички тенденции во овој регион, го продлабочувал јазот кај македонското христијанско население, а, истовремено, го гушел развојот на македонската национална мисла.

Во овој период во Дебар како егзархиски митрополит дејствувал архимандритот Козма. Тој претходно бил претседател на Солунската егзархиска општина, а во 1887 година бил претседател на Битолската егзархиска општина, додека, пак, од името велико-српската пропаганда дејствувал велешко-дебарскиот митрополит Поликарп (до 1912 година). При такви околности, македонските православни христијани во Дебарско биле третирали и запишувани како Бугари или како Срби, зависно од тоа кој под чија црковна јурисдикција бил и во кои училишта ги праќал своите деца. Притоа, многу честа била појавата заради определени ветувања, луѓето често да преминуваат од една во друга црква или од Бугари да станат Срби и обратно. Токму таа појава најдобро објаснува дека тие не биле ниту едно ниту друго, туку посебен народ. Секој за да преживее морал да се определува за едните или другите.

Така, според податоците од 23 февруари 1923 година, од извештајот на дебарско-велешкиот митрополит Поликарп, бројноста на населението во контекст на припадноста на егзархиската и патријаршиската црква, односно оние кои биле под влијание на бугарската пропаганда, изгледала вака: во Дебар имало 350 куќи, од

кои 332 биле бугарофилски, а 18 србофилски. Исто така, српските црковни власти запишале дека Дебарската епархија има 2262 српски домови, додека како бугарски се забележани 5464 домаќинства.

Повеќето свештеници и учители од Дебарскиот Округ припаѓале кон Егзархијата. Исклучок било селото Мелничани и мал дел од населението од Дебар. Но, сепак, под долгогодишната османлиска управа и под силното влијание на Бугарија и Србија, единствено позитивно било тоа што Македонија не била поделена и таа останала како целина. Религијата во парохијата била значително присутна. Верувањето во Христа духовно го одржувало населението. Македонците христијани живееле заедно со нивните соселани, кои по вера биле муслимани. Притоа, немало проблеми, заеднички ги решавале несогласувањата ако дојдело до нив, заедно се дружеле, си помагале, заеднички се веселеле и заеднички ја примале тагата.

Во последните години од XIX век во Дебар и во дебарскиот крај имало цркви и училишта и по селата.

Дебарската црковно-училишна општина и разните пропагандни влијанија

Со поставувањето на свештеникот Теофил во 1884 година за прв егзархиски архимандрит во Дебарско-кичевската епархија, Егзархијата добила легални можности за воспоставување на своја духовна власт, но и за ширење на своето идеолошко и културно влијание во споменатата епархија. Во овој период, речиси, сите православни цркви и свештеници поради омразата кон грцизмот преминувале на страна на Егзархијата, која во богослужбата го практикувала црковнословенскиот јазик, но, од друга страна, истата била значаен фактор во ширењето на бугарското политичко и просветно влијание во Македонија, а во тој контекст и во Дебар. Впрочем, во Османлиската Империја признатите цркви, покрај верскиот, имале право да го организираат и просветниот живот за својата паства.

Така, аналогно на Патријаршијата, под чие покровителство порано биле организирани училишта на грчки јазик, по формирањето на Егзархијата (1870), оваа црква почнала да отвора училишта на бугарски јазик, преку кои се ширела бугарската идеологија.

Притоа, треба да се спомене дека Егзархијата во своите црковно-училишни институции ангажирала значаен дел од македонските интелектуалци. Во борбата за остварување влијание на теренот и освојување симпатии и лојалност на населението, Егзархијата забрзано почнала да отвора училишта и во најзафрлените предели од Османлиска Македонија. Исто така, треба да се нагласи дека по формирањето на Кнежевството Бугарија (1878 г.), бугарската држава финансиски ја помагала Егзархијата за да отвори што повеќе училишта во Македонија, наспроти Патријаршијата. Последната својата активност претежно ја концентрирала во јужните предели на Македонија. Откако се видела загрозувана, за да ѝ парира на бугарската пропаганда во Македонија, во нејзините епархии што биле надвор од грчките интереси, почнала да поставува за владици Срби, кои, пак, со помош од српската влада, почнале да отвораат српски училишта. Така, Османлиска Македонија прераснала во една црковно-просветна арена, во која под плаштот на верата и просветата се судрувале националните идеологии и претензии на Србија, Грција и Бугарија.

Како што споменавме, Егзархијата почнала да отвора училишта насекаде во Македонија, а во тој контекст и во Дебарската епархија. Така, во селото Рајчица во 1871 година било изградено основно четиригодишно училиште. Учител бил Коле Василев Дуковски од истото село. Тој дал голем придонес во просветувањето на населението, учителствувајќи повеќе од триесет години до неговата длабока старост. Точни податоци за неговото раѓање и за смртта нема. (По пишувањето на Петко и Методија Јовчевски, „Рајчица и рајчката парохија од крајот на XIX и првата половина на XX век“.) Сепак, неговиот придонес е особено голем во собирањето и во запишувањето на свадбените песни и обичаи, коишто заедно со баба му Несторица му ги дале „на подарок“ на Васил Икономов од Лазарополе. Васил Икономов вешто го искористил незнаењето или наивноста на учителот Коле и баба му Несторица, па запишаните песни и свадбени обичаи од Дебарско од нив ги авторизирал и ги објавил во 1895 година во неговиот Втор зборник на стари народни умотворби од Дебарско, Кичевско и Охридско.

Покрај Рајчица, егзархиски училишта биле отворени и во други села од Дебарската епархија. Такво училиште во Галичник било отворено во 1885 година, во Лазарополе било отворено околу 1885–1890 г., во Гари било отворено во 1887 г., во Тресонче и Селце биле отворени во 1890 г., а во Росоки било отворено во 1894 година. Егзархиската црковно-училишна општина во Дебар како официјална организирана институција почнала да дејствува во 1892 година. Во оваа година, Дебарската егзархиска општина добила дозвола за работа од османлиските административни власти. Дејноста на општината, под чија управа се наоѓале црквите и училиштата, се протегале од Горнодебарската и Реканската Каза до малореканските села.

Официјално турската просветна власт не го сопираше отворањето училишта. Но, сепак, пречки постоеле, особено при назначувањето на учители по отворените училишта. За секое новоотворено училиште било нужно да се потплати (подмити) локалната меарифска (просветна) комисија. Редовно, пред започнувањето на секоја нова училишна година, селата испраќале молби и нужни документи и такси за добивање дозволи, без кои не можело да почне наставата за претстојната година. Секој учител од немуслиманските училишта бил должен да го достави и сведителството од образованието за потврда кај меарифот. Оној учител, кој не ќе добиел дозвола за работа, немал право да работи во училиште. Егзархиските учители во Дебарската и во Реканската Каза биле должни лично да одат во Дебар за примање на своите принадлежности. Исплатата на принадлежностите на егзархиските учители Дебарската општина ја вршела на четири тримесечја, во турска валута. Најмалку учителите биле платени по 6, а најмногу по 40 лири.

Некои од егзархиските учители во Дебар имале соодветно образование со кое се стекнале на Педагошкиот оддел при Солунската егзархиска гимназија. Егзархиските учители по селата биле со ниже образование, понекогаш и некомплетно.

Во егзархиските училишта наставата се изведувала на бугарски јазик, што била и основна цел на Егзархијата. Дебарската општина била под јурисдикција на Егзархијата во Цариград, којашто, преку нејзиниот Училишен оддел, ја водела и сета просветна поли-

тика која имала за цел на Македонците да им вгради бугарска национална свест. Така, на пример, главниот егзархиски инспектор Васил К'нчов отворено изјавувал дека дошол во Македонија за да ја побугарчи. Од друга страна, пак, Петар Поп Арсов, еден од основачите и идеолозите на МРО, кој, наедно, бил најголем критичар на егзархиската просветна политика во Македонија, во својата книшка *Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници* вели дека единствена цел на Егзархијата била од Македонците да создава Бугари, при што, истакнува дека Егзархијата за тоа фрлала многу пари, но и дека „купува ветер“, зашто, според него, „народност со пари не се купува“ (Види: Вардарски. *Стамболовштината во Македонија и нејзините претставници*. Превод, редакција, коментар и предговор д-р Ванчо Ѓорѓиев. Скопје: Табернакул, 2006).

Со формирањето на Дебарската егзархиска црковна општина во 1892 година, таа организирано почнала да дејствува не само во Дебар туку и во дебарските села. Така, првите чекори за запознавање на егзархиските институции по малореканските села ги направил Трпе Симоноски, претседателот на Црковната општина Дебар. Тој го посетил најпрво селото Тресонче. Од Тресонче отпатувал за Галичник, каде што во овој период селото броело околу 600 куќи, коешто имало петмина свештеници и двајца учители. Селото било поделено и имало судрувања, при што, едни биле егзархисти (бугарофили), а другите биле србофили. Тој таму одржал служба во црквата и апелирал до галичани „на љубов еден спрема друг, за христијанство и просвета во селото“.

Покрај средбата со галичките првенци, тој се сретнал и со егзархиските учители од околните села. На средбата дошле егзархиските учители Илија Иванов и Василко Икономов од Лазарополе, тресонечкиот учител Мино Петков, осојскиот учител Мојсо Симонов, битушкиот учител Коста Исијанов, гарскиот учител Спасе Попов и росочкиот учител, чие име не е забележано. Најважното прашање на средбата била информацијата од учителите за односот на селаните спрема појавените политички струи во селата, што посебно го интересирало претседателот.

Од сите присутни само осојскиот учител искажал дека во неговото село се појавила српска партија од печалбарите, коишто оделе на работа во Србија. На оваа средба претседателот на Дебарската егзархиска црковно-училишна општина строго им препорачал на присутните учители во иднина повеќе да внимаваат на српската пропаганда и за појавите веднаш да го известуваат.

Српското влијание низ реканските села го натерало претседателот на Егзархиската општина Дебар повторно да ги посети малореканските села во 1892 година. При втората обиколка тој го посетил Лазарополе, коешто, според неговото известување, броело 400 куќи, а имало петмина свештеници и двајца егзархиски учители: Илија Иванов и Василко Икономов.

По одржаната средба со лазарополските првенци, разменил мисли за повеќе селски прашања. Покрај тоа, тогаш ги посетил и другите села од овој малорекански предел: Росоки, Тресонче и Осој. Притоа, насекаде при посетата констатирал многу промени, коишто, според него, биле на полошо. По селата среќавал испагани куќи и заборчени села и селани. Притоа, во селото Осој забележал дека селото ја признавало Егзархијата, но дека имало двајца кметови за секоја страна по еден, а тоа значи дека населението, сепак, било поделено на две спротивставени страни и дека не биле сите за Егзархијата.

Дебарската егзархиска општина изразила извесно незадоволство кон Егзархијата, бидејќи последната при назначувањето на учителите воопшто не го зела предвид мислењето на Општината која настојувала да ги заштити и да ги протежира месните учители од самоволијата на Егзархијата и на Црковната општина во Дебар, па доаѓало до судири и незадоволства. Како пример на таквото однесување, од страна на Егзархијата, Општината го посочува отпуштањето на Василко Икономов од учителската служба, потоа отпуштањето на Павле Аџиевски, отпуштањето на осојскиот учител Мојсо Симонов. Токму поради овие отпуштања на учителите од страна на Егзархијата, протестираше Општината.

Со ваквите активности на Егзархијата, која назначувала туѓинци од други места, всушност, се гушела досегашната автономија на општинските народни училишта. Овде треба да се потенцира дека по формирањето на МРО (1893 г.), Организацијата повела силна

активност преку своите активисти да ја преземе контролата врз егзархиските црковно-училишни општини во Македонија и во нив да повлече колку што може свои луѓе членови на Организацијата.

Оттука, постои голема веројатност дека противењето на Дебарската црковно-училишна општина на отпуштањето на едни (сменети учители) и назначувањето на други (туѓинци) било по инструкции на МРО. Бугарската егзархија, иако имала своја Црковно-училишна општина во Дебарската епархија, сепак, до 1897 година, немала свој владика во споменатата епархија. Конечно, ова прашање било разрешено во 1897 година, кога османлиските власти дале дозвола за именување на егзархиски владика во Дебарската епархија, по што на оваа должност се нашол митрополитот Козма Пречистански. Практично, отогаш бугарската пропаганда добила потполно легални можности за ширење на своето влијание во Дебар и во Дебарско. Меѓутоа, од друга страна, речиси, истовремено почнало да се засилува и српското влијание.

Во селото Галичник, а порано во Лазарополе, почнувајќи од 1897 година, се чувствувал судирот меѓу двете влијанија што сè повеќе се засилувал. Како последица на пропагандните судири, селските караници ескалирале до степен, така што морал да интервенира кајмакот од Жировница.

Какви биле односите по малореканските села доволно зборува еден настан пред галичката црква од 9 ноември 1901 година. На верскиот празник Аранѓеловден во дворот на црквата дошло до таква тепачка, така што се вмешале и турските запии за да ги одвојат патријаршистите и егзархистите. Таквата наелектризирана положба за време на верските обреди придонесувала по излегувањето од црквата да започнат физички пресметки. Не само на црковно поле, таква борба се водела и на просветно поле, при шт, се настојувало да се придобијат што поголем број во соодветните училишта. Всушност, тоа била и основната цел на пропагандите, бидејќи преку образовниот процес директно се влијаело врз формирањето на свеста на децата. Подмитувањето со пари, давањето извесни олеснувања на родителите, кои работеле во Бугарија и Србија, била секојдневна практика на двете пропаганди.

Од сето ова најмногу корист имале османлиските власти, кои подбужнувајќи ги едните против другите, практично ја спроведувале девизата „раздели и владеј“, без да бидат свесни дека со тоа го поткопуваат авторитетот на власта, но и дека го забрзувале крајот на османлиското господство над овој простор.

Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков“

РЕАКЦИЈА

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО“

LXXIII,3,2020

UDK:

811.163.3(091)

811.163.3'28

811.163.3'373.21

811.163.3-043.4

ВИСТИНА И ФАКТИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Реакција на Институтот за македонски јазик „Крсте
Мисирков“ на најновите провокации од бугарските лингвисти

На 7 мај 2020 година беше промовирано најновото издание на БАН со наслов „За официјалниот јазик на Република Северна Македонија“ потпишано од 12 автори и 6 надворешни консултанти, а под раководство на проф. д-р Васил Николов, заменик-претседател на Бугарската академија на науките.

Главните тези на оваа книшка ни се добро познати зашто претставуваат официјален став на бугарската лингвистичка наука за наводното „непостоење“ на македонскиот јазик, кој е побиен повеќепати со научни аргументи (Конески Б. *По повод најновиот напад на нашиот јазик*, Скопје 1948; *За македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн 11, Скопје 1978; Стаматоски, Т. *Борба за македонски литературен јазик*, Скопје 1986; Минова-Ѓуркова Л. (Ред.) *Македонски јазик*, Ополе 1998.).

По брзиот прочит (се работи за книшка од вкупно 68 страници со многу фотографии), може да се забележи дека информациите главно се паушални и тенденциозни, без цитирање соодветна литература, направен е избор на „подобни“ личности од Македонија кои се анализираат, се обвинуваат познати македонски лингвисти за плагијат и ненаучни толкувања без соодветна поткрепа, се воспеваат потпросечни македонски писатели како прочуени зашто имале пробугарски ставови, па дури и се даваат насоки за македонските

научници како треба да пишуваат и каков треба да биде македонскиот јазик во иднина. Згора на сè, се промовира и ново име на македонскиот јазик, а тоа е северномакедонски бугарски јазик.

Во вкупно 11 поглавја, поголемиот дел насловени како „Вистината за...“, ни се нудат искривени факти за историјата на македонскиот јазик, за имињата, за „бугарските“ книжевници од преродбата, за создавањето на книжевната норма, за „бугарската“ природа на македонските дијалекти итн. Книшката започнува со тезата дека „официјалниот јазик на Република Северна Македонија по своето потекло и структурно-типолошки карактеристики е југозападна писмено-регионална форма на бугарскиот јазик“ (с. 7), термин кој не постои во лингвистиката како наука, и понатаму се дадени „аргументите“ кои, според нив, ја докажуваат таа теза. Овде накратко ќе се осврнеме на ненаучноста на тие „аргументи“.

За историјата на македонскиот јазик

Старословенскиот, најстариот словенски книжевен јазик има огромно значење за развојот на словенските јазици. Во основата на старословенскиот јазик е солунскиот говор, односно говорот на македонските Словени од околината на Солун, врз основа на кој е создадено првото словенско писмо глаголицата. Глаголските старословенски ракописи (на пр. Зографско, Асеманово и Мариинско евангелие и др.), според локалните особености, ја потврдуваат поврзаноста со македонската територија.

Во современата палеославистика за јазикот на словенските ракописи од IX до XI век (познат како канонски) е прифатен терминот старословенски/староцрковнословенски, а терминот „старобългарски“ е единствен термин употребуван од бугарските слависти. Неосновано е укажувањето за употребата на старо/ и новوماкедонски (с. 11), зашто во македонската лингвистика воопшто не е позната употреба на терминот старوماкедонски за јазикот од IX до XVIII век, ниту пак терминот новوماкедонски за периодот од XIX век.

Во врска со средновековното ракописно наследство поврзано со дејноста на Охридската и на Кратовската книжевна школа, се употребува терминот црковнословенски јазик од македонска редакција.

За словенската писменост веќе од XII век станува збор за црковнословенски јазик (во бугарската славистика „средно-български“) во кој навлегуваат бројни локални особености – се izdelуваат одделни редакции, меѓу кои покрај бугарската се izdelува и македонска редакција, пред сè, врз основа на правописните, фонетските и лексичките и др. особености.

На македонските особености на одделни црковнословенски ракописи се укажува одамна, на пр. во студиите за Добромировото евангелие (Jagić 1898), Болоњскиот псалтир (Щепкин 1906), Охридскиот апостол (Кульбакин 1907). Во МАНУ, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и др., издадени се повеќе ракописи во коишто е одразена македонската редакција на црковнословенскиот јазик, на пр. Струмички апостол, Григоровичев паримејник, како и Вранешнички апостол, Радомирово евангелие, Радомиров псалтир, Загрепски триод, Орбелски триод, Македонско четворо-евангелие, Карпинско евангелие и др., со јазична анализа што го потврдува нивното македонско потекло.

Неспорен факт е дека за македонската средновековна писменост е карактеристична конзервативноста, верноста кон кирилометодиевската традиција – глаголицата подолго се одржала, за што сведочат глаголските вметнувања во кирилските ракописи (Охридски апостол, Битолски и Шафариков триод и др.).

Ако доказ за „бугарскиот карактер“ на старословенскиот јазик се открива во двотомниот „Старобългарски речник“, потврда за посебноста на македонската редакција претставува „Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција“ (т. I 2006, т. II 2006, 2009, 2013), меѓународно координиран проект преку Комисијата за црковнословенски речници при Меѓународниот славистички комитет. Речникот ја опфаќа лексиката на македонската писменост од XII до XVI век, а методолошки се надоврзува на четири томниот „Речник на старословенскиот јазик“. За редакциските речници се оформени посебни правила за правописно-фонолошка и граматичка презентација, а иако основниот лексички фонд има

општословенски карактер, голем број ретки лексеми, временски или регионално обележани, одразуваат карактеристики на одделни словенски средини, па и на македонската.

Во рамки на Комисијата за црковнословенски речници при Меѓународниот славистички комитет се работи на „Споредбен индекс кон речниците обработувани во рамките на Комисијата за црковнословенски речници при Меѓународниот славистички комитет“ (2015, 2018).

За преродбениците

При истражувањето на јужномакедонските дијалекти од страна на Ватрослав Облак во 1891 и 1892 год., авторот во книгата *Macedonische Studien* (1896) ја одбележува на неколку места важноста од проучувањето на овие дијалекти за старословенските проучувања: „Без вистинско познавање на јужномакедонските дијалекти, особено на дијалектот кој се зборува во околината на Солун, не е можно конечното разрешување на прашањето на старословенскиот. Во врска со македонските дијалекти во поново време на преден план стои пред сè нивниот однос кон бугарските и српскохрватските дијалектни групи. Се работи за тоа во последно време многу спорно прашање, дали словенските жители на Македонија се Бугари или Срби. Од филолошка гледна точка прашањето се постави така: дали повеќе карактеристични особености на различните македонски дијалекти зборуваат во прилог на потесна врска со бугарските или српскохрватските дијалектни групи? Дали жителите ќе се декларираат како Бугари или Срби, нека одлучат самите, испитувањето на ова прашање не е предмет на словенската филологија“ (В. Облак, *Македонски студии*, Љубљана, 1994). Значи, се застапува за научен пристап во своите истражувања и не дозволува пропагандите на кои е сведок да влијаат на оформувањето заклучоци за македонските дијалекти.

В. Облак преку своите истражувања ја потврдил македонската теорија на Јагиќ за основата на старословенскиот, одбележувајќи дека: „мислењето за македонскиот извор на старословенскиот јазик

се потпира врз сочуваните носни самогласки, на изговорот на Ѓ, на ШТ, ЖД (tj, dj) и О и Е за ѓ и ѓ“ (Облак, *Македонски студии*, 1994: 6). Во својата студија Облак термилошки балансира меѓу бугарската наука во тоа време, која делумно и ги финансирала неговите проекти, и научните факти во истражувањето, така што е видливо разликувањето на македонски и бугарски дијалекти. Примери: при коментарот за развитокот на старословенските полувокали (ѓ и ѓ) Облак забележува: „Бојата на тонот во македонските и бугарските дијалекти не е насекаде иста како, на пример, во редуцираните вокали на меѓусебно сродните германски дијалекти“; „Како воопшто во јужнословенското јазично подрачје, така и во македонските дијалекти загубена е секоја разлика меѓу ѓ и ѓ кај р и л.“; „Консонантскиот систем на македонските и бугарските дијалекти има посредничка положба помеѓу консонантскиот систем на јужнословенските дијалектни групи...“; во писмата упатени до Јаѓиќ, Облак ги споменува пропагандите од страна на Србите и Бугарите во врска со македонските дијалекти и одбележува: „многу тешко ми падна на срцето што во мојата расправа за македонските дијалекти...во предговорот треба свечено да изјавам дека научните резултати нема да бидат користени за политички цели. Не треба да се споменува ни зборот „српски“ ни „бугарски“. Тука мора да се оперира конечно само со Х и У.“

Првата половина на XIX век на територијата на Македонија постои поделба во социолингвистички контекст: како престижен јазик во јужните области се јавува грчкиот, додека во останатите делови улогата на престижен јазик ја има црковнословенскиот, поради што овој јазик вршел влијание врз новите форми на писмениот јазик засновани на народните говори. Со појавата на дамаскините во периодот од XVI до XIX век (во Македонија биле создадени околу 200 дамаскини) – зборници со морално-поучна содржина во кои навлегуваат јазични елементи од народните говори, во Македонија започнува употребата на народните говори во приватното и во официјалното општење. Во однос на структурата на населението, при користењето на именувања на етницитети во Османската Империја се користи терминот „милет“ што означува „националност определена од религиозно дефинирана заедница“, па така со зборот „Турчин“ се означувал муслиман без оглед на јазикот, додека со „Рум“ (односно

Грк) се означувал православен христијанин, но не задолжително гркофон.

Терминот „Бугарин“ (Болгарин) бил употребуван за луѓето кои зборувале јужнословенски дијалекти од Црното до Јадранското Море. За овој период е особено карактеристично тоа што во Македонија се води борба од една страна против грчката доминација во црквата и училиштата и, од друга, за употреба на народните говори и избор на дијалектната основа за литературниот јазик. Дополнително, грчкото влијание се огледува и во фактот дека разни преводи на евангелија, авторски дела и сл. биле пишувани на народен говор, но со грчки алфавит. Особено важно во овој период е објавувањето на Четиријазичникот на Хаџи Даниил од Москополе во 1802 год. кој е првиот објавен текст што опфаќа македонски дијалект – се работи за охридскиот говор; намената на овој речник била да се елиминираат Албанците, Власите и Словените. Именувањето, пак, на јазикот како „бугарски“ (болгарски) кај пишувачите и составувачите на зборници никако не може да се интерпретира во современ контекст, односно како што потенцира П. Хил (Hill P. “Language Standardization in the South Slavonic Area”. *Sociolinguistica* 6. Tuebingen, 1992) терминот веројатно означува само народен јазик. Овде треба да се спомене еден сличен ракопис насловен како „Македонски лексикон од 16 век“ (Un *Léxique Macédonien du XVIe siècle*) кој е издаден во 1958 год. од Ч. Џанели, професор на Римскиот универзитет и од А. Вајан, професор на Школата за високи студии во Париз. Според Вајан во материјалот е претставен говор од Костурско, а се смета дека авторот е некој школуван Грк.

Јоаким Крчовски (по потекло од Кичево, с. Ослемеј, починал 1820) живеел во североисточна Македонија и е автор на пет книги со религиозно-поучна содржина; од јазичен аспект во основата се поставени североисточните македонски говори, но во неговиот говор не биле потиснати сите западномакедонски особености. Како една индикација е неговото акцентирање на сопственото име „даскала Крчовскога“ или на името „Димитрија“ на насловната страна на „Митарства“ и на „Слово за страшниот суд“. Кирил Пејчиновиќ (с. Теарце, Тетовско околу 1770 – 1845 Лешок) игумен на Марков манастир, Скопско и на Лешочкиот манастир; се посветил на книжевната работа и ги издал книгите „Огледало“ во Будим 1816 год. и

„Утешение грешним“ во печатницата на Теодосиј Синаитски во Солун во 1840 год. и Житие на кнез Лазар.

Како основа во книгите е земен тетовскиот говор со елементи од централните македонски говори, сепак, со значително присуство на црковнословенскиот кој ја претставува црковната традиција. Отпорот кон грчката црква силно ја одбележал дејноста на Константинов-Џинот (1820–1882) од Велес којшто во своите дела употребува словенска книжна лексика и интернационализми, додека присуството на србизми во неговиот јазик сведочи за влијанието на српскиот фактор. Својот јазик го именува како „славено-болгарски“ или „болгарски“, а во граматичка смисла се застапува за архаизација на писмениот јазик. Интересна е една реакција на уредникот на „Цариградски вестник“ од 1851 год. кој го напаѓа јазикот на Џинот: „...секој може да види дека тој е различен од нашиот пишан и говорен јазик...Нека ни простат жителите на Скопје, заедно со сите оние кои зборуваат сличен јазик, бидејќи тие не го разбираат нашиот јазик, не можат ниту да го зборуваат.“ (Димитровски и др. *За македонскиот јазик*, 1978: 23). Партениј Зографски (1818 – 1875) е еден од оние што се застапува за заеднички македонско-бугарски јазик, под влијание на идејата на Илиризмот која имаше своја паралела во идејата за обединување на Словените во Турција. Тој во „Мисли за болгарскиот јазик“ од 1858 се изјаснува дека македонското наречје не само што не треба да биде исклучено од општиот писмен јазик, туку „ќе беше подобро ако се примеше за главна негова основа“, затоа што е пополнозвучно и побогато, а претставници се југозападните делови на Македонија. Всушност, неговата концепција се јавува како една форма на македонска опозиција кон бугарскиот јазик, за што како показател се јавуваат негативните реакции на бугарските учители кон становиштето на Зографски, како и на Кузман Шапкарев (1834 – 1908) кој објавува во 1874 учебник насловен „Мајчин јазик“. Со ова Шапкарев предизвикува реакција од редакцијата на весникот „Ден“ (1875) за што еден читател охриданин напишал дека Шапкарев само настојувал книгите „што се назначуваат за нашите краишта да се напишани по тукашното наречје, зашто децата полесно можат да ги разбираат и нема да си губат толку време како сега со *бацинъ јазикъ*“, по што од весникот

реагирале со зборовите: „каква полоша мисла од таа треба да има г. Шапкарев? Тој знае каде цели.

Денес букварче, утре други учебни книги и туку ќе видиш ти извадил и ти составил и некоја историја на македонскиот народ и др.“ (Ристовски Бл. *Македонија и македонската нација*, Скопје, 1995). Димитар Миладинов, учител од Струга (1810 – 1862) се истакнува во борбата за изгонување на грцизмот во училиштата и црквите; тој, заедно со својот брат Константин (1830 – 1862) по советот на В. Григорович кој престојувал во Македонија, се занимаваат ревносно со собирање македонски народни песни кои ги објавуваат во Загреб во 1861. Застапени се 600 македонски песни, а вклучени се и 70 бугарски песни запишани од В. Чолаков, по барање на Ѓаковскиот бискуп. Биле подготвени и богослужбени слова, како и нотни записи на песните од Наум Миладинов, но подоцна биле исфрлени. Преку македонската народна песна се придонесе многу за развојот на македонската национална култура, а Константин истакнува дека: „свекој род саде со својот јазик можит побрго да се просветит“. Преку своите песни напишани на струшки говор Константин Миладинов го покажува стремезот кон употреба на народниот говор како основа за литературниот јазик. Григор Прличев од Охрид (1830 – 1893) како исклучителен поет се истакнува со својата поема на грчки „Арматолос“ со која победил на поетскиот конкурс во Атина 1860 год.; на грчки ја пишува и поемата „Скендербеј“ (1862), а ги преведува и хомерските епови „Илијада“ и „Одисеја“ од старогрчки, „Орlando Фуриосо“ од италијански и др. Во врска со преводот на Илијада кој Прличев го правел на покана на списанието „Читалиште“, печатен во 1871 год., кн. 11–16, како пресудна за неговата судбина е критиката на Н. Бончев во „Периодическо списание“ (1871) за лошиот јазик и прекумерните скратувања. Всушност, самиот Прличев во своите белешки пишува дека преводот ќе биде скратен, дека преведува во десетерец, а за бугарскиот вели дека не го познава добро. Преводот го има како основа црковнословенскиот со употреба на бугаризми и русизми. Прличев покрај својата дејност како учител, се истакнал и како исклучителен оратор со беседите кои ги изрекувал по разни поводи во училиштата, одбележувањето на Св. Кирил и Методиј, Св. Климент и др. секогаш со стремезот за искоренување на грцизмот и воведување настава на мајчин јазик. Карактеристично е

дека во беседите се служи со охридскиот говор, како на пример во „Чувај се себеси“ (1866), во „Беседата за современата настава во училиштата“ (1883), „Беседата за жртвите“, „Говор одржан на 28 мај 1867“ и др. Во „Беседата за Кирил и Методиј“ истакнува: „ – О колко бехме за окајание ние Македонци! Милиони души от стотини години напред празнуваха денот на Св. Кирил и Методиј а ние едва сега скоро започнахме да ги празнуваме. Православни и Католици празнуваха денот на Македонските свјатии, а ние Македонци не знаехме ни делата, но нито имената на македонските свјатии...“ Во својата „Кратка словенска граматика“ (1868) во која се застапува за еден општословенски јазик базиран на старословенскиот се служи и со избрани примери од македонските народни говори, поточно од с. Бобошчица, со упатувања „во Македонија“ итн. Димитар В. Македонски (с. Емборе, Кајларско, починал 1898) меѓу 1867 и 1868 објавил три учебника, а неговиот јазик бил близок до западно-македонскиот на Зографски, со тоа што вклучувал и особености на неговиот егејско-македонски дијалект (редуцирање на неакцентираниите самогласки е>и, о>у); тоа претставува еден од обидите за синтетизирање на македонските дијалекти во литературен јазик. Најраниот печатен израз на посебен македонски идентитет е изразен од Ѓорѓија Пулевски од Галичник (1838? – 1895) кој во еден од своите учебници наведува: „Наше отачество се велит Македонија и ние се именуваме Македонци“; „македонскиот јазик је најсроден со црковно-славјанските книги и тој је старославјански“. Во 1878 ја објави првата македонска револуционерна поема „Самовила Македонска“, а во 1880 во Софија е објавена неговата граматика „Славјанско-населенска-македонска слогница речовска“ која претставува стремеж за еден македонски литературен јазик. Во 1892 е објавена првата историја „Славјанскомакедонска општа историја“; со своите дела Пулевски се истакнува со македонистички идеи во поглед на јазикот и на националното чувство. Овде треба да се спомене и Темко Попов, претставник на тајниот Македонски комитет во Софија, кој во текстот „Кој е крив“ и во писмото до Д. Бацовиќ од 1887 се застапува за воведување македонски јазик во училиштата и изразува македонска национална свест: „Националниот дух у Македонија до такво доредже денеска је стигнал, штото ни сам Исус

Христос да слезит од небо но не можат да уверат Македонецот оти тој е блгарин или србин“ (цитирано во *Македонски јазик*, 1998).

Марко Цепенков од Прилеп (1829–1920) како извонреден раскажувач има голема заслуга за собирање на македонски народни умотворби и приказни. Неговите собрани материјали излегуваат во 1888 во „Зборник на народни умотворения, наука и книжнина“, понатаму во 1900 до 1906 во истиот Зборник (Цепенков, М. *Одбрани творби*. Скопје, 1974). Покрај оваа дејност, тој се јавува како автор на драмата за Спиро Црне објавена во в. „Автономна Македонија“ во 1903, Автобиографијата, Записките за македонските војводи, неколку песни во в. „Глас македонски“ во 1896, чиј редактор бил К. Шахов претседател на Младата македонска книжевна дружина и пријател на Гоце Делчев; потоа, песната „Мајка Македонија ги советува своите чеда да востанат против тиранијата на Турците“ во в. „Автономија“ во 1899, весник на македонската емиграција во Софија. На последно спомената песна се потпишува со псевдонимот *Еден прост Македонец*, а првите нејзини стихови гласат: „Чеда жални, вие Македонци, до кога ќе лежите под Турци?“.

Со дејствувањето на младата македонска книжевна дружина во Софија започнува и издавањето на списанието „Лоза“ од јануари 1892, во кое се употребувала реформирана македонска ортографија и азбука, како и 'македонизми' во фонетиката, морфологијата и лексиката (употреба на апостроф' кај палаталните консонанти, членска форма -от, дифтонзите се пишуваат како диграфи ю - iу, я - iа, употреба на предлозите во, со наместо вџв, със, предавање на групата *dj* со *gi* наместо со жд и др.). Во бугарската јавност се огласиле негативни реакции за „Лоза“ со коментар дека тие сметале дека нивна татковина е Македонија, дека е таа населена со посебно словенско племе наречено Македонци. Лозарите извршиле значајно влијание врз Крсте Мисирков (1903) кој самиот ги карактеризира како основа на новото движење во Македонија, движење кое има за цел да се одделат македонските интереси од бугарските со воведување на едно македонско наречје на степен на литературен јазик за сите Македонци. Бугарските власти го забрануваат печатењето на „Лоза“ и ги прогонуваат македонските сепаратисти.

За македонските имиња

Македонскиот топономастикон, по својата генеалогија, главно, има словенски карактер, покрај помал процент на адаптирани топоними од турско, грчко, латинско и супстратно потекло. Споредбата на истородни топоними кои се наоѓаат на територијата на Бугарија и на Македонија што се претставуваат во книгата како „чисто“ бугарски е апсолутно неодржлива. Македонските ономастичари имаат бројни студии посветени на топонимиски паралели меѓу македонските топоними и топонимите од други словенски топонимиски системи, како на пр.: хрватски, српски, словенечки, чешки, полски итн., но ниту еден не се произнесол дека сите топоними што се семантички и структурно идентични или слични „се присвоени“ или „украдени“ од македонскиот топономастикон од страна на јужнословенските, западословенските или источнословенските народи. Напротив, секој сериозен ономастичар што се занимава со проучување на словенските топономастикови ги третира како општословенски, т.е. како заеднички за сите Словени.

Во однос на презимињата неодржлива и ненаучно е фундирана тезата дека сите презимиња во Македонија на завршок -ов се бугарски, а презимињата на -ски со декрет им се наметнати на Македонците за да се разликуваат од бугарските. Презимињата на -ов/-ев во македонскиот антропономастикон во својата основа имаат лично име, додека оние образувани со суфиксот -(-ев/-ов)ски во основата имаат фамилијарни имиња, како што се: Петревци, Стојановци, Драгановци, Воденичаровци, Рибаровци и др. И двата суфикса имаат словенско потекло и се карактеристични за образувања презимиња и кај другите словенски народи: Руси (Ана Павлова, Горбачов, Рахмаџинов, Достоевски и др.); Полјаци (М. Склодовска, З. Тополињска, Вроцлавски, Соколовски итн.); Чеси (Навратилова, Хауптова); Срби, најчесто од Војводина (Јован Ќирилов, Васиљев и др.). Неверојатно ни се чини дека сиве овие претходно наброени презимиња, според бугарските лингвисти, се, исто така, -бугарски?!

За македонските дијалекти

Во делот посветен на македонските дијалекти (с. 40–50), изнесени се невинитни искази, кои методолошки ниту се издржани ниту пак прифатливи за која било наука. На самиот почеток од овој дел како доказ за „бугарскиот“ карактер на дијалектите од „географската област Македонија“ авторите наведуваат дека населението во Албанија го определува својот говор како „нашенски“ кога општат со гости од Бугарија. Тоа не е никаков научен доказ дека се Бугари, а пак уште помалку дека јазикот им е бугарски. Само како пример, ако се истражувачите од Србија или од Русија, тогаш како ќе се толкува поимот „нашински“?! Во последниве 10 години и македонски и странски слависти во своите истражувања на овој терен имаат забележано дека се користи терминот „наш(инс)ки“, но со оглед на деценискиот недостаток на општествена поврзаност со матичната земја, тоа е вообичаена реакција на говорителите, а за несомнениот македонскиот карактер на тие дијалекти зборуваат фактите изложени во дијалектолошките монографии за овој регион. Затоа, пак, бугарските експлоратори што биле на терен во Албанија, не познавајќи ги добро тамошните дијалекти (разбирливо, не се нивни!) даваат погрешни транскрипции на примери во книшката каде што и акцентирањето и предавањето на гласовите е погрешно. Пр.: „Мѡйте децѡ_ги растѡла мѡйка ми до тригодѡшни ...“ „Шѡ к’е зѡзборвит дѡжѡурин’а (децѡта)...“ (с. 41).

Во продолжение на тезите го вметнуваат и името на познатиот руски истражувач Афанасиј Матвеевич Селишчев, притоа селективно ги даваат неговите научни мисли и ги ставаат во сосема друг контекст. Еве што вели самиот тој во *Очерки по македонској дијалектологији*: „Славянскіе говоры Македоніи въ теченіе послѣднихъ 50 лѣтъ были объектомъ политическихъ и публицистическихъ споровъ и кровавыхъ распрей, но не были въ полномъ ихъ объемѣ предметомъ научнаго изслѣдованія. Все то, чѣмъ мы располагаемъ для изученія современныхъ македонскихъ говоровъ, заключается въ записяхъ и немногихъ описаніяхъ.“ („Словенските говори во Македонија во текот на последните 50 години биле предмет на политички и новинарски спорови и крвави пресметки, но не биле во полн обем

предмет на научни иследувања. Тоа со што располагаме за изучување на современите македонски говори се состои од записи и неколку описи.“)

Точно е тоа дека има труд од него „Полог и его болгарское население“, но има и „Славянское население в Албании“. Прашање до колегите од Софија: Зошто не и бугарско население во Албанија? Впрочем, неговиот ученик Бернштејн, кој се смета за основач на проучувањата на современите македонски јазик во Москва има запишано дека токму Селищев во својот курс по словенска филологија одржан во 1938 година во Москва го споменал и македонскиот јазик и ја одобрил статијата на Бернштејн посветена на македонскиот јазик. Имено, Бернштејн (С. Б. Бернштейн. *Зигзаги памяти*, Москва 2002: 228) пишува: „В предисловию переводчика было написано, что Селищев „един от най-авторитетных защитников на българските права над Македонија“. Это вызвало страшный гнев Афанасия Матвеевича... „Это дело болгар, и нам не следует вмешиваться в их дела, – говорил Селищев. Формирование национального сознания – сложный процесс... это дело политиков, а не учёных“. („Во Предговорот од страна на преведувачот беше напишано дека Селищев ‘е еден од најавторитетните заштитници на бугарските права во Македонија’. Ова предизвика страшен гнев кај Атанасиј Матвеевич... ‘Ова е работа на Бугарите, и нам не ни треба мешање во нивните работи’ – велеше Селищев. ‘Создавањето на национална свест е сложен процес... тоа е работа на политичарите, а не на научниците’.“) Околу состојбата со картографирањето на дијалектните пројави, авторите се повикуваат само на Бугарскиот дијалектен атлас, заборавајќи дека постои Општословенскиот лингвистички атлас со меѓународна славистичка редакција во која се застапени и пунктови од македонската јазична територија.

За создавањето на македонскиот литературен јазик

На 2 август 1944 г., на Првото заседание на АСНОМ, се воведува македонскиот јазик како службен во македонската држава и се започнува со работата на македонската азбука и правопис.

Исто како и при реформите на бугарската азбука и правопис, имало повеќе различни ставови како тие да изгледаат и затоа се смениле 3 јазични комисии. Самата кодификација во 1945 г. е, всушност, само официјално заокружување на овој процес кој е поставен врз идеите на Крсте Петков Мисирков изложени во книгата „За македонските работи“, објавена во Софија во 1903 г., само 3 години по кодификацијата на бугарскиот јазик од страна на М. Дринов. Тоа се: централното македонско наречје како народна основа, фонетскиот правопис и лексички фонд што вклучува избор од сите македонски дијалекти.

Од литературнојазичен, нормативен аспект, „јазикот секогаш има политичка димензија, бидејќи него ќе го нема без политичка одлука.“ (Babić S. *Hrvanja hrvatskoga*, Zagreb 2004: 122). Познат е цитатот на социолингвистот Макс Вајнрајх (Max Weinreich) – мисла слушната како коментар на едно од неговите предавања, дека „јазикот е дијалект со армија и морнарица“. Впрочем, реформата на бугарската азбука и правопис од 1945 г. е спроведена според Лениновата реформа на рускиот јазик од 1918 и реформата од 1921 година.

Македонскиот јазик со целата своја многуфункционалност на стандарден јазик, силата на зборовите и граматичките парадигми ги црпел и сè уште ги црпи од дијалектната разновидност, односно од богатството на дијалектите. Македонските дијалекти имале свој спонтан развој во којшто внатрешните јазични можности, поттикнати од ситуацијата на многујазичност на Балканот, ги доразвиле и ги прераспределе на начин којшто е уникатен за македонскиот јазик во рамките на целиот словенски јазичен свет. Без да навлегуваме во детали, тука ќе ги наведеме прво фонетските особености, како што е затврднувањето на меките согласки, сосем малата фонетска адаптација на гласовите во гласовната низа, фиксираниот акцент на третиот слог од крајот на зборот и акцентските целисти, особини со коишто македонскиот јазик во голема мера се разликува од бугарскиот на фонетско рамниште. Од друга страна, македонскиот јазик развил морфосинтаксички особености коишто во голем степен го оддалечиле од другите словенски јазици, а го разликуваат и од бугарскиот, а кои се предмет на истражување на домашни и странски македонисти, како што се: различната употреба на л-формата во

двата јазика, комплетното изградување на парадигмите со *ќе* за изразување на нефективност (*ќе* паднев – буг. *щях да падна*), македонското *што* наспроти бугарското *че*, употреба на *дека* наместо бугарското *да* во декларативни реченици, начинот на искажување на прекажаноста во двата јазика и низа други особености. Ако кон тоа се надоврзе балканскиот има-перфект чиј зародиш е забележан во ракопис од Крнино (Кичевско) од 1706 година, *ќе* се сфати дека разликите меѓу двата словенски балкански јазика, македонскиот и бугарскиот, се големи, системски и иреверзибилни, резултат на вековни дивергентни процеси кои се непобитна реалност.

Употребата на еден јазик како официјален од страна на повеќе држави, што е потенцирано во публикацијата на БАН, каде се наредени редица примери од ист тип, на пр. случаите со англискиот, германскиот итн., не ја одразува светската лингвистичка реалност и не може да се употреби како аргумент дека македонскиот јазик е во основата бугарски и дека треба да се признае дека еден ист јазик се употребува како официјален во двете држави. Зошто не се споменати случаите кога една иста национална заедница употребува повеќе јазици, како на пр. Евреите? Зошто не се споменати случаите кога од еден дијасистем се добиваат повеќе стандардни јазици, како што е примерот со српскохрватскиот од кој сега функционираат четири засебни стандардни јазици: српскиот, хрватскиот, босанскиот и црногорскиот? Во науката не е дозволено да се прикажуваат само ситуациите кои ѝ одат во прилог на определена теза, туку треба објективно да се прикаже реалноста.

Заклучок

Она што може да се заклучи од првиот поглед на оваа книшка е дека ставовите на авторите не се научно базирани. Македонскиот јазик функционира како стандарден јазик веќе 75 години, рамноправен во рамките на Обединетите нации, со испишани илјадници страници во сите функционални стилови. Вештачките јазици, оние кои немаат жива основа не успеаја да го поминат тестот на времето.

Таков беше случајот со есперантото, на пр. Македонскиот јазик кодифициран на народна основа го нема тој проблем. Тој е предмет на интерес на повеќе странски научници, како на пр., на Хорас Лант, професор на Универзитетот Харвард и студент на Роман Јакобсон, кој во 1952 г. објави „Граматика на македонскиот литературен јазик“ на англиски, потоа Гард, Миниси, Пјанка, Хил, Лубаш, Фридман, Усикова, Крамер и др.. Застапен е во Општо-словенскиот лингвистички атлас (ОЛА), Европскиот лингвистички атлас (ЕЛА) (Atlas Linuagum Europae – ALE), Малиот балкански атлас. Македонскиот јазик се изучува и се изучувал на различни нивоа на повеќе од 30 универзитети во: Австралија (Мелбурн, Сиднеј), Австрија (Виена), Албанија (Тирана), Италија (Неапол), Канада (Торонто), Полска (Варшава, Краков, Катовице, Познањ, Сосновјец, Ополе), Романија (Крајова, Букурешт), Русија (Москва, Перм), САД (Чикаго, Чапел Хил, Портланд), Словенија (Љубљана, Марибор), Турција (Истанбул), Унгарија (Будимпешта), Франција (Париз), Хрватска (Загреб, Риека), Чешка (Прага, Брно) и др., а за научни проучувања бројката е многу поголема.

Тоа е реалноста. Секој што претендира себеси да се смета за научник мора да биде во согласност со времето. Основно човеково право е правото на употреба на мајчиниот јазик и на самоопределување. Секој обид да се постигне тоа со сила или уцена ќе биде неуспешен. Македонците не можат да се чувствуваат како Бугари, ниту да го сметаат бугарскиот јазик за мајчин. Впрочем, во последните 100 години, само за време на окупацијата од 1941 до 1944 година во поголемиот дел на Македонија службен бил бугарскиот јазик, така што двата јазика се развивале одделно и притоа доста се оддалечиле.

Заедничката иднина треба да се гради со меѓусебна доверба и пријателство. Тоа ќе се постигне само доколку се прифатиме и вистински се почитуваме.

10.5.2020

ГРАДИНКИ ! УЧИЛИШТА ! ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТИ !
ФАКУЛТЕТИ ! ВОСПИТУВАЧИ ! НАСТАВНИЦИ !
ПРОФЕСОРИ !

ПРЕТПЛАТЕТЕ СЕ

НА „ПРОСВЕТНО ДЕЛО“
ЗА 2020 ГОДИНА

ГОДИШНА ПРЕТПЛАТА

за установи	2.000,00 ден.
за просветни работници и индивидуална претплата	1.500,00 ден.
за ученици и студенти	1.500,00 ден.

Списанието за 2020 година ќе им се испраќа само на оние кои
однапред ќе ја уплатат претплатата.

ИНФОРМАЦИЈА ЗА СОРАБОТНИЦИТЕ

Списанието за теорија и практика на образованието „ПРОСВЕТНО ДЕЛО“, трудовите ги објавува во согласност со барањата на меѓународните ISO стандарди, класифицирани во следните категории: оригинални (изворни) трудови, научни трудови, прегледно-научни трудови, стручни трудови и стручно-апликативни трудови.

Списанието, исто така, објавува и преводи, прикази, оценки, библиографии, актуелни информации и слично во областа на воспитанието и образованието.

Ги молиме авторите во текот на подготовката на трудот да се придржуваат до следните барања:

- Трудовите треба да се достават до редакцијата во електронска форма со новинарски проред од 1,5, фонт – ариел 12 на кирилично писмо со македонска поддршка. Трудот по можност да биде најмногу до 12 страници, во формат A4, напишан на македонски стандарден јазик, според *Правописот на македонскиот јазик*, кој може да се добие на линкот pravopis.mk.

- Неопходно е трудот да содржи: апстракт, клучни зборови и користена литература. Притоа, апстрактот и клучните зборови да бидат задолжително преведени на англиски јазик.

- Трудот треба да се испрати на меил:

obrazovni_refleksii@hotmail.com, со назнака – за списанието „Просветно дело“.

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЈА И ПРАКТИКА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

просветно дело

LXXIII
ГОДИНА
СКОПЈЕ

UDK = 37
ISSN 0350-6711